

שמות - רש"י

• [פרשת שמות](#) • [פרשת וארא](#) • [פרשת בא](#) • [פרשת בשלח](#) • [פרשת יתרו](#) • [פרשת משפטים](#) • [פרשת תרומה](#) • [פרשת תצוה](#) • [פרשת כי תשא](#) • [פרשת ויקהל](#) • [פרשת פקודי](#)

פרשת שמות

[פרק-א](#) [פרק-ב](#) [פרק-ג](#) [פרק-ד](#) [פרק-ה](#) [פרק-ו](#)

פרשת וארא

[פרק-ז](#) [פרק-ח](#) [פרק-ט](#)

פרשת בא

[פרק-י](#) [פרק-יא](#) [פרק-יב](#) [פרק-יג](#)

פרשת בשלח

[פרק-יד](#) [פרק-טו](#) [פרק-טז](#) [פרק-יז](#)

פרשת יתרו

[פרק-יח](#) [פרק-יט](#) [פרק-כ](#)

פרשת משפטים

[פרק-כא](#) [פרק-כב](#) [פרק-כג](#) [פרק-כד](#)

פרשת תרומה

[פרק-כה](#) [פרק-כו](#) [פרק-כז](#)

פרשת תצוה

פרק-כח פרק-כט פרק-ל

פרשת כי תשא

פרק-לא פרק-לב פרק-לג פרק-לד

פרשת ויקהל

פרק-לה פרק-לו פרק-לז פרק-לח

פרשת פקודי

פרק-לט פרק-מ

שמות

פרשת

שמות פרק-א

[א] ואלה שמות בני ישראל. אע"פ שמנאן **[א]** בחייהן בשמותם, חזר ומנאן במיתתן, **[ב]** להודיע חבתן שנמשלו לכוכבים, **[ג]** שמוציאן ומכניסן במספר ובשמותם, שנאמר המוציא במספר צבאם **[ד]** לכולם בשם יקרא **[ישעי"מ, כו. שמו"ר א,ג.]:** **[ה]** ויוסף היה במצרים. והלא הוא ובניו היו בכלל שבעים, **[ה]** ומה בא ללמדנו, וכי לא היינו יודעים **[ו]** שהוא היה במצרים, אלא להודיעך צדקתו של יוסף, הוא יוסף הרועה **[ז]** את צאן אביו, הוא יוסף שהיה במצרים ונעשה מלך ועמד בצדקו: **[ז]** וישרצו. שהיו יולדות ששה **[ח]** בכרס אחד: **[ח]** ויקם מלך חדש. רב ושמואל, חד אמר חדש ממש, וחד אמר שנתחדשו **[ט]** גזירותיו **[סוטה יא.]:** ואשרי לא ידע. עשה עצמו כאלו לא ידע: **[י]** הבה נתחכמה לו. כל הבה

לשון הכנה והזמנה לדבר הוא, כלומר הזמינו עצמיכם לכך: **נתחכמה לו**. לעם, **(כ)** נתחכמה מה לעשות **(ל)** לו. ורבותינו דרשו, נתחכם למושיען של ישראל **(מ)** לדונם במים, **(נ)** שכבר נשבע שלא יביא מבול לעולם (שמו"ר א, יא.). **(ס)** (והם לא הבינו שעל כל העולם אינו מביא, אבל הוא מביא על אומה אחת. ברש"י ישן): **ועלה מן הארץ**. על כרחנו. ורבותינו דרשו, כאדם שמקלל עצמו, ותולה קללתו באחרים, והרי הוא כאלו כתב, ועלינו מן הארץ והם יירשוה: **[יא]** עליו. על העם: **מסים**. לשון מס, שרים שגובין מהם המס. ומהו המס, שיבנו ערי מסכנות לפרעה: **למען ענותו בסבלתם**. של **(ע)** מצרים: **ערי מסכנות**. כתרגומו, וכן לך בא אל הסוכן הזה (ישעי' כב, טו.), גזבר הממונה על האוצרות (שמו"ר א, יד.): **את פתום ואת רעמסס**. שלא היו ראויות מתחלה לכך, ועשאו **(פ)** חזקות ובצורות לאוצר: **[יב]** **וכאשר יענו אותו**. בכל מה שהם נותנין לב לענות, **(צ)** כן לב הקב"ה להרבות ולהפריץ. **כן ירבה**, כן רבה **(ק)** וכן פרץ. ומדרשו, רוח הקודש אומרת כן, אתם אומרים פן ירבה, ואני אומר כן ירבה: **ויקצו**. קצו **(ר)** בחייהם. ורבותינו דרשו, כקוצים היו בעיניהם: **[יג]** **בפרך**. בעבודה קשה המפרכת את הגוף ומשברתו: **[טו]** **למילדות**. הוא לשון מולידות, אלא שיש לשון קל ויש לשון כבד, **(ש)** כמו שובר ומשבר, **(ת)** דובר ומדבר, כך מוליד ומילד: **שפרה**. זו יוכבד, על שם שמשפרת את הולד: **פועה**. זו מרים, **(א)** על שם שפועה ומדברת והוגה לולד, כדרך הנשים המפייסות תינוק הבוכה (סוטה יא.): **פועה**. לשון צעקה, כמו כיוולדה אפעה (ישעי' מב, יד.): **[טז]** **בילדכן**. כמו בהולידכן: **על האבנים**. מושב האשה היולדת, ובמקום אחר קוראו משבר, וכמוהו עושה מלאכה על האבנים, (ירמ"י יח, ג.) מושב כלי אומנות יוצר כלי חרס: **אם בן הוא וגוי**. לא היה מקפיד אלא על הזכרים, שאמרו לו אצטגנינו **(ב)** שעתיד להוולד בן המושיע אותם: **וחיה**. **(ג)** ותחיה: **[יז]** **ותחיין את הילדים**. מספקות להם מים **(ד)** ומזון. (סוטה יא.): תרגום הראשון וקיימא, והשני וקיימתון, לפי שלשון עברית לנקבות רבות, תיבה זו וכיוצא בה משמשת לשון פעלו ולשון **(ה)** פעלתם, כגון ותאמרנה איש מצרי, (שמות ב, יט.) לשון עבר כמו ויאמרו לזכרים, ותדברנה בפיכם, (ירמ"י מד, כה.) לשון דברתם כמו ותדברו **(ו)** לזכרים, וכן ותחללנה אותי אל עמי, (יחזקאל יג, יט.) לשון עבר חללתם כמו ותחללו לזכרים: **[יט]** **כי חיות הנה**. בקיאות כמילדות, תרגום מילדות חיתא. ורבותינו דרשו, (סוטה יא: ושמו"ר) הרי הן משולות לחיות השדה **(ז)** שאינן צריכות מילדות, והיכן משולות לחיות, גור אריה, זאב יטרף, בכור שורו, אילה שלוחה, ומי שלא נכתב בו, הרי הכתוב כללו, ויברך אותם ועוד כתיב מה אמך **(ח)** לביאה (יחזקאל יט, ב.): **[כ]** **וייטב**. הטיב להם, וזה חלוק בתיבה שיסודה ב' אותיות ונתן לה וי"ו יו"ד בראשה, כשהיא באה לדבר בלשון ויפעל, הוא נקוד היו"ד בציר"י שהוא קמ"ץ קטן, (או בסגול שהוא פתי"ח קטן) כגון וייטב אלהים למילדות, וירב בבת יהודה, (איכה ב, ה.) הרבה תאניה, וכן ויגל השארית, (דברי הימים-ב לו, כ.) נבוזראדן הגלה את השארית, ויפן זנב אל זנב, (שופטים טו, ה.) הפנה הזנבות זו לזו, כל אלו לשון מפעיל את אחרים, וכשהוא מדבר בלשון ויפעל, **(ט)** הוא נקוד היו"ד בחיר"ק, כגון וייטב בעיניו, (ויקרא י, כ.) לשון הוטב, וכן וירב העם, נתרבה העם, ויגל יהודה, הגלה יהודה, ויפן כה וכה, פנה לכאן ולכאן. ואל תשיבני, וילך, וישב, וירד, ויצא, **(י)** לפי שאינן מגזרתן של אלו, שהרי היו"ד יסוד בהן, ירד, יצא, ישב, ילך, יו"ד אות שלישית בו: **וייטב אלהים למילדת**. מהו הטובה: **[כא]** **ועש להם בתים**. **(כ)** בתי כהונה ולויה ומלכות שקרויין בתים, ויבן את בית ה' ואת בית המלך, כהונה ולויה מיוכבד, ומלכות ממרים, כדאיתא במסכת סוטה (יא.): **[כב]** **לכל עמו**. אף עליהם גזר, **(ל)** יום שנולד משה אמרו לו אצטגנינו, היום נולד מושיען, ואין אנו יודעים אם ממצרים אם מישראל, ורואין אנו שסופו ללקות במים, לפיכך גזר אותו היום אף על המצרים, שנאמר כל הבן הילוד, ולא נאמר הילוד לעברים, והם לא היו יודעים שסופו ללקות על מי מריבה:

שמות פרק-ב

[א] ויקח את בת לוי. פרוש היה ממנה מפני גזירת פרעה, (וחזר ולקחה, וזהו וילך, שהלך בעצת בתו שאמרה לו גזרתך קשה משל פרעה, אם פרעה גזר על הזכרים ואתה גם כן על הנקבות. ברשי"י ישן) והחזירה ועשה בה לקוחין (מ) שניים, ואף היא נהפכה להיות (נ) נערה. ובת קי"ל שנה היתה, שנולדה בבואה למצרים בין החומות, ומאתים ועשר נשתהו שם, וכשיצאו היה משה בן שמונים שנה, אם כן כשנתעברה ממנו היתה בת מאה ושלושים, וקורא אותה בת לוי: **[ב]** כי טוב הוא. כשנולד נתמלא הבית (ס) כלו אורה (סוטה יב): **[ג]** ולא יכלה עוד הצפינו. שמנו לה המצריים מיום שהחזירה, והיא ילדתו לששה חדשים ויום א', שהיולדת לשבעה יולדת למקוטעין, (ע) והם בדקו אחריה לסוף ט': גמא. גמי בלשון משנה ובלע"ז יוני"קו, ודבר רך הוא, ועומד בפני רך ובפני קשה: בחמר ובזפת. זפת מבחוץ וטיט מבפנים, (פ) כדי שלא יריח אותו צדיק ריח רע של זפת: ותשם בסוף. הוא לשון אגם רושי"ל בלע"ז, ודומה לו קנה וסוף קמלו (ישעי"ט, ו): **[ה]** לרחץ על היאור. סרס המקרא ופרשהו, ותרד בת פרעה על היאור לרחוץ בו: על יד היאור. אצל היאור, כמו ראו חלקת יואב אל ידי (שמואל-ב יד, ל), והוא לשון יד ממש, שיד האדם סמוכה לו. ורבותינו דרשו, (סוטה יב) הולכות לשון מיתה, כמו הנה אנכי הולך למות, (בראשית כה, לב). הולכות למות לפי (צ) שמיחו בה, והכתוב מסייען, כי למה לנו לכתוב ונערוותיה הולכות: את אמתה. את (ק) שפחתה. ורבותינו דרשו (ד) לשון יד, אבל לפי דקדוק לשון הקודש היה לו להנקד אמתה מ"ם דגושה, והם דרשו את אמתה, את ידה ונשתרבבה אמתה אמות הרבה (סוטה שם): **[ו]** ותפתח ותראהו. את מי ראתה, הילד, זהו פשוטו. ומדרשו, שראתה עמו (ש) שכינה (סוטה שם שמו"ר א, כח): והנה נער בוכה. קולו (ת) כנער: **[ז]** מן העבריות. שהחזירתו על מצריות הרבה לינק ולא ינק, לפי שהיה עתיד לדבר עם השכינה (שמו"ר א, ל. סוטה שם): **[ח]** ותלך העלמה. הלכה בזריזות ועלמות כעלם: **[ט]** היליכי. נתנבאה ולא ידעה מה (א) נתנבאה, הי שליכי (שמו"ר שם סוטה שם): **[י]** משיתהו. כתרגומו שחלתיה, והוא לשון הוצאה בלשון ארמי, כמשחל בניתא (ב) מחלבא, ובלשון עברי משיתהו, לשון הסירותיו, כמו לא ימוש לא משו, (יהושע א, ח). כך חברו מנחם. ואני אומר שאינו ממחברת מש, וימוש, אלא מגזרת משה, ולשון הוצאה הוא, וכן ימשני ממים רבים, (שמואל-ב כב, ז). שאלו היה ממחברת מש, לא יתכן לומר משיתהו אלא המישותיהו, כאשר יאמר מן קם הקימותי, ומן שב השיבותי, ומן בא הביאותי, או משתיהו, כמו ומשתי את עון הארץ, (זכריה ג, ט). אבל משיתי, אינו אלא מגזרת תיבה שפעל שלה מיוסד בה"א בסוף התיבה, כגון משה, בנה, עשה, צוה, פנה, כשיבא לומר בהם פעלתי, תבא היו"ד במקום ה"א, כמו עשיתי, בניתי, פניתי, צויתי: **[יא]** ויגדל משה. והלא כבר כתב ויגדל הילד, א"ר יהודא בר"א הראשון לקומה והשני לגדולה, שמינהו פרעה על ביתו: וירא בסבלותם. נתן עיניו ולבו להיות מיצר עליהם (שמו"ר א, כז): איש מצרי. נוגש היה, (ג) ממונה על שוטרי ישראל, והיה מעמידם מקרות (ד) הגבר למלאכתם (שמו"ר א, כח): מכה איש עברי. מלקהו ורודהו. (ה) ובעלה של שלומית בת דברי היה, ונתן עיניו בה, (ו) ובלילה העמידו והוציאו מביתו, והוא חזר ונכנס לבית ובא על אשתו, (ז) כסבורה שהוא בעלה, וחזר האיש לביתו והרגיש בדבר, וכשראה אותו מצרי שהרגיש בדבר, היה מכהו ורודהו כל היום: **[יב]** ויפן כה וכה. ראה מה עשה לו בבית ומה עשה לו

בשדה. ולפי פשוטו כמשמעו: **וירא כי אין איש**. שאין איש עתיד לצאת ממנו (ח) שיתגייר: **[יג] שני אנשים עברים**. דתן ואבירם (ט) הם, שהותירו מן המן: **נצים**. מריבים: **למה תכה**. אע"פ שלא הכהו, (י) נקרא רשע בהרמת יד: **רעד**. רשע (כ) כמותך: **[יד] מי שמך לאיש**. והרי עודך נער: **הלהרגני אתה אומר**. מכאן אנו למדים שהרגו (ל) בשם המפורש: **ויירא משה**. כפשוטו. ומדרשו, דאג לו על שראה בישראל רשעים (מ) דילטורין, אמר, מעתה שמא אינם ראויין להגאל: **אכן נודע הדבר**. כמשמעו. ומדרשו, נודע לי הדבר שהייתי תמה עליו, מה חטאו ישראל מכל שבעים אומות להיות נרדים (נ) בעבודת פרך, אבל רואה אני שהם ראויים לכך: **[טו] וישמע פרעה**. הם הלשינו (ס) עליו: **ויבקש להרוג את משה**. מסרו לקוסטינר להרגו ולא שלטה בו החרב, הוא שאמר משה, ויצילני מחרב פרעה: **וישב בארץ מדין**. נתעכב שם, כמו וישב יעקב: **וישב על הבאר**. למד מיעקב שנזדווג לו זווגו על הבאר: **[טז] ולכהן מדין**. רב שבהן, ופירש לו מעבודת אלילים ונידוהו (ע) מאצלם: **את הרהטים**. את בריכות מרוצות המים העשויות בארץ: **[יז] ויגרשום**. מפני הנידוי: **[יח] למה זה עזבתן**. הכיר בו שהוא מזרעו של יעקב, שהמים עולים (פ) לקראתו: **ויאכל לחם**. שמא ישא אחת (צ) מכס, כמה דאת אמר כי אם הלחם אשר הוא אוכל: **[יט] ויואל**. כתרגומו, (ס"א כמשמעו) ודומה לו הוואל נא ולין, (שופטים יט, ו.) ולו הוואלנו, הוואלתי (ק) לדבר. ומדרשו לשון אלה, נשבע לו שלא יזוז ממדין כי אם ברשותו: **[כ] ויהי בימים הרבים ההם**. שהיה משה גר במדין, וימת מלך מצרים והוצרכו ישראל לתשועה, ומשה היה רועה וגוי ובאת תשועה על ידו, ולכך נסמכו פרשיות הללו. (בר"י): **וימת מלך מצרים**. נצטרע, (ך) והיה שוחט תינוקות ישראל ורוחץ בדמם (שמו"ר א, לד.): **[כד] נאקתם**. צעקתם, וכן מעיר מתים ינאקו (איוב כד, יב): **את בריתו את אברהם**. עם אברהם: **[כה] וידע אלהים**. נתן עליהם לב ולא העלים עיניו:

שמות פרק-ג

[א] אחר המדבר. להתרחק מן הגזל, שלא ירעו בשדות אחרים: **אל הר האלהים**. על שם העתיד: **[ב] בלבת אש**. בשלהבת אש לבו של אש, כמו לב השמים, בלב האלה, (שמואל-ב יח, יד.) ואל תתמה על התיי"ו, שיש לנו כיוצא בו, מה אמולה לבתך (יחזקאל טז, ל): **מתוך הסנה**. ולא אילן אחר, משום עמו אנכי בצרה: **אכל**. נאכל, כמו לא עבד בה, אשר לקח משם: **[ג] אסורה נא**. אסורה מכאן להתקרב שם: **[ה] של**. שלוף והוצא, כמו ונשל הברזל, (דברים יט, ה.) כי ישל זיתך: **אדמת קודש הוא**. (ש) המקום: **[ז] כי ידעתי את מכאוביו**. כמו וידע אלהים, כלומר כי שמתי לב להתבונן ולדעת את מכאוביו, ולא העלמתי עיני ולא אאטום את אזני מצעקתם: **[י] ועתה לכה ואשלחך אל פרעה**. ואם תאמר מה תועיל, (ת) והוצא את עמי, יועילו דבריך ותוציאם משם: **[יא] מי אנכי**. מה אני חשוב לדבר עם (א) המלכים: **וכי אוציא את בני ישראל**. ואף אם חשוב אני, מה זכו (ב) ישראל שתעשה להם נס ואוציאם ממצרים: **[יב] ויאמר כי אהיה עמך**. השיבו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, שאמרת מי אנכי כי אלך אל פרעה, לא שלך היא, כי אם משלי, כי אהיה עמך, וזה המראה אשר ראית בסנה, לך (ג) האות כי אנכי שלחתיך, (ד) ותצליח בשליחותי וכדאי אני להציל, כאשר ראית הסנה עושה שליחותי ואיננו אכל, כך תלך בשליחותי ואינך ניזוק, וששאלת מה

זכות יש לישראל שיצאו ממצרים, דבר גדול יש לי על הוצאה זו, שהרי עתידים לקבל התורה על ההר הזה לסוף שלשה חדשים (ה) שיצאו מצרים. דבר אחר כי אהיה עמך, וזה שתצליח בשליחותך, לך האות על הבטחה אחרת שאני מבטיחך, שכשתוציאם ממצרים תעבדון אותי על ההר הזה, שתקבלו התורה עליו, והיא הזכות העומדת לישראל. ודוגמת לשון זה מצינו, וזה לך האות (ו) אכול השנה ספיו וגו', (ישעי' לו, ל.) מפלת סנחריב תהיה לך לאות על הבטחה אחרת, שארצכם חריבה מפירות ואני אברך הספיחים: **[יד] אהיה אשר אהיה.** אהיה עמם בצרה זאת, אשר אהיה עמם בשעבוד שאר מלכיות, אמר לפניו רבש"ע מה אני מזכיר להם צרה אחרת, דיים בצרה זו, אמר לו יפה אמרת, כה תאמר וגו'. (לא שהשכיל חלילה משה ביותר, אלא שלא הבין דברי השי"ת, כי לא מחשבתו מחשבת השי"ת, שמאז כך היתה דעתו באומר יתברך אהיה אשר אהיה, למשה לבדו הגיד, ולא שיגיד לישראל, וזהו יפה אמרת, שגם דעתי מתחלה כך היתה, שלא תגיד לבני ישראל כדברים האלה, אלא כה תאמר לבני ישראל אהיה פעם אחת. וכן משמע במסכת ברכות ודו"ק): **[טו] זה שמי לעלם.** חסר וי"ו לומר, העלימהו, שלא יקרא ככתבו (שמו"ר ג, ט.) : **וזה זכרי.** למדו היאך נקרא, וכן דוד הוא אומר, ה' שמך לעולם ה' זכרך לדור ודור: **[טז] את זקני ישראל.** מיוחדים לישיבה. ואם תאמר זקנים סתם, היאך אפשר לו לאסוף זקנים של סי' רבוא: **[יח] ושמעו לקולך.** מאליהם, מכיון שתאמר להם לשון זה ישמעו לקולך, שכבר סימן זה מסור בידם מיעקב ומיוסף (ה) שבלשון זה הם נגאלים, יעקב אמר להם ואלהים פקוד יפקוד אתכם, (ט) יוסף אמר להם פקוד יפקד אלהים אתכם (בראשית נ, כה.): **(אלהי העבריים.** יו"ד יתירה, רמז לי מכות. ברש"י ישן): **נקרה עלינו.** לשון מקרה, וכן ויקר אלהים, (במדבר כג, ד.) ואנכי (ו) אקרה כה, אהא נקרה מאתו (ז) הלום: **[יט] לא יתן אתכם מלך מצרים להלוד.** אם אין אני מראה לו ידי החזקה, כלומר כל עוד שאין אני מודיעו ידי החזקה לא יתן אתכם להלוד: **לא יתן.** לא ישבוק, כמו על כן לא נתתיך, (בראשית כ, ו.) לא נתנו אלהים להרע עמדי, (שם לא, ח.) וכלן לשון נתינה הם. וי"מ ולא ביד חזקה. ולא בשביל שידו חזקה (ז) כי מאז אשלח את ידי והכיתי את מצרים וגו' ומתרגמינן אותו ולא מן קדם דחילה (מ) תקיף. משמו של רבי יעקב ברבי מנחם נאמר לי: **[כב] ומגרת ביתה.** מאותה שהיא גרה אתה בבית: **ונצלתם.** כתרגומו ותרוקנון, וכן וינצלו את מצרים, (שמות יב, לו.) ויתנצלו בני ישראל את עדים, (שם לג, ו.) והנו"ן בו יסוד. ומנחם חברו במחברת צד"י, (ו) עם ויצל אלהים את מקנה אביכם, (בראשית לא, ט.) אשר הציל אלהים מאבינו, ולא יאמנו דבריו, כי אם לא היתה הנו"ן יסוד והיא נקודה בחיר"ק, לא תהא משמשת בלשון ופעלתם, אלא בלשון ונפעלתם, כמו ונסחתם מן האדמה, (דברים כח, סג.) ונתתם ביד אויב, ונגפתם לפני אויביכם, (ויקרא כו, יז.) ונתתם בתוכה, (יחזקאל כב, כא.) ואמרתם נצלנו, לשון נפעלנו, וכל נו"ן שהיא באה בתיבה לפרקים, (ס) ונופלת ממנה, כנו"ן של נוגף, נושא, נותן, נושך, כשהיא מדברת לשון ופעלתם, תנקד בשו"א בחטף, כגון ונשאתם (ע) את אביכם, (בראשית מה, יט.) ונתתם להם את ארץ הגלעד, (במדבר לב, כט.) ונמלתם את בשר ערלתכם. לכן אני אומר, שזאת הנקודה בחיר"ק מן היסוד היא, ויסוד שם דבר נצול, והוא מן הלשוונות הכבדים, כמו דבור, כפור, למוד, כשידבר בלשון ופעלתם ינקד בחיר"ק, כמו ודברתם אל הסלע, (שם כ, ח.) וכפרתם את הבית, (יחזקאל מה, כ.) ולמדתם אותם את בניכם (דברים יא, יט.):

[ב] מזה בידך. לכך נכתב תיבה אחת לדרוש, מזה שבידך אתה חייב ללקות, שחשדת בכשרים. ופשוטו, (פ) כאדם שאומר לחבירו, מודה אתה שזו שלפניך אבן היא, אומר לו הן, אמר לו הריני עושה אותה עץ: **[ג] ויהי לנחש.** רמז לו שסיפר לשון הרע על ישראל באומרו לא יאמינו לי, ותפש אומנתו של נחש: **[ד] ויחזק בו.** לשון אחיזה הוא, והרבה יש במקרא, ויחזיקו האנשים בידו, (בראשית יט, טז) והחזיקה במבושיו, (דברים כה, יא) והחזקתי בזקנו, (שמואל-א יז, לה). כל לשון חזוק הדבוק לביי"ת, לשון אחיזה הוא: **[ו] מצורעת כשלג.** דרך צרעת להיות לבנה, אם בהרת לבנה היא, אף באות זה רמז לו שלשון הרע סיפר באומרו לא יאמינו לי, לפיכך הלקהו בצרעת, כמו שלקתה מרים על לשון הרע: **[ז] ויוציאה מחיקו והנה שבה וגו'.** מכאן, שמדה טובה ממהרת לבא ממדת פורעניות, שהרי בראשונה לא נאמר מחיקו (שמו"ר ג, יח): **[ח] והאמינו לקול האות האחרון.** משתאמר להם בשבילכם לקיתי על שספרתי עליכם לשון הרע, יאמינו לך, (ע) שכבר למדו בכך שהמזדווגין להרע להם לוקים בנגעים, כגון פרעה ואבימלך בשביל שרה: **[ט] ולקחת ממימי היאור.** רמז להם שבמכה ראשונה נפרע מאלהותם, (פירוש, כשהקב"ה נפרע מן האומות, נפרע מאלהותם תחלה, שהיו עובדים לנילוס המחיה אותם, והפכם לדם. ברש"י ישן): **והיו המים וגו'.** והיו, והיו, שני פעמים, נראה בעיני, אלו נאמר והיו המים אשר תקח מן היאור לדם ביבשת, שומע אני שבידו הם נהפכים לדם, ואז כשירדו לארץ יהיו בהוייתן, אבל עכשיו מלמדנו, שלא יהיו דם (ק) עד שיהיו ביבשת: **[י] גם מתמול וגו'.** למדנו שכל שבעה ימים היה הקב"ה מפתה את משה בסנה לילך בשליחותו, מתמול שלשום מאז דברך הרי שלשה, ושלשה גמין רבויין הם, הרי ששה, והוא היה עומד ביום הז' כשאמר לו זאת, עוד שלח נא ביד תשלח, עד שחרה בו וקבל עליו. (שמו"ר ג, טז) וכל זה, שלא היה רוצה ליטול גדולה על אהרן אחיו שהיה גדול הימנו, ונביא היה, שנאמר (הלא אהרן אחיך הלוי וגו', ועוד נאמר לעלי הכהן) הנגלה נגליתי אל בית אביך בהיותם במצרים, (שמואל-א ב, כז). הוא אהרן, וכן ואודע להם בארץ מצרים וגו' (יחזקאל כ, ה) ואומר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו, ואותה נבואה לאהרן נאמרה: **כבד פה.** בכבידות אני מדבר, ובלשון לע"ז בלבי"ו: **[יא] מי שם פה וגו'.** מי למדך לדבר כשהיית נדון לפני פרעה על המצרי: **או מי ישום אלם.** מי עשה פרעה אלם שלא נתאמץ במצות הריגתך, ואת משרתיו חרשים (י) שלא שמעו בצוותו עליך, ולאספקלטורין (שבת קח). ההורגים מי עשאים עורים, שלא ראו כשברחת מן הבימה ונמלטת (תנחומא שמות י): **הלא אנכי.** ששמי ה' (ש) עשיתי כל זאת: **[יג] ביד תשלח.** ביד מי שאתה רגיל לשלוח (ת) והוא אהרן. דבר אחר, ביד אחר שתרצה לשלוח, שאין סופי להכניסם לארץ ולהיות גואלם לעתיד, יש לך שלוחים הרבה: **[יד] ויחר אף.** (זבחים קב). רבי יהושע בן קרחה אומר, כל חרון אף שבתורה נאמר בו רושם, וזה לא נאמר בו רושם, ולא מצינו שבא עונש על ידי אותו חרון, אמר לו רבי יוסי אף בזו נאמר בו רושם, הלא אהרן אחיך הלוי, שהיה עתיד להיות לוי ולא כהן, והכהונה הייתי אומר לצאת ממך, מעתה לא יהיה כן, אלא הוא יהיה כהן ואתה הלוי, שנאמר ומשה איש האלהים בניו יקראו על שבט הלוי (דברי הימים-א כג, יד): **הנה הוא יצא לקראתך.** כשתלך למצרים: **וראך ושמה בלבו.** לא כשאתה סבור שיהא מקפיד עליך שאתה עולה לגדולה, ומשם זכה אהרן (א) לעדי החשן הנתון על הלב: **[טז] ודבר הוא לך.** בשבילך ידבר אל העם, וזה יוכיח (ב) על כל לך ולי ולו ולכם ולהם הסמוכים לדבור, שכולם לשון על הם: **יהיה לך לפה.** למליץ, לפי שאתה כבד פה: **לאלהים.** לרב ולשר: **[יח] וישב אל יתר חתנו.** ליטול רשות, שהרי נשבע לו (שלא יזוז ממדין כי אם ברשותו). (מכילתא יתרו) ושבעה שמות היו לו, רעואל, יתר, יתרו, קיני, וכו': **[יט] כי מתו כל האנשים.** מי הם, דתן ואבירם, חיים היו, אלא שירדו מנכסיהם, (ג) והעני חשוב כמת (נדריס סד): **[כ] על החמור.** חמור המיוחד, הוא החמור שחבש אברהם לעקידת יצחק, והוא שעתידי מלך המשיח להגלות

עליו, שנאמר עני ורוכב על חמור (זכריה ט, ט). : **וישב ארצה מצרים ויקח משה את מטה**. אין מוקדם ומאוחר מדוקדקים (ז) במקרא : **[כא]** בלכתך לשוב מצרימה וגו'. דע, שעל מנת כן תלך, שתהא גבור בשליחותי לעשות כל מופתי לפני פרעה ולא תירא ממנו : **אשר שמתי בידך**. לא על שלשה אותות האמורות למעלה, שהרי לא לפני פרעה צוה לעשותם אלא לפני ישראל שיאמינו לו, ולא מצינו שעשאם לפניו, אלא מופתים שאני עתיד לשום בידך במצרים, כמו כי ידבר אליכם פרעה וגו', (שמות ז, ט). ואל תתמה על אשר כתיב אשר שמתי, שכן משמעו, כשתדבר עמו כבר שמתי בידך : **[כב]** ואמרת אל פרעה. כשתשמע שלבו חזק וימאן לשלוח, אמור לו כן : **בני בכרי**. לשון גדולה, כמו אף אני בכור אתנהו, (תהלים פט, כח). זו פשוטו. ומדרשו, כאן חתם הקב"ה על מכירת הבכורה שלקח יעקב מעשו : **[כג]** ואומר אליך. בשליחותו של מקום : **שלח את בני וגו' הנה אנכי הרג וגו'**. היא מכה אחרונה, ובה התרהו תחלה מפני שהיא קשה, וזה הוא שנאמר באיוב הן אל ישגיב בכחו, לפיכך, מי כמוהו מורה, (איוב לו, כב). בשר ודם המבקש להנקם מחבירו, מעלים את דבריו שלא יבקש הצלה, אבל הקב"ה ישגיב בכחו ואין יכולת להמלט מידו כי אם בשובו אליו, לפיכך הוא מורה ומתרה בו לשוב : **[כד]** ויהי בדרך במלון. (ה) משה : **ויבקש המיתו**. למשה, לפי שלא מל את אליעזר בנו, ועל שנתרשל נענש עונש מיתה. תניא אמר רבי יוסי ח"ו לא נתרשל, אלא אמר, אמול ואצא לדרך, סכנה היא לתינוק עד שלשה ימים, אמול ואשהה שלשה ימים, הקב"ה צוני לך שוב מצרים, ומפני מה נענש מיתה, לפי שנתעסק (ו) במלון תחלה במסכת נדרים (לא:), והיה המלאך נעשה כמין נחש, ובולעו מראשו ועד יריכיו, וחוזר ובולעו מרגליו ועד אותו מקום, הבינה צפורה (ז) שבשביל המילה הוא : **[כה]** ותגע לרגליו. השליכתו לפני רגליו של משה : **ותאמר**. על בנה : **כי חתן דמים אתה לי**. אתה היית גורם להיות החתן שלי נרצח עליך. הורג אישי אתה לי : **[כו]** וירף. המלאך ממנו. אז, הבינה (ח) שעל המילה בא להורגו : **אמרה חתן דמים למולת**. חתני היה נרצח על דבר המילה (שינה רש"י בלשונו, לעיל כתב אתה היית גורם, דקשה לרש"י, מה זה אז אמרה חתן דמים, והלא גם לעיל אמרה חתן דמים, אלא מתחלה סברה דזה וזה גורם, חטא המילה וחטא אחר, אח"כ כשראתה וירף לגמרי, אז הבינה דעל דבר המילה לבד בא, ובזה מתורץ גם כן שינוי לשון בתרגום אונקלוס בחתן דמים, ודו"ק כ"ל) : **למולת**. על דבר המולות, שם דבר הוא, והלמ"ד משמשת בלשון על, כמו ואמר פרעה לבני ישראל. (שמות יד, ג). ואונקלוס תרגם דמים, על דם (ט) המילה :

שמות פרק-ה

[א] ואחר באו משה ואהרן וגו'. אבל הזקנים נשמטו אחד אחד מאחר משה ואהרן, עד שנשמטו כולם קודם שהגיעו לפלטין, לפי שיראו ללכת, (שמו"ר ה, יד). ובסיני נפרע להם, ונגש משה לבדו והם לא יגשו, (ז) החזירם לאחוריהם : **[ג]** פן יפגענו. פן יפגעך היו צריכים לומר, אלא שחלקו כבוד למלכות. פגיעה זו, לשון מקרה מות הוא : **[ד]** תפריעו את העם ממעשיו. תבדילו ותרחיקו אותם ממלאכתם, ששומעין לכם וסבורים לנוח (כ) מן המלאכה, וכן פרעהו, אל תעבר בו, (משלי ד, טו). רחקהו, וכן ותפרעו כל עצתי, (שם א, כה). כי פרוע הוא, (שמות לב, כה). נרחק ונתעב : **לכו לסבלותיכם**. לכו למלאכתכם שיש לכם לעשות בבתיכם, אבל מלאכת שעבוד מצרים לא היתה על שבטו של לוי, ותדע לך, שהרי משה ואהרן יוצאים ובאים שלא ברשות : **[ה]** הן רבים עתה עם הארץ. שהעבודה מוטלת

עליהם, ואתם משביתים אותם מסבלותם, הפסד גדול הוא זה: **[ו]** הנוגשים. מצריים היו, והשוטרים היו ישראלים, **[ז]** הנוגש ממונה על כמה שוטרים, והשוטר ממונה לרדות בעושי המלאכה: **[ז]** תבן. אשטו"בלא, היו גובלין אותו עם הטיט: **לבנים**. טיוו"לש בלע"ז, **[ז]** (ציעגלשטיינע) שעושים מטיט, ומיבשין אותו בחמה, ויש ששורפין אותו בכבשן: **כתמול שלשם**. כאשר הייתם עושים **[מ]** עד הנה: **וקששו**. ולקטו: **[ח]** **ואת מתכנת הלבנים**: סכום חשבון הלבנים שהיה כל אחד עושה ליום כשהיה התבן נתן להם, אותו סכום תשימו עליהם גם עתה, למען תכבד העבודה עליהם: **כי נרפים**. מן העבודה הם, לכך לבס פונה אל הבטלה וצועקים לאמר נלכה וגו': **מתכנת**. ותכן לבנים, ולו נתכנו עלילות, את הכסף המתוכן, כולן לשון חשבון הם: **נרפים**. המלאכה רפויה בידם ועזובה מהם, והם נרפים ממנה רטר"יש בלע"ז: **[ט]** **ואל ישעו בדברי שקר**. ואל יהגו וידברו תמיד בדברי רוח, לאמר נלכה נזבחה, ודומה לו ואשעה בחקיך תמיד, למשל ולשנינה מתרגמינן ולשועין, ויספר ואשתעי, ואי אפשר לומר ואל ישעו לשון וישע ה' אל הבל וגו' ואל קין ואל מנחתו לא שעה, **[י]** ולפרש אל ישעו אל יפנו, שא"כ היה לו לכתוב ואל ישעו אל דברי שקר, או לדברי שקר, כי כן גזרת כלם, ישעה האדם על עושהו, **[ישעי יז, יז]**. ולא ישעו אל קדוש ישראל, **[שם לא, א]**. ולא שעה אל המזבחות, **[שם יז, ח]**. ולא מצאתי שמוש של בי"ת סמוכה לאחריהם, אבל אחר לשון דבור כמתעסק לדבר בדבר, נופל לשון שמוש בי"ת, כגון הנדברים בך, **[יחזקאל לג, ז]**. ותדבר מרים ואהרן במשה, **[במדבר יב, א]**. המלאך הדובר בי, **[זכריה ד, א]**. לדבר בס, **[דברים יא, יט]**. ואדברה בעדותיך, **[תהלים קיט, מה]**. אף כאן אל ישעו בדברי שקר, אל יהיו נדברים בדברי שוא והבאי: **[יא]** **אתם לכו קחו לכם תבן**. וצריכים אתם לילך **[ס]** בזריזות, כי אין נגרע דבר מכל סכום לבנים שהייתם עושים ליום בהיות התבן נתן לכם מזומן מבית המלך: **[יב]** **לקשש קש לתבן**. לאסוף אסיפה, ללקוט לקט לצורך תבן הטיט: **קש**. לשון לקוט, על שם שדבר המתפזר הוא וצריך לקוששו, קרוי קש בשאר מקומות: **[יג]** **אצים**. **[ע]** דוחקים: **דבר יום ביומו**. חשבון של כל יום כלו ביומו, כאשר עשיתם בהיות התבן מוכן: **[יד]** **ויכו שטרי בני ישראל**. השוטרים ישראלים היו, וחסים על חבריהם מלדחקם, וכשהיו משלימין הלבנים לנוגשים שהם מצריים, והיה חסר מן הסכום, היו מלקין אותם על שלא דחקו את עושי המלאכה, לפיכך זכו אותן שוטרים להיות סנהדרין, ונאצל מן הרוח אשר על משה והושם עליהם, שנאמר אספה לי שבעים איש מזקני ישראל, מאותן שידעת הטובה שעשו במצרים, כי הם זקני העם ושוטרי: **ויכו שטרי בני ישראל**. אשר שמו נגשי פרעה אותם **[פ]** לשוטרים עליהם, **[צ]** לאמר מדוע וגו', למה ויכו, שהיו אומרים להם מדוע לא כליתם גם תמול גם היום, חק הקצוב עליכם ללבון כתמול השלישי, שהוא יום שלפני אתמול, והוא היה בהיות התבן נתן להם: **ויכו**. לשון ויופעלו, הוכו מיד אחרים, **[ק]** הנוגשים הכום: **[טז]** **ולבנים אומרים לנו עשו**. הנוגשים אומרים לנו עשו לבנים **[יז]** כמנין הראשון: **וחטאת עמך**. אלו היה נקוד פתח, הייתי אומר שהוא דבוק, ודבר זה חטאת עמך הוא, **[ש]** עכשיו שהוא קמץ, שם דבר הוא, וכך פירושו, ודבר זה מביא חטאת על עמך, **[ת]** כאילו כתוב וחטאת לעמך, כמו כבואנה בית לחם, **[רות א, יט]**. שהוא כמו לבית לחם, וכן הרבה: **[יח]** **ותכן לבנים**. חשבון הלבנים, וכן את הכסף המתוכן, **[מלכים ב יב, יב]**. המנוי, כמו שאמר בענין ויצורו וימנו את הכסף **[שם יא]**: **[יט]** **ויראו שוטרי בני ישראל**. את חבריהם הנרדים על ידם: **ברע**. ראו אותם ברעה וצרה המוצאת אותם, בהכבידם העבודה עליהם לאמר לא תגרעו וגו': **[כ]** **ויפגעו**. אנשים מישראל **[א]** את משה ואת אהרן וגו'. ורבותינו דרשו, כל נצים ונצבים דתן ואבירם היו, שנאמר בהם יצאו נצבים: **[כב]** **למה הרעתם לעם הזה**. ואם תאמר מה איכפת לך, קובל אני על

ששלחתיני (שמו"ר ה, כב.): **[כג] הרע**. לשון הפעיל הוא, הרבה רעה עליהם, ותרגומו אבאיש:

שמות פרק-ו

[א] עתה תראה וגו'. (סנהדרין קיא.) הרהרת על מדותי, לא כאברהם שאמרתי לו כי ביצחק יקרא לך זרע, (בראשית כא, יב.) ואחר כך אמרתי לו העלהו לעולה, ולא הרהר אחרי מדותי, לפיכך עתה תראה, העשוי לפרעה תראה, ולא העשוי למלכי שבעה אומות **[ב]** כשאביאם לארץ: **כי ביד חזקה ישלחם**. מפני ידי החזקה **[ג]** שתחזק עליו, ישלחם: **וביד חזקה יגרשם מארצו**. על כרחם של ישראל יגרשם, **[ד]** ולא יספיקו לעשות להם צדה, וכן הוא אומר ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם וגו': חסלת פרשת שמות:

וארא

פרשת

[ב] וידבר אלהים אל משה. דבר אתו משפט, **[א]** על שהקשה לדבר ולומר למה הרעותה לעם הזה: **ויאמר אליו אני ה'**. נאמן לשלם שכר טוב למתהלכים לפני, ולא לחנם שלחתיך **[ב]** כי אם לקיים דברי שבדברתי לאבות הראשונים. ובלשון הזה מצינו שהוא נדרש בכמה מקומות אני ה' נאמן ליפרע, כשהוא אומר אצל עונש, כגון וחללת את שם אלהיך אני ה', וכשהוא אומר אצל קיום מצות, כגון ושמרתם מצותי ועשיתם אותם אני ה', נאמן ליתן שכר: **[ג] וארא**. אל **[א]** האבות: **באל שדי**. הבטחתים הבטחות, ובכולן אמרתי להם אני אל שדי: **ושמי ה' לא נודעתי להם**. לא הודעתי אין כתיב כאן, אלא לא נודעתי, לא נכרתי להם במדת אמיתית שלי **[ד]** שעליה נקרא שמי ה', נאמן לאמת דברי, שהרי הבטחתים **[ה]** ולא קיימתי: **[ד] וגם** **[ו] הקמתי את בריתי וגו'**. וגם כשנראיתי להם באל שדי, הצבתי והעמדתי בריתי ביני וביניהם: **לתת להם את ארץ כנען**. לאברהם בפרשת מילה נאמר, אני אל שדי וגו' ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגורידך. (בראשית יז, א-ח.) ליצחק, כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל והקימותי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם (שם כו, ג), ואותה שבועה שנשבעתי לאברהם באל שדי, אמרתי ליעקב אני אל שדי פרה ורבה וגו' (שם לה, יא.), ואת הארץ אשר וגו' (שם יב), הרי שנדרתי **[ז]** להם ולא קיימתי: **[ה] וגם אני**. כמו שהצבתי והעמדתי הברית **[ח]** יש עלי לקיים, לפיכך שמעתי את נאקת בני ישראל **[ט]** הנואקים: **אשר מצרים מעבידים אתם ואזכור**. אותו הברית, כי בברית בין הבתרים אמרתי לו וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי: **[ו] לכן**. על פי אותה השבועה: **אמור לבני ישראל אני ה'**. הנאמן בהבטחתי: **והוצאתי אתכם**. כי כן הבטחתי, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול: **סבלות מצרים**. טורח משא **[ז]** מצרים: **[ח] נשאתי את ידי**. הרימותיה לישבע **[ז]** בכסאי: **[ט] ולא שמעו אל משה**. לא קבלו **[ז]** תנחומין: **מקצר רוח**. כל מי שהוא מיצר רוחו ונשימתו קצרה **[ז]** ואינו

יכול להאריך בנשימתו. קרוב לענין זה שמעתי בפרשה זו מרבי ברוך ברי אליעזר, והביא לי ראיה ממקרא זה, בפעם הזאת אודיעם את ידי ואת גבורתי וידעו כי שמי ה', (ירמ' טז, כא.) למדנו כשהקב"ה מאמן את דבריו אפילו לפורענות, מודיע ששמו ה', וכל שכן (ע) האמנה לטובה. ורבותינו דרשוהו (שמו"ר ו, ד. סנהדרין קיא.) לענין של מעלה, שאמר משה למה הרעותה, (שמות ה, כב.) (ס) אמר לו הקב"ה חבל על דאבדין ולא משתכחין, יש לי להתאונן על מיתת האבות, הרבה פעמים נגליתי עליהם באל שדי, ולא אמרו לי מה שמך, ואתה אמרת מה שמו מה אומר (ע) אליהם: **וגם הקימותי וגו'.** וכשבקש אברהם לקבור את שרה, (פ) לא מצא קרקע עד שקנה (צ) בדמים מרובים, וכן ביצחק ערערו עליו על הבארות אשר חפר, וכן ביעקב ויקן את חלקת השדה לנטות אהלו (בראשית לג, יט.), ולא הרהרו אחר מדותי, ואתה אמרת למה הרעותה. ואין המדרש מתישב אחר המקרא מפני כמה דברים, אחת, שלא נאמר ושמי ה' לא שאלו לי, (ק) ואם תאמר לא הודיעם שכך שמו, (י) הרי תחלה כשנגלה לאברהם בין הבתרים נאמר אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים, ועוד, היאך הסמיכה נמשכת (ש) בדברים שהוא סומך לכאן וגם אני שמעתי וגו', לכן אמור לבני ישראל, לכך אני אומר יתישב המקרא על פשוטו דבר דבור על אופניו, והדרש תדרש, שנאמר הלא כה דברי כאש נאם ה' וכפטיש יפוצץ סלע (ירמיה כג, כט.), מתחלק (ת) לכמה ניצוצות: **ויב ואיך ישמעני פרעה.** (א) זה אחד מעשרה ק"ו שבתורה (בי"ר צב, ז.) : **ערל שפתים.** אטום שפתים, וכן כל לשון ערלה אני אומר שהוא אטום. ערלה אזנם (שם ו, י.), אטומה משמוע. ערלי לב (שם ט, כה.), אטומים מהבין. שתה גם אתה והערל (חבקוק ב, טז.), והאטם (ב) משכרות כוס הקללה (מי"א התרעלה). וערל בשר, שהגיד אטום ומכוסה בה. וערלתם ערלתו (ויקרא יט, כג.), עשו לו אוטם וכיסוי, איסור שיבדיל בפני אכילתו. שלש שנים יהיה לכם ערלים (שם), אטום ומכוסה ומובדל מלאכלו: **ויג וידבר ה' אל משה ואל אהרן.** לפי שאמר משה ואני ערל שפתים, צירף לו הקב"ה את אהרן להיות לו לפה ולמליץ: **ויצום אל בני ישראל.** צוה עליהם להנהיגם בנחת (ג) ולסבול אותם (שמו"ר ז, ג.) : **ואל פרעה מלך מצרים.** צום עליו לחלוק לו כבוד בדבריהם, זה מדרשו. ופשוטו, צום על דבר ישראל ועל שליחותו (ד) אל פרעה. ודבר הצווי מהו, מפורש בפרשה שניה לאחר סדר היחס, אלא מתוך שהזכיר משה ואהרן, הפסיק הענין באלה ראשי בית אבותם, ללמדנו היאך נולדו משה ואהרן, ובמי נתיחסו: **ייד אלה ראשי בית אבותם.** מתוך שהוזקק ליחס שבטו של לוי עד משה ואהרן בשביל משה ואהרן, התחיל ליחסם דרך תולדותם (ה) מראובן. (ובפסיקתא גדולה ראיתי, לפי שקנטרם יעקב אבינו לשלשה שבטים הללו בשעת מותו, חזר הכתוב ויחסם כאן לבדם, לומר שחשובים הם) : **וטז ושני חיי לוי וגו'.** למה נמנו שנותיו של לוי, להודיע כמה ימי השעבוד, שכל זמן שאחד מן השבטים קיים, לא היה שעבוד, שנאמר וימת יוסף וכל אחיו (שמות א, ו.), ואח"כ ויקם מלך חדש, ולוי האריך ימים (ו) על כולם: **יית ושני חיי קהת.** ושני חיי עמרם וגו'. מחשבון זה אנו למדים על מושב בני ישראל ארבע מאות שנה שאמר הכתוב, שלא בארץ מצרים לבדה היו, אלא מיום שנולד יצחק, שהרי קהת מיורדי מצרים היה, חשוב כל שנותיו ושנות עמרם ושמונים של משה, לא תמצאם ד' מאות שנה, והרבה שנים נבלעים לבנים בשני האבות: **יכ יוכבד דדתו.** אחת אבוהי, (ז) בת לוי אחות קהת: **יכג אחות נחשון.** מכאן למדנו, הנושא אשה צריך לבדוק (ח) באחיה (בי"ב קי. שמו"ר ז, ד.): **יכה מבנות פוטיאל.** מזרע יתרו שפטם (ט) עגלים לעבודת אלילים, ומזרע יוסף שפטם (י) ביצרו (בי"ב קט:): **יכו הוא אהרן ומשה.** אלו שהוזכרו למעלה שילדה יוכבד לעמרם. הוא אהרן ומשה אשר אמר ה', יש מקומות שמקדים אהרן למשה ויש מקומות שמקדים משה לאהרן, לומר לך ששקולין כאחד: **על צבאותם.** בצבאותם, (כ) כל צבאם לשבטיהם, יש על, שאינו אלא במקום אות אחת, ועל חרבך תחיה, כמו בחרבך. עמדתם על חרבכם (יחזקאל

לג, כו), כמו בחרבכם: **[כז]** הם המדברים וגו'. הם שנצטוו הם שקיימו: הוא משה ואהרן. הם בשליחותם ובצדקתם מתחלה ועד סוף: **[כח]** ויהי ביום דבר וגו'. (ל) מחובר למקרא שלאחריו: **[כט]** וידבר ה'. הוא הדבור עצמו האמור למעלה בא דבר אל פרעה מלך מצרים, אלא מתוך שהפסיק הענין כדי ליחסם, חזר הענין עליו להתחיל בו: אני ה'. כדאי אני לשלחך ולקיים דברי שליחותי: **[ל]** ויאמר משה לפני ה'. היא האמירה שאמר למעלה הן בני ישראל לא שמעו אלי, (מ) ושנה הכתוב כאן, כיון שהפסיק הענין, וכך היא השיטה, כאדם האומר נחזור על הראשונות:

שמות פרק-ז

[א] נתתיך אלהים לפרעה. שופט ורודה לרדותו במכות ויסורין: יהיה נביאך. כתרגומו יהי מתורגמן, וכן כל לשון נבואה, אדם המכריז ומשמיע לעם דברי תוכחות, והוא מגזרת ניב שפתים (ישעי' נז, יט.), ינוב חכמה, (משלי י, לא.) ויכל מהתנבאות דשמואל (שמואל-א י, ג.), ובלע"ז קוראין לו פרידי"גר: **[ב]** אתה תדבר. פעם אחת כל שליחות ושליחות כפי ששמעת מפי, (ג) ואהרן אחיך ימליצנו ויטעימנו באזני פרעה: **[ג]** ואני אקשה. מאחר שהרשיע והתריס כנגדי, (ס) וגלוי לפני שאין נחת רוח באומות עובדי אלילים, לתת לב שלם לשוב, (ע) טוב לי שיתקשה לבו, למען הרבות בו אותותי ותכירו את (פ) גבורותי, וכן מדתו של הקדוש ב"ה, מביא פורענות על האומות עובדי אלילים, כדי שישמעו ישראל וייראו, שנאמר הכרתי גוים נשמו פנותם וגו' (צפניה ג, ו.), אמרתי אך תיראי אותי תקחי מוסר (שם ז.), ואף על פי כן בחמש מכות הראשונות לא נאמר (צ) ויחזק ה' את לב פרעה, אלא ויחזק לב פרעה. (ועיין ברא"ש שגורס כאן דבור המתחיל בלכתך לשוב עד שמתים בידך, וכדלעיל בפרשת שמות בפסוק בלכתך לשוב ע"ש): **[ה]** את ידי. יד ממש, להכות בהם: **[ט]** מופת. אות, (ק) להודיע שיש צורך (צורך) במי ששולח אתכם (ר): **[י]** לתנין. (ש) נחש: **[יא]** בלהטיהם בלחשיהון, ואין לו דמיון במקרא, ויש לדמות לו להט החרב המתהפכת (בראשית ג, כד.), דומה שהיא מתהפכת על ידי (ת) לחש: **[יב]** ויבלע מטה אהרן. מאחר שחזר ונעשה מטה (א) בלע את כלן (שבת זז.): **[יד]** כבד. תרגומו יקיר, ולא אתיקר, מפני שהוא שם דבר, כמו כי כבד ממך הדבר (שמות יח, יח.): **[טו]** הנה יצא המימה. לנקביו, שהיה עושה עצמו אלוה, ואומר שאינו צריך לנקביו, ומשכים ויוצא לנילוס ועושה שם צרכיו (שמו"ר ט, ז.): **[טז]** עד כה. עד הנה. ומדרשו, עד שתשמע ממני מכת בכורות, שאפתח בה בכה (ב) כה אמר ה' כחצות הלילה: **[יז]** ונהפכו לדם. לפי שאין גשמים יורדים במצרים, ונילוס עולה ומשקה את הארץ, ומצרים עובדים לנילוס, לפיכך הלקה את יראתם ואחר כך הלקה אותם: **[יח]** ונלאו מצרים. לבקש רפואה למי היאור שיהיו ראויין לשתות: **[יט]** אמר אל אהרן. לפי שהגין היאור על משה כשנשלך לתוכו, לפיכך לא לקה על ידו לא בדם ולא בצפרדעים, ולקה על ידי אהרן: **נהרותם**. הם נהרות המושכים כעין נהרות שלנו: **יאוריהם**. הם בריכות נגרים העשויות בידי אדם משפת הנהר לשדות, ונילוס מימיו מתברכים ועולה דרך היאורים ומשקה השדות: **אגמיהם**. קבוצת מים שאינן נובעין ואין מושכין, אלא עומדין במקום אחד, וקורין לו אשטנ"ק: **בכל ארץ מצרים**. אף במרחצאות ובאמבטאות שבבתים: **ובעצים ובאבנים**. מים שבכלי עץ (ג) ובכלי אבן:

[כב] **בלטיהם**. לחש שאומרין אותו בלט ובחשאי. ורבותינו אמרו, בלטיהם מעשה שדים, **(ד)** בלהטיהם מעשה כשפים (סנהדרין סז): **ויחזק לב פרעה**. לומר על ידי מכשפות אתם עושים כן, תבן אתם מכניסין לעפריים (מנחות פה). עיר שכולה תבן, אף אתם מביאין מכשפות למצרים שכולה כשפים: **[כג]** **גם לזאת**. למופת המטה שנהפך לתנין ולא לזה של דם: **[כה]** **וימלא**. מנין שבעת ימים **(ה)** שלא שב היאור לקדמותו, שהיתה המכה משמשת רביע חדש, **(ו)** ושלושה חלקים היה מעיד ומתרה בהם (שמו"ר ט, יב): **[כז]** **ואם מאן אתה**. ואם סרבן אתה. מאן כמו ממאן, מסרב, אלא כינה האדם על שם המפעל, **(ז)** כמו שלו ושקט, סר וזעף (מלכים-א כ, מג): **נגף את כל גבולך**. מכה, וכן כל לשון מגפה אינו לשון מיתה אלא לשון מכה, וכן ונגפו אשה הרה (שמות כא, כב). אינו לשון מיתה, וכן ובטרם יתנגפו רגליכם (ירמ"י יג, טז), פן תגוף באבן רגלך (תהלים צא, יב), ולאבן נגף (ישעי' ח, יד): **[כח]** **ועלו**. מן היאור: **בביתך**. ואחר כך בבתי עבדיך, הוא התחיל בעצה תחלה, ויאמר אל עמו, וממנו התחילה הפורענות (סוטה יא. שמו"ר י, ד): **[כט]** **ובכה ובעמך**. בתוך מעיהם נכנסים **(ח)** ומקרקרין:

שמות פרק-ח

[ב] **ותעל הצפרדע**. צפרדע אחת היתה, והיו מכין אותה והיא מתזת נחילים נחילים, זהו מדרשו. (שמו"ר י, ה) ופשוטו יש לומר, שרוץ הצפרדעים קורא לשון יחידות, וכן ותהי הכנס, הרחישה גדוליר"א בלע"ז, ואף ותעל הצפרדע גרינולי"רא בלע"ז (געפרעש): **[ה]** **התפאר עלי**. כמו היתפאר הגרזן על החוצב בו (ישעי' י, טו), משתבח לומר אני גדול ממך ונטי"ר בלע"ז, וכן התפאר עלי, השתבח להתחכם ולשאול דבר גדול ולומר **(ט)** שלא אוכל לעשותו: **למתי אעתיר לך**. את אשר אעתיר לך היום על הכרתת הצפרדעים, למתי תרצה שיכרתו, **(י)** ותראה אם אשלים דברי למועד שתקבע לי. אלו נאמר מתי אעתיר, היה משמע מתי אתפלל, עכשיו שנאמר למתי, משמע אני היום אתפלל עליך שיכרתו הצפרדעים לזמן שתקבע עלי, אמור לאיזה יום תרצה שיכרתו. אעתיר העתירו והעתרתו, ולא נאמר אעתר עתרו **(יב)** ועתרתו, מפני שכל לשון עתר הרבות פלל הוא, וכאשר יאמר הרבו ארבה והרביתי לשון הפעיל, כך יאמר, אעתיר העתירו והעתרתו דברים, **(יג)** ואב לכולם העתרתם עלי **(מ)** דבריכם (יחזקאל לה, יג), הרביתם: **[ו]** **ויאמר למחר**. התפלל היום **(נ)** שיכרתו למחר: **[ח]** **ויצא**. ויצעק. מיד, שיכרתו למחר: **[י]** **חמורם חמורם**. צבורים צבורים, כתרגומו דגורין, גלין: **[יא]** **והכבד את לבו**. לשון פעול הוא, כמו הלוך ונסוע, וכן והכות את מואב (מלכים-ב ג, כד), ושאל לו באלהים (שמואל-א כב, ג), הכה ופצוע (מלכים-א כ, לו): **כאשר דבר ה'.** והיכן דבר, **(ס)** ולא ישמע אליכם פרעה: **[יב]** **אמר אל אהרן**. לא היה העפר כדאי ללקות על ידי משה, לפי שהגין עליו כשהרג את המצרי ויטמנהו בחול, ולקה על ידי אהרן: **[יג]** **ותהי הכנס**. הרחישה, פדוליר"א בלע"ז (לויזערייא): **[יד]** **להוציא את הכנים**. לבראותם (מ"א ולהוציאם) **(ע)** ממקום אחר: **ולא יכלו**. שאין השד שולט על בריה פחותה מכשעורה: **[טו]** **אצבע אלהים היא**. מכה זו אינה על ידי כשפים, מאת המקום היא: **כאשר דבר ה'.** ולא ישמע אליכם פרעה: **[יז]** **משליח בך**. מגרה בך, וכן ושן בהמות אשלח בם (דברים לב, כד), לשון שסוי אינציט"ר בלע"ז: **את הערוב**. כל מיני חיות רעות ונחשים ועקרבים בערבוביא, והיו משחיתים

בהם. ויש טעם בדבר (פ) באגדה בכל מכה ומכה למה זו ולמה זו, בטכסיסי מלחמות מלכים בא עליהם, כסדר מלכות, כשצרה על עיר, בתחלה מקלקל מעיינותיה, ואחר כך תוקעין עליהם ומריעין בשופרות ליראם ולבהלם, וכן הצפרדעים מקרקרים והומים וכו', כדאי במדרש רבי תנחומא (בא ד.ט): **[יח] והפליתי**. והפרשתי, וכן והפלה ה' (שמות ט, ד.ט), וכן לא נפלאה היא ממך (דברים ל, יא), לא מובדלת ומופרשת היא ממך: **[יט] למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ**. אע"פ ששכינתי בשמים, גזרתי מתקיימת בתחתונים: **[יט] ושמתי פדות**. שיבדיל בין עמי ובין עמך: **[כ] תשחת הארץ**. נשחתה הארץ, (ע) אתחבלת ארעא: **[כא] זבחו לאלהיכם בארץ**. במקומכם, (ק) ולא תלכו במדבר: **[כב] תועבת מצרים**. יראת מצרים, כמו ולמלכם תועבת בני עמון (מלכים ב כג, יג), ואצל ישראל קורא אותם (ר) תועבה. ועוד יש לומר בלשון אחר תועבת מצרים, דבר שנאו הוא למצרים (ש) זביחה שאנו זובחים, שהרי יראתם אנו זובחים: **[כג] ולא יסקלנו**. בתמיה: **[כה] התל**. כמו להתל: **[כו] ויעתר אל ה'**. נתאמץ בתפלה, וכן אם בא לומר ויעתיר, היה יכול לומר, ומשמע וירבה בתפלה, עכשיו כשהוא אומר בל' ויפעל, משמע וירבה להתפלל: **[כז] ויסר הערוב**. ולא מתו כמו שמתו הצפרדעים, (ת) שאם מתו יהיה להם הנאה בעורות: **[כח] גם בפעם הזאת**. אע"פ שאמר אנכי אשלח אתכם, לא קיים הבטחתו:

שמות פרק ט

[ב] מחזיק בם. אוחוז בם, כמו והחזיקה במבושיו (דברים כה, יא): **[ג] הנה יד ה' הויה**. לשון הוה, כי כן יאמר בלשון נקבה, על שעבר היתה, ועל העתיד תהיה, ועל העומד הוה, כמו עושה, רוצה, רועה: **[ד] והפלה**. והבדיל: **[ה] מלא חפניכם**. ילוינו"ש בלע"ז: **[ו] פיח כבשן**. דבר הנפח מן הגחלים עוממים הנשרפים בכבשן, ובלע"ז אולב"ש. פיח לשון הפחה, שהרוח מפיחן ומפריחן: **[ז] וזרקו משה**. וכל דבר הנזרק בכח, אינו נזרק אלא ביד אחת, (א) הרי נסים הרבה, אחד שהחזיק קומצו של משה מלא חפנים שלו ושל (ב) אהרן, ואחד שהלך האבק (ג) על כל ארץ מצרים: **[ט] לשחין פרח אבעבועות**. כתרגומו לשחין סגי, אבעבועין שעל ידו צומחין בהן בועות: **[י] שחין**. לשון (ד) חמימות, והרבה יש בלשון משנה, שנה שחונה: **[יא] באדם ובבהמה**. ואם תאמר מאין היו להם הבהמות, והלא כבר נאמר וימת כל מקנה מצרים, אלא לא נגזרה גזרה אלא על אותן שבשדות בלבד, שנאמר במקנך אשר בשדה, והירא את דבר ה' הניס (ה) את מקנהו אל הבתים. וכן שנויה במכילתא אצל ויקח שש מאות רכב בחור (שמות יד, ז): **[יב] את כל מגפתי**. למדנו מכאן, שמכת בכורות (ו) שקולה כנגד כל המכות: **[יג] כי עתה שלחתי את ידי וגו'**. כי אלו רציתי, כשהיתה ידי במקנך שהכיתים בדבר, שלחתי והכיתי אותך ואת עמך עם (ז) הבהמות: **[יד] ותכחד מן הארץ**. אבל בעבור זאת העמדתיך וגו': **[טו] עודך מסתולל בעמי**. כתרגומו כבישת ביה בעמי, והיא מגזרת מסלה דמתרגמינן אורח כבושא, ובלע"ז קלקי"ר (טרעטען). וכבר פירשתי בסוף ויהי מקץ, כל תיבה שתחלת יסודה סמ"ך והיא באה לדבר בלשון מתפעל, נותן התי"ו של שמוש באמצע אותיות של עיקר, כגון זו, וכגון ויסתבל החגב (קהלת יב, ה), מגזרת סבל. כי תשתרר עלינו, מגזרת שר ונגיד. וכן משתכל הוית (דניאל ז, ט): **[יח] כעת מחר**. כעת הזאת למחר, שרט לו שריטה בכותל, למחר כשתגיע

חמה לכאן, (ח) ירד הברד : הוסדה. שנתיסדה. וכל תיבה שתחלת יסודה יו"ד, כגון יסד, ילד, ידע, יסר, כשהיא מתפעלת, תבא הוי"ו במקום היו"ד, כמו הוסדה, הולדה, ויודע, ויולד ליוסף, בדברים לא יוסר עבד (משלי כט, יט.) : **[יט]** שלח העז. כתרגומו שלח כנוש, וכן יושבי הגבים העיזו (ישעיה י, לא.), העיזו בני בנימן (ירמיה ו, א.) : **[לא]** ולא יאסף הביתה. לשון הכנסה היא : **[כ]** הניס. הברית, לשון וינס : **[כב]** על השמים. לצד השמים. ומדרש אגדה, הגביהו הקב"ה למשה למעלה (ט) מן השמים : **[כד]** מתלקחת בתוך הברד. נס בתוך (י) נס, האש והברד מעורבין, והברד מים הוא, ולעשות רצון קונם עשו שלום ביניהם (שמו"ר יב, ו.) : **[כח]** ורב. די לו במה שהוריד כבר : **[כט]** כצאתי את העיר. מן העיר, אבל בתוך העיר לא התפלל, לפי שהיתה מלאה (כ) גלולים (שם יב, ז.) : **[ל]** טרם תיראון. עדיין לא תיראון. וכן כל טרם שבמקרא עדיין לא הוא, ואינו לשון קודם, כמו טרם ישכבו (בראשית יט, ד.), עד לא שכיבו. טרם יצמח (שם ב, ה.), עד לא צמח. אף זה כן הוא, ידעתי כי עדיין אינכם יראים, ומשתהיה הרוחה תעמדו בקלוקלכם : **[לא]** והפשתה והשעורה נכתה. נשברה, לשון פרעה נכה, נכאים, וכן לא נכו, ולא יתכן לפרשו לשון הכאה, שאין נו"ן במקום ה"א לפרש נכתה כמו הוכתה, נכו כמו הכו, אלא הנו"ן שורש בתיבה, והרי הוא מגזרת ושפו עצמותיו (איוב לג, כא.) : **[לכ]** כי השעורה אביב. כבר ביכרה ועומדת בקשיה, ונשתברו ונפלו, וכן הפשתה גדלה כבר והוקשה לעמוד בגבעוליה : **[לד]** השעורה אביב. עמדה באביה, לשון באבי הנחל (שיר השירים ו, יא.) : **[לב]** כי אפילת הנה. מאוחרות, ועדיין היו רכות, ויכולות לעמוד בפני קשה, ואע"פ שנאמר ואת כל עשב השדה הכה הברד, יש לפרש פשוטו של מקרא בעשבים העומדים בקלחם הראויים ללקות בברד. ומדרש רבי תנחומא (וארא טז.) יש מרבותינו שנחלקו על זאת, ודרשו כי אפילות, פלאי פלאות נעשו להם שלא לקו : **[לג]** לא נתך. לא הגיע, ואף אותן שהיו באויר לא הגיעו לארץ, ודומה לו ותתך עלינו האלה והשבועה (דניאל ט, יא.) דעזרא, ותגיע עלינו. ומנחם בן סרוק חברו בחלק כהתוך כסף (יחזקאל כב, כב.), (מ) לשון יציקת מתכת, ורואה אני את דבריו כתרגומו ויצק, ואתיך. לצקת, לאתכא. אף זה לא נתך לארץ, לא הוצק לארץ : חסלת פרשת וארא :

בא

פרשת

שמות פרק-י

[א] ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה. (א) והתרה בו : שתי. שימי, שאשית (ב) אני : **[ב]** התעללתי. שחקתי, כמו כי התעללת בי (במדבר כב, כט.), הלא כאשר התעולל בהם (שמואל-א ו, ג.) האמור במצרים, ואינו לשון פועל ומעללים, שא"כ היה לו לכתוב עוללתי, כמו ועולל למו, כאשר עוללת לי (איכה א, כב.), אשר עולל לי (שם

יב. **[ג] לענות.** כתרגומו לאתכנעא, והוא מגזרת עני **(ג)**, מאנת להיות עני ושפל מפני: **[ה] את עין הארץ.** את מראה **(ד)** הארץ: **ולא יוכל וגו'.** הרואה, לראות את הארץ, ולשון קצרה דבר: **[ז] הטרים תדע.** העוד לא ידעת **(ה)** כי אבדה מצרים: **[ח] ויושב.** הושבו ע"י שליח **(ו)** ששלחו אחריהם, והושיבו אל פרעה: **[י] כאשר אשלח אתכם וגו'.** אף כי **(ז)** אשלח גם את הצאן ואת הבקר כאשר אמרתם: **ראו כי רעה נגד פניכם.** כתרגומו. ומדרש אגדה שמעתי, כוכב אחד יש ששמו רעה, אמר להם פרעה, רואה אני באיצטגנינות שלי אותו כוכב עולה לקראתכם במדבר, והוא סימן דם והריגה, וכשחטאו ישראל בעגל ובקש הקב"ה להרגם, אמר משה בתפלתו, למה יאמרו מצרים לאמר ברעה הוציאם **(שמות לב, יב.)**, זו היא שאמר להם ראו כי רעה נגד פניכם, מיד וינחם ה' על הרעה, והפך את הדם לדם מילה שמל יהושע אותם, וזהו שנאמר היום גלותי את חרפת מצרים מעליכם **(יהושע ט, ט.)**, שהיו אומרים לכם דם אנו רואין עליכם במדבר: **[יא] לא כן.** כאשר אמרתם להוליך הטף עמכם, אלא לכו הגברים ועבדו את ה': **כי אותה אתם מבקשים.** **(אותה ט) עבודה** בקשתם עד הנה, **(ט)** נזבחה לאלהינו, ואין דרך הטף לזבוח: **ויגרש אותם.** הרי זה לשון קצר, **(י)** ולא פירש מי המגרש: **[יב] בארבה.** בשביל מכת הארבה: **[יג] ורוח הקדים.** רוח מזרחית נשא את הארבה, לפי שבא כנגדו, שמצרים בדרומית מערבית היתה, כמו שמפורש במקום אחר: **[יד] ואחריו לא יהיה כן.** ואותו שהיה בימי יואל, שנאמר כמוהו לא נהיה מן העולם **(יואל ב, ב.)**, למדנו שהיה כבד משל משה, **(כי של יואל היה)** ע"י מינין הרבה, שהיו יחד ארבה, ילק, חסיל, גזם, אבל של משה לא היה אלא של מין אחד, **(כ)** **(כ"ג רא"ם יע"ש)** וכמוהו לא היה ולא יהיה: **[טו] כל ירק.** עלה ירוק, **(ז)** וירדור"א בלע"ז: **[יט] רוח ים.** רוח מערבי: **ימה סוף.** אומר אני, שים סוף היה מקצתו במערב כנגד כל רוח דרומית, וגם במזרח של ארץ ישראל, לפיכך רוח ים תקעו לארבה בימה סוף כנגדו, וכן מצינו לענין תחומין שהוא פונה לצד מזרח, שנאמר מים סוף ועד ים פלשתים **(שמות כג, לא.)**, ממזרח למערב, שים פלשתים במערב היה, שנאמר בפלשתים יושבי חבל הים גוי כרתים **(צפניה ב, ה.)**: **לא נשאר ארבה אחד.** אף המלוחים **(מ)** שמלחו מהם **(שמו"ר יג, ו.)**: **[כא] וימש חשך.** ויחשיך עליהם חשך יותר **(ג)** מחשכו של לילה, וחשך של לילה יאמיש ויחשיך עוד: **וימש.** כמו ויאמש. **(ס)** יש לנו תיבות הרבה חסרות אל"ף, לפי שאין הברת האלף נכרת כל כך אין הכתוב מקפיד על חסרונה, כגון ולא יהל שם ערבי **(ישע"י יג, כ.)**, כמו לא יאהל לא יטה אהלו. וכן ותזרני חיל **(שמואל-ב כב, מ.)**, כמו ותאזרני. ואונקלוס תרגם לשון הסרה, כמו לא ימיש בתר דיעדי קבל ליליא, **(ע)** כשיגיע סמוך לאור היום. אבל אין הדבור מיושב על הוי"ו של וימש, לפי שהוא כתוב אחר ויהי חשך. ומדרש אגדה פותרו, לשון ממשש בצהרים **(דברים כח, כט.)**, שהיה כפול ומכופל ועב עד שהיה בו ממש: **[כב] ויהי חשך אפלה שלשת ימים וגו'.** חשך של אופל שלא ראו איש את אחיו ג' ימים, ועוד שלשת ימים אחרים חשך מוכפל על זה, שלא קמו איש מתחתיו, יושב אין יכול לעמוד ועומד אין יכול לישב **(שמו"ר יד, ג.)**. ולמה הביא עליהם חשך, **(פ)** שהיו בישראל באותו הדור רשעים, ולא היו רוצים לצאת, ומתו בשלשת ימי אפלה, כדי שלא יראו מצרים במפלתם ויאמרו אף הם לוקין כמונו. ועוד, שחפשו ישראל וראו את כליהם, **(צ)** וכשיצאו והיו שואלין מהן והיו אומרים אין בידינו כלום, אומר לו, אני ראיתו בביתך ובמקום פלוני הוא **(שם):** **שלשת ימים.** שלוש של ימים, **(ק)** טרציי"נא בלע"ז, וכן ז' ימים בכל מקום, שטיי"נא של ימים: **[כד] יצג.** יהא **(ר)** מוצג במקומו: **[כה] גם אתה תתן.** לא דיך שמקננו ילך עמנו, אלא גם אתה תתן: **[כו] פרסה.** פרסת **(ש)** רגל פלנט"א בלע"ז: **לא נדע מה נעבד.** כמה תכבד העבודה, שמא ישאל יותר **(ת)** ממה שיש בידינו: **[כט] כן דברת.** יפה דברת ובזמנו, דברת אמת **(א)** שלא אוסיף עוד ראות פניך **(שמו"ר יד, ד.)**:

שמות פרק-יא

[א] כלה. גמירא, כלה כליל, **(ג)** כולכם ישלח: **[ב] דבר נא.** אין נא אלא לשון בקשה, **(ג)** בבקשה ממך הזהירם על כך, **(ד)** שלא יאמר אותו צדיק אברהם, ועבדום וענו אותם קיים בהם, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים בהם (ברכות ט.): **[ד] ויאמר משה כה אמר ה'.** בעמדו לפני פרעה נאמרה לו נבואה זו, **(ה)** שהרי משיצא מלפניו לא הוסיף ראות פניו: **כחצות הלילה.** כהחלק הלילה, כחצות כמו כעלות (שופטים יג, כ.), בחרות אפם בנו (תהלים קכד, ג.), זהו פשוטו לישבו על אופניו, שאין חצות שם דבר **(ו)** של חצי. ורבותינו דרשו, כמו כבחצות הלילה, ואמרו שאמר משה כחצות, דמשמע סמוך לו **(ז)** או לפניו או לאחריו, ולא אמר בחצות, שמא יטעו אצטגניני פרעה ויאמרו, משה **(ח)** בדאי הוא (ברכות ד.), אבל הקב"ה יודע עתיו ורגעיו, אמר בחצות: **[ה] עד בכור השבי.** למה לקו השבויים, **(ט)** כדי שלא יאמרו יראתם תבעה עלבונם, והביאה פורענות על מצרים: **מבכור פרעה עד בכור השפחה.** כל הפחותים מבכור פרעה וחשובים מבכור השפחה היו בכלל. ולמה לקו בני השפחות, שאף הם היו משעבדים בהם **(י)** ושמחים בצרתם: **וכל בכור בהמה.** לפי שהיו עובדין לה, וכשהקב"ה נפרע מן האומה עובדי כוכבים, נפרע מאלהיה (מכילתא פי"ג): **[ז] לא יחרץ כלב לשונו.** אומר אני שהוא לשון שנון, לא ישנן. וכן לא חרץ לבני ישראל לאיש את לשונו (יהושע י, כא.), לא שנן. אז תחרץ (שמואל ב ה, כד.), תשתנן. למורג חרוץ (ישעיה מא, טו.), שנון. מחשבות חרוץ (משלי כא, ה.), אדם חריף ושנון. ויד חרוצים תעשיר (שם י, ד.), חריפים, סוחרים שנונים: **אשר יפלה.** יבדיל: **[ח] וירדו כל עבדיך.** חלק כבוד למלכות (זבחים קב.), שהרי בסוף ירד פרעה בעצמו אליו בלילה ואמר קומו צאו מתוך עמי, ולא אמר לו משה מתחלה וירדת אלי והשתחוית לי: **אשר ברגליך.** ההולכים אחר עצתך והלוכך: **ואחרי כן אצא.** עם כל העם **(ט)** מארצך: **ויצא מעם פרעה.** כשגמר דבריו **(י)** יצא מלפניו: **בחרי אף.** על שאמר לו אל תוסף **(יא)** ראות פני: **[ט] למען רבות מופתי.** מופתי שנים, רבות שלשה, מכת בכורות וקריעת ים סוף ולנער **(יב)** את מצרים: **[י] ומשה ואהרן עשו וגו'.** כבר כתב לנו זאת בכל המופתים, ולא שנאה כאן אלא בשביל לסמכה לפרשה של אחריה:

שמות פרק-יב

[א] ויאמר ה' אל משה ואל אהרן. בשביל שאהרן עשה וטרח במופתים כמשה, חלק לו כבוד זה במצוה ראשונה, שכללו עם משה בדבור: **בארץ מצרים.** חוץ לכרך, או אינו אלא בתוך הכרך, תלמוד לומר כצאתי את העיר וגו', ומה תפלה קלה לא התפלל בתוך הכרך, לפי שהיתה מלאה גילולים, דבר חמור כזה לא כל שכן (מכילתא פסחא פי"א): **[ב] החדש הזה.** הראהו לבנה בחדושה (שמו"ר טו, כח.), ואמר לו, כשהירח מתחדש יהיה לך ר"ח. ואין מקרא יוצא מידי פשוטו, על חדש ניסן אמר לו, זה יהיה ראש לסדר מנין החדשים, שיהא אייר קרוי שני, סיון שלישי

(מכילתא שם) : **הזה**. נתקשה משה על מולד הלבנה, באיזו שעור תראה ותהיה ראויה לקדש, (ס) והראה לו באצבע את הלבנה ברקיע, ואמר לו כזה ראה וקדש. וכיצד הראהו, והלא לא היה מדבר עמו אלא ביום, שנאמר ויהי ביום דבר ה' (לעיל ז, כח.), ביום צוותו (ויקרא ז, לח.), מן היום אשר צוה ה' והלאה (במדבר טו, כג.), אלא סמוך לשקיעת החמה נאמרה לו פרשה זו, והראהו עם חשכה : **[ג] דברו אל כל עדת**. וכי אהרן מדבר, והלא כבר נאמר אתה תדבר, (ע) אלא חולקין כבוד זה לזה, ואומרים זה לזה למדני, והדבור יוצא מבין שניהם כאלו שניהם מדברים (מכילתא פסחא פ"ג) : **אל כל עדת ישראל וגו' בעשור לחדש**. דברו היום בראש חודש, (פ) שיקחוהו בעשור לחודש (שם) : **הזה**. (צ) פסח מצרים מקחו מבעשור, ולא פסח דורות (פסחים צו.) : **שה לבית אבות**. למשפחה אחת, (ק) הרי שהיו מרובין יכול שה אחד לכולן, תלמוד לומר שה לבית (מכילתא פ"ג) : **[ד] ואם ימעט הבית מהיות משה**. ואם יהיו מועטין מהיות משה אחד, שאין יכולין לאכלו ויבא לידי נותר, ולקח הוא ושכנו וגו', זהו משמעו לפי פשוטו. ועוד יש בו מדרש, ללמד שאחר שנמנו עליו, יכולין להתמעט ולמשוך ידיהם הימנו, ולהמנות על שה אחר, אך אם באו למשוך ידיהם ולהתמעט, מהיות משה, יתמעטו בעוד השה קיים, בהיותו בחיים (י) ולא משנשחט (פסחים פט.) : **במכסת**. חשבון, וכן מכסת הערכך (ויקרא כז, כג.) : **לפי אכלו**. הראוי לאכילה, פרט לחולה וזקן (ש) שאינו יכול לאכול כזית (מכילתא פ"ג) : **תכסו**. (ת) תתמנון : **[ה] תמים**. בלא מום : **בן שנה**. כל שנתו קרוי בן שנה, (א) כלומר שנולד בשנה זו : **מן הכבשים ומן העזים**. או מזה או מזה, (ב) שאף עז קרויה שה, שנאמר ושה עזים (דברים יד, ד.) : **[ו] והיה לכם למשמרת**. זה לשון בקור, שטעון בקור ממום ארבעה ימים קודם שחיטה. ומפני מה הקדים לקיחתו לשחיטתו ארבעה ימים (ג) מה שלא צוה כן בפסח דורות, היה ר' מתיא בן חרש אומר, הרי הוא אומר ואעבור עליך ואראך והנה עתך דודים (יחזקאל טז, ח.), הגיעה שבועה שנשבעתי לאברהם שאגאל את בניו, ולא היו בידם מצות להתעסק בהם כדי שיגאלו, שנאמר ואת ערום ועריה (שם ז, ט.) ונתן להם שתי מצות, דם פסח ודם מילה שמלו באותו הלילה, שנאמר מתבוססת בדמך (שם ו, ו.) בשני דמים, ואומר גם את בדם בריתך שלחתי אסיריך מבור אין מים בו (זכריה ט, יא.), ושהיו שטופים באלילים, (ד) אמר להם משכו וקחו לכם, משכו ידיכם מאלילים וקחו לכם צאן של מצוה : **ושחטו אתו וגו'**. וכי כולן שוחטין, אלא מכאן ששלוחו (ה) של אדם כמותו (מכילתא פ"ה קידושין מא.) : **קהל עדת ישראל**. קהל ועדה וישראל, מכאן אמרו פסחי צבור נשחטין בשלשה כתות זו אחר זו, נכנסת כת ראשונה ננעלו דלתות העזרה וכו', כדאיתא בפסחים (סד.) : **בין הערבים**. משש שעות ולמעלה קרוי בין הערבים, שהשמש נוטה לבית מבואו לערוב, ולשון בין הערבים נראה בעיני, אותן שעות שבין עריבת היום לעריבת הלילה, עריבת היום בתחלת שבע שעות מכי ינטו צללי ערב, ועריבת הלילה בתחלת הלילה. ערב לשון נשף וחשך, כמו ערבה כל שמחה (ישע"י כד, יא.) : **[ז] ולקחו מן הדם**. זו קבלת (י) הדם, יכול ביד, (יז) תלמוד לומר אשר בסף : **המזוזות**. הם הזקופות, אחת מכאן לפתח ואחת מכאן : **המשקוף**. הוא העליון, שהדלת שוקף עליו כשסוגרין אותו, לינט"ל בלע"ז. ולשון שקיפה, חבטה, כמו קול עלה נדף (ויקרא כו, לו.), טרפא דשקיף. חבורה, משקופי : **על הבתים אשר יאכלו אותו בהם**. ולא על משקוף ומזוזות שבבית התבן ובבית הבקר, (יח) שאין דרין בתוכו : **[ח] את הבשר**. ולא גידים (ט) ועצמות (מכילתא פ"ו) : **על מררים**. כל עשב מר נקרא מרור, (י) וציום לאכול מרור זכר לוימררו את חייהם : **[ט] אל תאכלו ממנו נא**. שאינו צלוי כל צרכו קוראו נא בלשון ערבי : **ובשל מבושל**. (כ) כל זה באזהרת לא תאכלו (פסחים מא.) : **במים**. מנין לשאר משקין, תלמוד לומר ובשל מבושל מכל מקום (פסחים מא.) : **כי אם צלי אש**. למעלה גזר עליו במצות עשה, וכאן הוסיף עליו לא תעשה, אל תאכלו ממנו כי אם צלי אש : **ראשו על כרעיו**. צולוהו כולו כאחד עם ראשו ועם כרעיו ועם

קרבו, (ז) ובני מעיו נותן לתוכו (מ) אחר הדחתן (שם עד). ולשון על כרעיו ועל קרבו, כלשון על צבאותם (שמות ו, כו.), כמו בצבאותם כמות שהן, אף זה כמות שהוא, כל בשרו משלם: **[י]** והנותר ממנו עד בקר. מה תלמוד לומר עד בקר פעם שניה, ליתן בקר על בקר, שהבקר משמעו משעת הנץ החמה, (נ) ובא הכתוב להקדים שאסור באכילה מעלות השחר, זהו לפי משמעו. ועוד מדרש אחר, למד שאינו נשרף ביו"ט אלא ממחרת, וכך תדרשנו, והנותר ממנו בבקר ראשון, עד בקר שני (ס) תעמוד ותשרפנו: **[יא]** מתניכם חגורים. מזומנים (ע) לדרך: **בחפזון**. לשון בהלה ומהירות, כמו ויהי דוד נחפז ללכת (שמואל א כג, כו.), אשר השליכו ארם בחפזם (מלכים ב ז, טו.): **פסח הוא לה'**. הקרבן הוא קרוי פסח, על שם הדלוג (פ) והפסיחה שהקב"ה מדלג בתי ישראל מבין בתי מצרים, וקופץ ממצרי למצרי וישראל אמצעי נמלט, (צ) ואתם עשו כל עבודותיו לשם שמים (דבר אחר) דרך דילוג וקפיצה, זכר לשמו שקרוי פסח, וגם פסק"א לשון פסיעה: **[יב]** ועברתי. כמלך העובר ממקום למקום (מכילתא פ"ז), (ק) ובהעברה אחת וברגע אחד כולן לוקין: **כל בכור בארץ מצרים**. אף בכורות אחרים (ר) והם במצרים, ומנין אף בכורי מצרים שבמקומות אחרים, תלמוד לומר למכה מצרים בבכוריהם (תהלים קלו, י): **מאדם ועד בהמה**. מי שהתחיל בעבירה תחלה ממנו מתחלת הפורענות: **ובכל אלהי מצרים**. של עץ נרקבת, ושל מתכת נמסת ונתכת לארץ: **אעשה שפטים אני ה'**. אני בעצמי, ולא על ידי (ש) שליח: **[יג]** והיה הדם לכם לאות. לכם לאות ולא לאחרים לאות, מכאן שלא נתנו הדם אלא מבפנים: **וראיתי את הדם**. הכל גלוי לפניו, אלא אמר הקב"ה נותן אני את עיני לראות שאתם עסוקים במצותי, ופוסח אני עליכם: **ופסחתי**. וחמלתי, ודומה לו פסוח והמליט (ישעיה לא, ה). ואני אומר, כל פסיחה לשון דלוג וקפיצה, ופסחתי, מדלג היה מבתי ישראל לבתי מצרים, שהיו שרוים זה בתוך זה, וכן פוסחים על שתי הסעיפים (מלכים א יח, כא.), וכן כל הפסחים הולכים כקופצים, וכן פסוח והמליט, מדלגו וממלטו מבין המומתים: **ולא יהיה בכם נגף**. אבל הווה הוא במצרים. הרי שהיה מצרי בביתו של ישראל יכול ימלט, תלמוד לומר ולא יהיה בכם נגף, אבל הווה במצרי שבבתיכם. הרי שהיה ישראל בביתו של מצרי שומע אני ילקה כמותו, תלמוד לומר ולא יהיה בכם נגף (מכילתא פ"ז): **[יד]** לזכרון. (ת) לדורות: **וחגתם אותו**. יום שהוא לך לזכרון אתה חוגגו (שם), ועדיין לא שמענו אי זהו יום הזכרון, (א) תלמוד לומר זכור את היום הזה אשר יצאתם, למדנו שיום היציאה הוא יום של זכרון, ואיזה יום יצאו, תלמוד לומר ממחרת הפסח יצאו (במדבר לג, ג), הוי אומר יום ט"ו בניסן הוא של יו"ט, שהרי ליל ט"ו אכלו את הפסח ולבקר יצאו (מכילתא שם): **לדתיכם וגו'**. שומע אני מעוט דורות שנים, תלמוד לומר חקת עולם (ג) תחגהו (מכילתא פ"ז): **[טו]** שבעת ימים. שטי"נא של ימים: **שבעת ימים מצות תאכלו**. ובמקום אחר הוא אומר ששת ימים תאכל מצות (דברים ט"ז, ח), למד על שביעי של פסח שאינו חובה לאכול מצה, (ג) ובלבד שלא יאכל חמץ, מנין אף ששה רשות, תלמוד לומר ששת ימים. זו מדה בתורה, דבר שהיה בכלל (ד) ויצא מן הכלל ללמד, לא ללמד על עצמו בלבד יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא, מה שביעי רשות אף ששה רשות, יכול אף לילה הראשון רשות, תלמוד לומר בערב תאכלו מצות, (ה) הכתוב קבעו חובה (פסחים קכ.). **אך ביום הראשון תשביתו שאור**. מערב יום טוב, וקרוי ראשון לפי שהוא לפני השבעה, ומצינו מוקדם קרוי ראשון, כמו הראשון אדם תולד (איוב טו, ז), הלפני אדם נולדת, או אינו אלא ראשון של שבעה, תלמוד לומר לא תשחט על חמץ, לא תשחט הפסח ועדיין חמץ קיים: **הנפש ההוא**. כשהיא בנפשה ובדעתה, (ו) פרט לאנוס (מכילתא פ"ח): **מישראל**. שומע אני תכרת מישראל ותלך לה לעם אחר, תלמוד לומר במקום אחר, מלפני, בכל מקום שהוא רשותי: **[טז]** מקרא קדש. מקרא שם דבר, קרא (ז) אותו קדש, לאכילה, ושתייה, וכסות (מכילתא פ"ט): **לא יעשה בהם**. אפי' על ידי אחרים: **הוא לבדו**. (יכול

אף לגויים, תלמוד לומר הוא לבדו יעשה לכם, לכם ולא לגויים) הוא ולא מכשיריו שאפשר (ח) לעשותן מערב יום טוב: **לכל נפש**. אפילו לבהמה, יכול אף לנכרים, (ט) תלמוד לומר לכם (נ"א אד) (ביצה כח:): **[יז] ושמרתם את המצות**. שלא יבאו לידי חמוץ, מכאן אמרו, תפח, (י) תלטוש בצונן. רבי יאשיה אומר, אל תהי קורא את המצות, אלא את המצוות, (כ) כדרך שאין מחמיצין את המצות כך אין מחמיצין את המצוות, אלא אם באה לידך עשה אותה מיד: **ושמרתם את היום הזה**. ממלאכה: **לדרתיכם חקת עולם**. לפי שלא נאמר דורות וחקת עולם על המלאכה אלא על החגיגה, לכך חזר ושנאו כאן, שלא תאמר, אזהרת כל מלאכה לא יעשה, לא לדורות נאמרה אלא לאותו הדור: **[יח] עד יום האחד ועשרים**. למה נאמר, והלא כבר נאמר שבעת ימים, (ל) לפי שנאמר ימים, לילות מנין, תלמוד לומר עד יום האחד וגו': **[יט] לא ימצא בבתיכם**. מנין לגבולין, (מ) תלמוד לומר בכל גבולך. מה תלמוד לומר בבתיכם, מה ביתך ברשותך אף גבולך ברשותך, יצא חמצו של נכרי שהוא אצל (נ) ישראל ולא קבל עליו אחריות: **כי כל אוכל מחמצת**. לענוש כרת על השאור, והלא כבר ענש על החמץ, (ס) אלא שלא תאמר, חמץ שראוי לאכילה ענש עליו, שאור שאינו ראוי לאכילה לא יענש עליו, ואם ענש על השאור ולא ענש על החמץ, הייתי אומר, שאור שהוא מחמץ אחרים ענש עליו, חמץ שאינו מחמץ אחרים לא יענש עליו, לכך נאמרו שניהם (מכילתא פ"י): **בגר ובאזרח הארץ**. לפי שהנס נעשה לישראל, הוצרך לרבות את הגרים: **[כ] מחמצת לא תאכלו**. אזהרה (ע) על אכילת שאור: **כל מחמצת**. להביא את (פ) תערובתו: **בכל מושבתיכם תאכלו מצות**. (צ) זה בא ללמד שתהא ראויה ליאכל בכל מושבתיכם, פרט למעשר שני (ק) וחלות תודה (מכילתא פ"י ע"ש) (שאינה ראויה להאכל בכל מושבות אלא בירושלים): **[כא] משכו**. מי שיש לו צאן ימשוך (ר) משלו: **וקחו**. מי שאין לו יקח מן השוק: **למשפחותיכם**. שה לבית אבות: **[כב] אזוב**. מין ירק שיש לו גבעולין: **אגדת אזוב**. ג' קלחין קרויין (ש) אגודה: **אשר בסף**. בכלי, כמו ספות כסף: **מן הדם אשר בסף**. למה חזר ושנאו, שלא תאמר טבילה אחת לשלש המתנות, לכך נאמר עוד אשר בסף, שתהא כל נתינה ונתינה מן הדם אשר בסף, על כל הגעה טבילה: **ואתם לא תצאו וגו'**. מגיד, שמאחר שנתנה רשות למשחית (ת) לחבל, אינו מבחין בין צדיק לרשע, ולילה רשות למחבלים היא, שנאמר בו תרמוש כל חיתו יער (תהלים קד, כ): **[כג] ופסח**. וחמל וי"ל ודלג: **ולא יתן המשחית**. ולא יתן לו יכולת לבא, כמו ולא נתנו אלהים להרע עמדי (בראשית לא, ז): **[כד] והיה כי תבאו**. תלה הכתוב מצוה זו בביאתם לארץ, ולא נתחייבו במדבר אלא פסח אחד שעשו בשנה השנית על פי הדבור: **כאשר דבר**. והיכן דבר, והבאתי אתכם אל הארץ וגו' (שמות ו, ח): **[כז] ויקד העם**. על בשורת הגאולה, וביאת הארץ, ובשורת (א) הבנים שיהיו להם: **[כח] וילכו ויעשו בני ישראל**. וכי כבר עשו, והלא מראש חודש נאמר להם, אלא מכיון שקבלו עליהם, מעלה עליהם הכתוב כאלו עשו (מכילתא פ"יב): **וילכו ויעשו**. אף ההליכה מנה הכתוב, ליתן שכר להליכה ושכר לעשייה: **כאשר צוה ה' את משה ואהרן**. להגיד שבחן של ישראל שלא הפילו (ב) דבר מכל מצות משה ואהרן, ומהו כן עשו, אף משה (ג) ואהרן כן עשו: **[כט] וה'**. כל מקום שנאמר וה', הוא ובית דינו, (ד) שהוי"ו לשון תוספת הוא, כמו פלוני ופלוני: **הכה כל בכור**. אף של אומה אחרת והוא במצרים: **מבכור פרעה**. אף פרעה בכור היה ונשתייר מן הבכורים, ועליו הוא אומר בעבור זאת העמדתיך (שמות ט, ז): **עד בכור השבי**. שהיו שמחין לאידם (ה) של ישראל, ועוד שלא יאמרו יראתנו הביאה הפורענות זו. ובכור השפחה בכלל היה, שהרי מנה מן החשוב שבכלן עד הפחות, ובכור השפחה חשוב מבכור השבי: **[ל] ויקם פרעה**. ממטתו: **לילה**. ולא כדרך המלכים בשלש שעות ביום: **הוא**. תחלה, ואחר כך עבדיו, מלמד שהיה הוא מחזר (ו) על בתי עבדיו ומעמידן: **כי אין בית אשר אין שם מת**. יש שם בכור, מת, אין שם בכור, גדול שבבית קרוי

בכור, שנאמר אף אני בכור אתנהו (תהלים פט, כח.). דבר אחר, מצריות מזנות תחת בעליהן (ז) ויולדות מרווקים (ח) פנויים, והיו להם בכורות הרבה, פעמים הם חמשה לאשה אחת, כל אחד בכור לאביו: **[לא]** ויקרא למשה ולאהרן לילה. מגיד שהיה מחזר (ט) על פתחי העיר וצועק, היכן משה שרוי, היכן אהרן שרוי: **גם אתם**. הגברים: **גם בני ישראל**. הטף: **ולכו עבדו וגו' כדברכם**. הכל כמו שאמרתם, ולא כמו שאמרתני אני, בטל לא אשלח, בטל מי ומי ההולכים, בטל רק צאנכם ובקרכם יצג: **[לב]** **גם צאנכם גם בקרכם קחו**. מהו כאשר דברתם, גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות (שמות י, כה.): **וברכתם גם אותי**. התפללו עלי שלא אמות, (י) שאני בכור (מכילתא פי"ג): **[לג]** **כלנו מתים**. אמרו, לא כגזרת משה הוא, שהרי אמר ומת כל בכור, וכאן אף הפשוטים מתים, ה' או י' בבית אחד (שם): **[לד]** **טרם יחמץ**. המצריים לא הניחום (כ) לשהות כדי חימוץ: **משארתם**. שירי מצה (ל) ומרור (שם): **על שכמם**. אע"פ שבהמות הרבה הוליו עמהם, מחבבים היו את המצות (שם): **[לה]** **כדבר משה**. שאמר להם במצרים, וישאלו איש מאת רעהו (שמות יא, ב.): **ושמלת**. אף הן היו (מ) חשובות להם מן הכסף ומן הזהב, (נ) והמאוחר בפסוק חשוב (מכילתא שם): **[לו]** **וישאלום**. (ס) אף מה שלא היו שואלים מהם היו נותנים להם, אתה אומר אחד טול שנים ולך: **וינצלו**. ורוקיננו: **[לז]** **מרעמסס סכתה**. (ע) ק"ך מיל היו, ובאו שם לפי שעה, שנאמר ואשא אתכם על כנפי נשרים (שמות יט, ד.): **הגברים**. (פ) מבן עשרים שנה ומעלה: **[לח]** **ערב רב**. תערובות אומות של גרים: **[לט]** **עגות מצות**. חררה של מצה. בצק שלא החמיץ קרוי מצה: **וגם צדה לא עשו להם**. לדרך. מגיד שבחן של ישראל, שלא אמרו האיך נצא למדבר בלא צדה, אלא האמינו והלכו (מכילתא פי"ד), הוא שמפורש בקבלה (צ) זכרתי לך חסד נעוריק אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה (ירמיה ב, ב.), ומה שכר מפורש אחריו, קודש ישראל לה' וגו': **[מ]** **אשר ישבו במצרים**. אחר שאר הישיבות שישבו גרים בארץ לא להם: **שלשים שנה וארבע מאות שנה**. בין הכל, משנולד יצחק עד עכשיו היו ארבע מאות שנה, משהיה לו זרע לאברהם נתקיים כי גר יהיה זרעך, ושלשים שנה היו משנגזרה גזירת בין הבתרים (ק) עד שנולד יצחק. ואי אפשר לומר בארץ מצרים לבדה, שהרי קהת מן הבאים עם יעקב היה, צא וחשוב כל שנותיו וכל שנות עמרם בנו ושמונים של משה, לא תמצאם כל כך, ועל כרחך הרבה שנים היו לקהת עד שלא ירד למצרים, והרבה משנות עמרם נבלעים בשנות קהת, והרבה משמונים של משה נבלעים בשנות עמרם, הרי שלא תמצא ארבע מאות לביאת מצרים, והוזקקת לומר על כרחך שאף שאר הישיבות נקראו גרות, אפילו בחברון, כענין שנאמר אשר גר שם אברהם ויצחק (בראשית לה, כז.), ואומר את ארץ מגוריהם אשר גרו בה (שמות ו, ד.), לפיכך אתה צריך לומר כי גר יהיה זרעך, משהיה לו זרע, וכשתמנה ארבע מאות שנה משנולד יצחק, תמצא מביאתן למצרים עד יציאתן ר"י שנה, וזה אחד מן הדברים ששינו לתלמי המלך: **[מא]** **ויהי מקץ שלשים שנה וגו' ויהי בעצם היום הזה**. מגיד, שכיון שהגיע הקץ, לא עכבן המקום כהרף עין, בט"ו בניסן באו מלאכי השרת אצל אברהם לבשרו, בט"ו בניסן נולד יצחק, ובט"ו בניסן נגזרה גזירת בין הבתרים (מכילתא פי"ד): **[מב]** **ליל שמרים**. שהיה הקב"ה שומר ומצפה לו לקיים הבטחתו להוציאם מארץ מצרים: **הוא הלילה הזה לה'**. הוא הלילה שאמר לאברהם בלילה הזה אני גואל את בניך: **שמרים לכל בני ישראל לזרתם**. משמר ובא (י) מן המזיקין, כענין שנאמר ולא יתן המשחית וגו': **[מג]** **זאת חקת הפסח**. בי"ד בניסן נאמרה להם (ש) פרשה זו: **כל בן נכר**. שנתנכרו מעשיו לאביו שבשמים (פסחים צו.), ואחד נכרי ואחד ישראל מומר במשמע (מכילתא פט"ו): **[מד]** **ומלתה אותו אז יאכל בו**. רבו, מגיד שמילת עבדיו מעכבתו מלאכול בפסח (יבמות ע.), דברי רבי יהושע. רבי אליעזר אומר, אין מילת עבדיו מעכבתו מלאכול בפסח, א"כ מה תלמוד לומר

אז יאכל בו, העבד: **[מה]** תושב. זה גר תושב: ושכיר. זה הנכרי, ומה תלמוד לומר, והלא ערלים הם ונאמר וכל ערל לא יאכל בו, אלא כגון ערבי מהול וגבעוני מהול (ת) והוא תושב או שכיר: **[מו]** בבית אחד יאכל. בחבורה אחת, שלא יעשו הנמנין עליו שתי חבורות ויחלקוהו, אתה אומר בחבורה אחת או אינו אלא בבית אחד כמשמעו, וללמד שאם התחילו והיו אוכלים בחצר וירדו גשמים שלא יכנסו לבית, תלמוד לומר על הבתים אשר יאכלו אותו בהם, מכאן שהאוכל, אוכל (א) בשני מקומות (מכילתא פט"ו): **לא תוציא מן הבית.** מן החבורה: **ועצם לא תשברו בו.** הראוי לאכילה, כגון שיש עליו כזית בשר יש בו משום שבירת עצם, (ב) אין עליו כזית בשר או מוח, אין בו משום שבירת עצם: **[מז]** כל עדת ישראל יעשו אותו. למה נאמר, לפי שהוא אומר בפסח מצרים שה לבית אבות, שנמנו עליו למשפחות, יכול אף פסח דורות כן, תלמוד לומר כל עדת ישראל (ג) יעשו אותו: **[מח]** ועשה פסח. יכול כל המתגייר יעשה פסח מיד, תלמוד לומר והיה כאזרח הארץ, מה אזרח בארבעה עשר אף גר בארבעה עשר: **וכל ערל לא יאכל בו.** להביא את שמתו אחיו מחמת מילה, שאינו מומר לערלות ואינו נלמד מבן נכר לא יאכל בו: **[מט]** תורה אחת וגו'. להשוות גר (ד) לאזרח אף לשאר מצות שבתורה (מכילתא שם):

שמות פרק-יג

[ב] פטר כל רחם. שפתח את הרחם (ה) תחלה, כמו פוטר מים ראשית מדון (משלי יז, יד.). וכן יפטירו בשפה (תהלים כב, ח.), יפתחו שפתים: **לי הוא.** לעצמי קניתיים, (ו) ע"י שהכיתי בכורי מצרים: **[ג]** זכור את היום הזה. למד, שמזכירין יציאת מצרים (ז) בכל יום: **[ד]** בחדש האביב. וכי לא היינו יודעין באיזה חדש יצאו, אלא כך אמר להם, ראו חסד שגמלכם, שהוציא אתכם בחדש שהוא כשר לצאת, לא חמה, ולא צנה, ולא גשמים, וכן הוא אומר מוציא אסירים בכושרות (תהלים סח, ז.), חדש שהוא כשר לצאת: **[ה]** אל ארץ הכנעני וגו'. אע"פ שלא מנה אלא חמשה עממין, כל שבעה גוים במשמע (תנחומא בא יב.), שכולן בכלל כנעני הם, ואחת ממשפחת כנען היתה שלא נקרא לה שם, (ח) אלא כנעני: **נשבע לאבתך וגו'.** באברהם הוא אומר, ביום ההוא כרת ה' את אברם וגו' (בראשית טו, יח.), (ט) וביצחק הוא אומר גור בארץ הזאת וגו' (שם כו, ג.), וביעקב הוא אומר הארץ אשר אתה שוכב עליה וגו' (שם כח, יג.): **זבת חלב ודבש.** חלב זב מן העזים, והדבש זב מן התמרים ומן התאנים (רש"י מגילה ו.), **את העבודה הזאת.** של פסח (פסחים צו.), והלא כבר נאמר למעלה והיה כי תבאו אל הארץ וגו', ולמה חזר ושנאה, בשביל דבר שנתחדש בה, בפרשה ראשונה נאמר והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם (שמות יב, כו.), בבן רשע הכתוב מדבר שהוציא את עצמו מן הכלל, וכאן והגדת לבנך בבן שאינו יודע לשאול, והכתוב מלמדך שתפתח לו אתה בדברי אגדה המושכין את הלב: **[ח]** בעבור זה. בעבור שאקיים מצותיו, כגון (י) פסח מצה ומרור הללו: **עשה ה' לי.** רמז תשובה לבן רשע לומר, עשה ה' לי ולא לך, שאלו היית שם (יא) לא היית כדאי ליגאל (מכילתא פי"ז): **[ט]** והיה לך לאות. יציאת מצרים תהיה לך לאות: **על ידך ולזכרון בין עיניך.** רוצה לומר, שתכתוב פרשיות הללו ותקשרם בראש ובזרוע: **על ידך.** יד שמאל, לפיכך ידכה מלא בפרשה שנייה (פסוק טז.), לדרוש בה יד שהיא כהה (מכילתא שם מנחות לז.) (יב): **[י]** מימים ימימה.

משנה לשנה (שם לו): **[יא]** והיה כי יבאך. יש מרבתינו שלמדו מכאן, שלא קדשו בכורות הנולדים במדבר, והאומר קדשו מפרש ביאה זו, אם תקיימוהו במדבר, תזכו ליכנס לארץ ותקיימוהו שם (מכילתא שם): **נשבע לך**. והיכן נשבע לך, והבאתי אתכם אל הארץ **(מ)** אשר נשאתי וגו' (שמות ו, ח): **ונתנה לך**. תהא בעיניך כאילו נתנה לך בו ביום, **(נ)** ואל תהי בעיניך כירושת אבות **(מכילתא פי"ח): [יב] והעברת**. אין והעברת אלא לשון הפרשה, וכן הוא אומר והעברתם את נחלתו לבתו: **שגר בהמה**. נפל, ששגרתו אמו ושלחתו בלא עתו, ולמדך הכתוב שהוא קדוש בבכורה לפטור את הבא אחריו, ואף שאינו נפל קרוי שגר, כמו שגר אלפיך, אבל זה לא בא אלא ללמד על הנפל, שהרי כבר כתב כל פטר רחם, ואם תאמר אף בכור בהמה טמאה במשמע, **(ס)** בא ופירש במקום אחר בבקרך ובצאנך. לשון אחר יש לפרש והעברת כל פטר רחם, בבכור אדם **(ע)** הכתוב מדבר: **[יג] פטר חמור**. ולא פטר שאר בהמה טמאה, גזרת הכתוב היא, **(פ)** לפי שנמשלו בכורי מצרים לחמורים, ועוד שסייעו את ישראל ביציאתן ממצרים, (שאיין לך אחד מישראל שלא נטל הרבה חמורים) טעונים מכספם ומזהבם של מצרים: **תפדה בשה**. נותן שה לכהן, ופטר חמור מותר בהנאה והשה חולין **(צ)** ביד כהן: **וערפתו**. עורפו בקופיץ מאחוריו והורגו, הוא הפסיד ממונו של כהן לפיכך יפסיד ממונו **(מכילתא פי"ח): וכל בכור אדם בבניך תפדה**. חמש סלעים פדיונו, קצוב במקום אחר: **[יד] כי ישאלך בנך מחר**. יש מחר שהיא עכשיו ויש מחר שהוא לאחר זמן, כגון זה, וכגון מחר יאמרו בניכם לבנינו (יהושע כב, כז), דבני גד ובני ראובן: **מה זאת**. זה תינוק טפש שאינו יודע להעמיק שאלתו, וסותם ושואל מה זאת, ובמקום אחר הוא אומר מה העדות והחקים והמשפטים וגו' (דברים ו, כ), הרי זאת שאלת בן חכם. דברה תורה כנגד ארבעה בנים, תם, רשע, ושאינו יודע לשאול, והשואל דרך חכמה: **[טו] ולטוטפות בין עיניך**. תפילין, ועל שם שהם ארבעה בתים קרוין טטפת, טט בכתפי שתיים, **(ק)** פת באפריקי שתיים (סנהדרין ד). ומנחם חברו עם והטף אל דרום (יחזקאל כא, ב), אל תטיפו (מיכה ב, ו), לשון דבור, כמו ולזכרון בין עיניך האמורה בפרשה ראשונה, שהרואה אותם קשורים בין העינים, יזכור הנס וידבר בו: חסלת פרשת בא:

בשלח

פרשת

[יז] ויהי בשלח פרעה וגו' ולא נחם. ולא נהגם, **(א)** כמו לך נחה את העם (שמות לב, לד), בהתהלךך תנחה אותך (משלי ו, כב): **כי קרוב הוא**. ונוח לשוב באותו הדרך למצרים. **(ב)** ומדרש אגדה יש **(ג)** הרבה: **בראותם מלחמה**. כגון מלחמת וירד העמלקי **(ד)** והכנעני וגו' (במדבר יד, מב), אם הלכו דרך ישר היו חוזרים, ומה אם כשהקיפם דרך מעוקם אמרו נתנה ראש **(ה)** ונשובה מצרימה, אם הוליכם בפשוטה על אחת כמה וכמה (מכילתא פסחא פי"ח) (לפי סדר הכתוב נראה הרשימות מהופכים, ועיין ברא"ש ובגמ"א ובמ"י ישוב נכון ע"ז): **פן ינחם**. יחשבו מחשבה על שיצאו, **(ו)** ויתנו לב לשוב: **[יח] ויסב**. הסיבם מן הדרך הפשוטה לדרך העקומה: **ים סוף**. כמו לים סוף. וסוף הוא לשון אגם **(ז)** שגדלים בו קנים, כמו ותשם בסוף, קנה וסוף קמלו: **וחמשים**. אין חמושים אלא מזויינים, (לפי שהסיבתן במדבר גרם להם שעלו חמושים, שאילו היה דרך ישוב לא היו מחמושים להם כל מה שצריכין, אלא כאדם שעובר ממקום למקום ובדעתו לקנות שם מה שיצטרך, אבל כשהוא פורש למדבר צריך לזמן כל הצורך. וכתוב זה לא נכתב כי אם לשבר את האוזן, שלא תאמר, במלחמת עמלק ובמלחמת סיחון ועוג ומדין מהיכן היו להם כלי זיין שהכו ישראל בחרב. ברשי"י ישן) **וכן הוא אומר, ואתם**

תעברו חמושים (יהושע א, יד.), וכן תרגם אונקלוס מזרזין, כמו וירק את חניכיו (בראשית יד, יד.) וזרזו. דבר אחר חמושים מחומשים, אחד מחמשה (ה) יצאו, וארבעה חלקים מתו בשלשת ימי אפילה: **[יט] השבע השביע.** השביעם שישביעו (ט) לבניהם, ולמה לא השביע בניו שישאוהו לארץ כנען (י) מיד, כמו שהשביע יעקב, אמר יוסף, אני שליט הייתי במצרים והיה ספוק בידי לעשות, אבל בני לא יניחום מצרים לעשות, לכך השביעם לכשיגאלו ויצאו משם, שישאוהו (מכילתא פי"ח): **והעליתם את עצמותי מזה אתכם.** לאחיו השביע כן, (כ) למדנו שאף עצמות כל השבטים העלו עמהם, שנאמר אתכם: **[כ] ויסעו מסכות.** ביום השני, שהרי בראשון באו מרעמסס לסכות: **[כא] לנחתם הדרך.** נקוד פתח, שהוא כמו להנחותם, כמו לראותכם בדרך אשר תלכו בה (דברים א, לג), שהוא כמו להראותכם, אף כאן להנחותם ע"י שליח, (ל) ומי הוא השליח, עמוד הענן, והקב"ה בכבודו (מ) מוליכו לפניכם, ומכל מקום את עמוד הענן הכין להנחותם על ידו, שהרי על ידי עמוד הענן הם הולכים. עמוד הענן אינו לאורה (נ) אלא להורותם הדרך: **[כב] לא ימיש.** הקב"ה (ס) את עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה, מגיד שעמוד הענן משלים לעמוד האש ועמוד האש משלים לעמוד הענן, שעד שלא ישקע זה (ע) עולה זה (שבת כג:):

שמות פרק-יד

[ב] וישבו. לאחוריהם, לצד מצרים היו מקרבין כל יום השלישי, כדי להטעות את פרעה, שיאמר תועים הם בדרך, כמו שנאמר ואמר פרעה לבני ישראל וגו': **ויחנו לפני פי החירות.** הוא פיתום, (פ) ועכשיו נקרא פי החירות, על שם שנעשו שם בני חורין (מכילתא בשלח פי"א), (צ) והם שני סלעים גבוהים זקופים, והגיא שביניהם קרוי פי הסלעים: **לפני בעל צפון.** הוא נשאר מכל אלהי מצרים, (ק) כדי להטעותן, שיאמרו קשה יראתן (שס), ועליו פירש איוב משגיא לגוים ויאבדם (איוב יב, כג): **[ג] ואמר פרעה.** כשישמע שהם שבים לאחוריהם: **לבני ישראל.** על בני ישראל. וכן ה' ילחם לכם, עליכם. אמרי לי אחי הוא (בראשית כ, יג), אמרי עלי: **נבכים הם.** כלואים ומשוקעים, ובלע"ז שיר"יר, כמו בעמק הבכא (תהלים פד, ז), מבכי נהרות (איוב כח, יא), נבכי ים (שם לח, טז). נבכים הם, כלואים הם במדבר, שאינן יודעין לצאת ממנו ולהיכן ילכו: **[ד] ואכבדה בפרעה.** כשהקב"ה מתנקם ברשעים שמו מתגדל ומתכבד, וכן הוא אומר ונשפטתי אתו וגו', ואחר כך והתגדלתי והתקדשתי ונדעתי וגו' (יחזקאל לח, כב-כג), ואומר שמה שבר רשפי קשת, ואחר כך נודע ביהודה אלהים (תהלים עו, ד-ב), ואומר נודע ה' משפט עשה (שם ט, יז): **בפרעה ובכל חילו.** הוא התחיל בעבירה וממנו התחילה הפורענות (מכילתא פי"א): **ויעשו כן.** להגיד שבחן ששמעו (י) לקול משה, ולא אמרו היאך נתקרב אל רודפינו, אנו צריכים לברוח, אלא אמרו אין לנו אלא דברי בן עמרם (שס): **[ה] ויוגד למלך מצרים.** איקטורין שלח עמהם (מכילתא פי"א), (ש) וכיון שהגיעו לשלשת ימים שקבעו לילך ולשוב, וראו שאינן חוזרין למצרים, באו והגידו לפרעה ביום הרביעי, ובחמישי ובששי (ת) רדפו אחריהם, וליל שביעי ירדו לים, בשחרית אמרו שירה, והוא יום שביעי (א) של פסח, לכך אנו קורין השירה ביום השביעי: **ויהפך.** נהפך ממה שהיה, שהרי אמר להם קומו צאו מתוך עמי (שמות יב, לא), ונהפך לבב עבדיו, שהרי לשעבר היו אומרים לו עד מתי יהיה זה לנו למוקש,

ועכשיו נהפכו **ב** לרדוף אחריהם בשביל **ג** ממונם שהשאלום : מעבדנו. מעבוד אותנו : **ו** **ויאסר את רכבו**. הוא בעצמו (מכילתא פ"א) : **ואת עמו לקח עמו**. משכם בדברים, לקינו ונטלו ממוננו ושלחנום, בואו עמי, ואני לא אתנהג עמכם כשאר מלכים, דרך שאר מלכים עבדיו קודמין לו במלחמה, ואני אקדים לפניכם, שנאמר ופרעה הקריב, הקריב עצמו מיהר לפני חיילותיו, דרך שאר מלכים ליטול ביזה בראש כמו שיבחר, אני אשוה עמכם בחלק, שנאמר אחלק שלל : **ז** **בחור**. נבחרים, **ח** בחור לשון יחיד, כל רכב ורכב שבמנין זה היה בחור : **וכל רכב מצרים**. ועמהם כל שאר **ה** הרכב, ומהיכן היו הבהמות הללו, אם תאמר משל מצרים, הרי נאמר וימת כל מקנה מצרים (שמות ט, ו), ואם תאמר משל ישראל, והלא נאמר וגם מקננו ילך עמנו (שם י, כו), משל מי היו, מהירא את דבר ה', מכאן היה רבי שמעון אומר, כשר שבמצרים הרוג, טוב שבנחשים רצוץ את מוחו (מכילתא פ"א) : **ושלשים על כלו**. שרי צבאות כתרגומו : **ח** **ויחזק ה' את לב פרעה**. שהיה תולה אם לרדוף אם לאו, וחזק את לבו לרדוף : **ביד רמה**. בגבורה גבוהה ומפורסמת (מכילתא פ"א) : **י** **ופרעה הקריב**. היה לו לכתוב ופרעה קרב, מהו הקריב, הקריב עצמו ונתאמץ לקדם לפניהם, כמו שהתנה עמהם : **נסע אחריהם**. בלב אחד כאיש אחד. דבר אחר והנה מצרים נוסע אחריהם, ראו שר של מצרים **י** נוסע מן השמים לעזור למצרים (תנחומא בשלח יג) : **ויצעקו**. תפשו אומנות אבותם (מכילתא פ"ב). באברהם הוא אומר, אל המקום אשר עמד שם (בראשית יט, כז). ביצחק, לשוח בשדה (שם כד, סג). ביעקב, ויפגע במקום (שם כח, יא) : **יא** **המבלי אין קברים**. וכי מחמת חסרון קברים, שאין קברים במצרים **יז** ליקבר שם, לקחתנו משם. שיפו"ר פלינצס"א דינו"ן פושי"ש : **יב** **אשר דברנו אליך במצרים**. והיכן דברו, ירא ה' עליכם **ח** וישפוט (מכילתא פ"ב) : **ממותנו**. מאשר נמות, ואם היה נקוד מלאפ"ם (ר"ל חול"ם, כנודע לבעלי דקדוק שקראו חול"ם מלאפ"ם, ועיינו לקמן פרשת יתרו ברש"י פסוק פן יפרוץ), היה נבאר ממיתתנו, עכשיו שנקוד בשורק, נבאר מאשר נמות. וכן מי יתן מותנו, שנמות. וכן מי יתן מותי (שמואל ב יט, יט). דאבשלום, שאמות. כמו ליום קומי לעד, עד יום שובי בשלום (דברי הימים ב יח, כו). שאקום שאשוב : **יג** **כי אשר ראיתם את מצרים וגו'**. מה שראיתם אותם אינו אלא היום, **ט** היום הוא שראיתם אותם ולא תוסיפו עוד : **יד** **ה' ילחם לכם**. בשבילכם, וכן כי ה' נלחם לכם, וכן אם לאל תריבון (איוב יג, ח), וכן ואשר דבר לי (בראשית כד, ז), וכן האתם תריבון לבעל (שופטים ו, לא) : **טו** **מה תצעק אלי**. למדנו, שהיה משה עומד ומתפלל, אמר לו הקב"ה, לא עת עתה להאריך בתפלה, שישראל נתונין בצרה. דבר אחר מה תצעק אלי, עלי **י** הדבר תלוי ולא עליך, כמ"ש להלן, על בני ועל פועל ידי תצוני (ישעיה מה, יא). **דבר אל בני ישראל ויסעו**. אין להם אלא ליסע, שאין הים עומד **כ** בפניהם, כדאי זכות אבותיהם, והם, והאמונה שהאמינו בי ויצאו, לקרוע להם הים (מכילתא פ"ג) : **יט** **וילך מאחריהם**. להבדיל בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל, ולקבל חצים ובליסטראות **כ** של מצרים. בכל מקום הוא אומר מלאך ה', וכאן מלאך האלהים, אין אלהים בכל מקום אלא דין, מלמד שהיו ישראל נתונין בדין באותה שעה, אם להנצל אם להאבד עם מצרים : **ויסע עמוד הענן**. כשחשיכה, והשלים עמוד הענן את המחנה לעמוד האש, לא נסתלק הענן כמו שהיה רגיל להסתלק ערבית לגמרי, אלא נסע והלך לו מאחריהם, להחשיך למצרים : **כ** **ויבא בין מחנה מצרים**. משל למהלך בדרך ובנו מהלך לפניו, באו לסטים לשבותו, נטלו מלפניו ונתנו לאחריו, בא זאב מאחריו, נתנו לפניו, באו לסטים לפניו וזאבים מאחריו, נתנו על זרועו ונלחם בהם. כך ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותיו (הושע יא, ג) : **ויהי הענן והחשך למצרים : ויאר**. עמוד האש **מ** את הלילה לישראל, והלך לפניהם כדרכו ללכת כל הלילה, והחשך של ערפל לצד מצרים : **ולא קרב זה אל זה**. מחנה **נ** אל מחנה (מכילתא פ"ד) : **כא** **ברוח קדים עזה**. ברוח קדים שהיא עזה שברוחות, הוא הרוח

שהקב"ה נפרע בה מן הרשעים, שנאמר ברוח קדים אפיצם (ירמ"י יח, יז), יבא קדים רוח ה' (יהושע יג, טו), רוח הקדים שברך בלב ימים (יחזקאל כז, כו), הגה ברוחו הקשה ביום קדים (ישעיה כז, ח): **ויבקעו המים**. כל מים (ס) שבעולם (מכילתא פ"ד): **[כג] כל סוס פרעה**. וכי סוס אחד היה, (ע) אלא מגיד שאין כולם חשובין לפני המקום אלא כסוס אחד: **[כד] באשמורת הבוקר**. שלשת חלקי הלילה קרוין אשמורת, ואותה שלפני הבקר קורא אשמורת הבוקר (ברכות ג). ואומר אני, לפי שהלילה חלוק למשמרות שיר של מלאכי השרת, כת אחר כת לשלשה חלקים, לכך קרוי אשמורת, וזהו שתרגם אונקלוס (פ) מטרת: **וישקף**. ויבט, כלומר פנה אליהם להשחיתם. (צ) ותרגומו ואסתכי, אף הוא לשון הבטה, כמו שדה צופים (במדבר כג, יד), לחקל סכותה: **בעמוד אש וענן**. עמוד ענן יורד ועושה אותו כטיט, ועמוד אש מרתיחו, (ק) וטלפי סוסיהם משתמטות (מכילתא פ"ה): **ויהם**. לשון מהומה, אשטורד"יטון בלע"ז ערבבם, נטל סגניות (י) שלהם. ושנינו בפרקי ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, כל מקום שנאמר בו מהומה, הרעשת קול הוא, וזה אב לכלן, וירעם ה' בקול גדול וגוי' על פלשתים ויהומם (שמואל-א ז, י): **[כה] ויסר את אופן מרכבותיו**. מכח האש נשרפו הגלגלים, והמרכבות נגררות, והיושבים בהם נעים ואבריהן מתפרקין: **וינהגהו בכבדות**. בהנהגה שהיא כבדה וקשה להם, במדה שמדדו ויכבד לבו הוא ועבדיו, אף כאן וינהגהו בכבדות: **נלחם להם במצרים**. במצריים. דבר אחר במצרים, בארץ מצרים, שכשם שאלו לוקים על הים, כך לוקים אותם שנשארו במצרים: **[כו] וישובו המים**. שזקופים ועומדים כחומה, ישובו (ש) למקומם ויכסו על מצרים: **[כז] לפנות בקר**. לעת שהבוקר פונה לבא: **לאיתנו**. לתקפו הראשון: **נסים לקראתנו**. שהיו מהוממים ומטורפים ורצין לקראת המים: **וינער ה'**. כאדם שמנער את הקדירה והופך העליון למטה והתחתון למעלה, כך היו עולין ויורדין ומשתברין ביס, ונתן הקב"ה בהם חיות לקבל היסורין: **וינער**. ושניק, והוא לשון טרוף בלשון ארמי. והרבה יש במדרש אגדה: **[כח] ויכסו את הרכב וגוי' לכל חיל פרעה**. כך דרך המקראות לכתוב למי"ד יתירה, כמו לכל כליו תעשה נחשת (שמות כז, ג), וכן לכל כלי המשכן, בכל עבודתו (שם יט), ויתדותם ומיתריהם לכל כליהם, ואינה אלא תקון לשון: **[ל] וירא ישראל את מצרים מת**. שפלטן הים על שפתו, (ת) כדי שלא יאמרו ישראל, כשם שאנו עולים מצד זה, כך הם עולין מצד אחר רחוק ממנו, וירדפו אחרינו: **[לא] את היד הגדולה**. את הגבורה הגדולה שעשתה ידו של הקב"ה. והרבה לשונות נופלין על לשון יד, וכולן לשון יד ממש הן, והמפרשו יתקן הלשון אחר ענין הדבור:

שמות פרק-טו

[א] אז ישיר משה. אז כשראה הנס, עלה בלבו (א) שישיר שירה. וכן אז ידבר יהושע (יהושע י, יב). וכן ובית יעשה לבת פרעה (מלכים-א ז, ח), חשב בלבו שיעשה לה. אף כאן ישיר, אמר לו לבו שישיר, וכן עשה, ויאמרו לאמר (ב) אשירה לה'. וכן ביהושע כשראה הנס, אמר לו לבו שידבר, וכן עשה, ויאמר לעיני כל ישראל. וכן שירת הבאר, שפתח בה אז ישיר ישראל, פירש אחריו עלי באר ענו לה. אז יבנה שלמה במה (מלכים-א יא, ז), פירשו בו חכמי ישראל שבקש לבנות ולא בנה, למדנו שהיו"ד על שם המחשבה נאמרה, זהו ליישב פשוטו. אבל מדרשו אמרו רז"ל,

מכאן רמז לתחיית המתים **(ג)** מן התורה, וכן בכלן, חוץ משל שלמה שפירשוהו בקש לבנות ולא בנה. ואין לומר וליישב לשון הזה כשאר דברים הנכתבים בלשון עתיד והן מיד, כגון ככה יעשה איוב (איוב א, ה), על פי ה' יחנו (במדבר ט, כג), ויש אשר ישכון הענק, לפי שהן דבר ההווה תמיד, ונופל בו בין לשון עתיד ובין לשון עבר, אבל זה שלא היה אלא לשעה, אינו יכול לישבו בלשון הזה: **כי גאה גאה**. כתרגומו. (דבר אחר, בא הכפל לומר שעשה דבר שאי אפשר לבשר ודם לעשות, כשהוא נלחם בחבירו ומתגבר עליו, מפילו מן הסוס, וכאן סוס ורוכבו רמה בים, וכל שאי אפשר לעשות על ידי זולתו נופל בו לשון גאות, כמו כי גאות עשה, וכן כל השירה תמצא כפולה, עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה, ה' איש מלחמה ה' שמו, וכן כולם. ברש"י ישן). **דבר אחר כי גאה גאה**, על כל השירות וכל מה שאקלס בו, עוד יש בו תוספת, ולא כמדת בשר ודם, שמקלסין אותו ואין בו: **סוס ורכבו**. שניהם קשורים זה בזה, והמים מעלין אותם לרום ומורידין אותם לעומק ואינן נפרדין: **רמה**. השליך, וכן ורמו לגו אתון נורא (דניאל ג, ו). ומדרש אגדה, כתוב אחד אומר רמה, וכתוב אחד אומר ירה, מלמד שהיו עולין לרום ויורדין לתהום, כמו מי ירה אבן פנתה (איוב לח, ו), מלמעלה למטה: **[ב] עזי וזמרת יה**. אונקלוס תרגם תוקפי ותשבחתי, עזי כמו עזי בשור"ק, וזמרת כמו וזמרת, **(ד)** ואני תמה על לשון המקרא, שאין לך כמוהו בנקודתו **(ה)** במקרא, אלא בשלשה מקומות שהוא סמוך אצל וזמרת, וכל שאר מקומות נקוד שור"ק, ה' עזי ומעזי (ירמיה טז, יט), עזו אליך אשמורה (תהלים נט, י), וכן כל תיבה בת שתי אותיות הנקודה מלאפיו"ם, כשהיא מארכת באות שלישית ואין השניה (בשור"א) בחטף, **(ו)** הראשונה נקודה בשור"ק, כגון עז עזי, רוק רוקי, חק חקי, על עולו, יסור עולו, כל כלו, ושלישים על כלו. ואלו שלשה עזי וזמרת, של כאן ושל ישעיה ושל תהלים, נקודה בחטף קמ"ץ, ועוד אין באחד מהם כתוב וזמרת, אלא וזמרת, וכלם סמוך להם ויהי לי לישועה. **(ז)** לכך אני אומר ליישב לשון המקרא, שאין עזי כמו עזי, ולא וזמרת כמו וזמרת, אלא עזי שם דבר הוא, כמו היושבי בשמים (שם ככג, א), שוכני בחגוי סלע (עובדיה ג), שוכני סנה (דברים לג, טז). וזהו השבח, עזי וזמרת יה, הוא היה לי לישועה, וזמרת דבוק הוא לתיבת ה', כמו לעזרת ה' (שופטים ה, כג), בעברת ה' (ישעיה ט, יח), על דברת בני האדם (קהלת ג, יח). ולשון וזמרת, לשון לא תזמור (ויקרא כה, ד), זמיר עריצים (ישעיה כה, ה), לשון כסוח וכריתה, עוזו ונקמתו של אלהינו היה לנו לישועה. ואל תתמה על לשון ויהי, שלא נאמר היה, **(ח)** שיש לנו מקראות מדברים בלשון זה, וזה דוגמתו, את קירות הבית סביב להיכל ולדביר ויעש צלעות סביב (מלכים א-ו, ה), היה לו לומר עשה צלעות סביב. וכן ובני ישראל היושבים בערי יהודה וימלך עליהם רחבעם (דברי הימים ב-י, יז), היה לו לומר מלך עליהם רחבעם. מבלתי יכולת ה' וגוי וישחטם (במדבר יד, טז), היה לו לומר שחטם. והאנשים אשר שלח משה וגוי וימתו (שם לו-ז), מתו היה לו לומר. ואשר לא שם לבו אל דבר ה' ויעזוב (שמות ט, כא), היה לו לומר עזב: **זה אלי**. בכבודו נגלה עליהם והיו מראין אותו באצבע, ראתה שפחה על הים מה שלא ראו נביאים: **ואנוהו**. אונקלוס תרגם לשון נוה, נוה שאנן (ישעיה לג, כ), לנוה צאן (שם סה, י). דבר אחר ואנוהו, לשון נוי, אספר נוי ושבחו לבאי עולם, כגון מה דודך מדוד, דודי צח ואדום, וכל הענין: **אלהי אבי**. הוא זה, **(ט)** וארוממנהו. אלהי אבי, לא אני תחלת הקדושה, אלא מוחזקת ועומדת לי הקדושה, ואלהותו עלי מימי אבותי: **[ג] ה' איש מלחמה**. בעל מלחמה, כמו איש נעמי (רות א, ג), וכל איש ואישך מתורגמין בעל, וכן וחזקת והיית לאיש (מלכים א ב, ב), לגבור: **ה' שמו**. מלחמותיו לא בכלי זיין, אלא בשמו הוא נלחם, כמו שאמר דוד ואנכי בא אליך בשם ה' צבאות (שמואל א-יז, מה). דבר אחר ה' שמו, אף בשעה שהוא נלחם ונוקם מאויביו, אוחז הוא במדתו לרחם על ברואיו ולזון את כל באי עולם, ולא כמדת מלכי אדמה, כשהוא עוסק במלחמה פונה עצמו מכל עסקים, ואין בו כח לעשות זו וזו: **[ד] ירה בים**. שדי בימא, שדי לשון ירייה. וכן הוא אומר או ירה יירה (שמות יט, יג), או אשתדאה אישתדי, והתי"ו משתמש באלו

במקום התפעל: **ומבחר**. שם דבר, (י) כמו מרכב, משכב, מקרא קדש: **טבעו**. אין טביעה אלא במקום טיט, כמו טבעתי ביון מצולה (תהלים סט, ג), ויטבע ירמיה בטיט (ירמיה לח, ו. מכילתא פי"ד). מלמד שנעשה הים טיט, לגמול להם כמדתם ששעבדו את ישראל בחומר ובלבנים: **[ה] יכסימו**. כמו יכסום, והיו"ד האמצעית יתירה בו, ודרך מקראות בכך, כמו ובקרך וצאנך ירביון (דברים ח, יד), ירויון מדשן ביתך (תהלים לו, ט), והיו"ד ראשונה שמשמעה לשון עתיד, כך פרשוהו, טבעו בים סוף כדי שיחזרו המים ויכסו אותן. יכסיומו, אין דומה לו במקרא בנקודתו, ודרכו להיות בנקודתו יכסיומו במלא"פום (חולם): **כמו אבן**. ובמקום אחר צללו כעופרת, ובמקום אחר יאכלמו כקש, הרשעים כקש, הולכים ומטורפין עולין ויורדין. בינונים כאבן, והכשרים כעופרת, שנחו מיד: **[ו] ימינך**. שני פעמים, כשישראל עושין רצונו של מקום השמאל נעשית ימין: **ימינך ה' נאדרי בכח**. להציל את ישראל, וימינך השנית תרעץ אויב. ולי נראה, אותה ימין עצמה תרעץ אויב, מה שאי אפשר לאדם לעשות שתי מלאכות ביד אחת. ופשוטו של מקרא, ימינך הנאדרת בכח מה מלאכתה, ימינך, היא תרעץ אויב, וכמה מקראות דוגמתו, כי הנה אויביך ה' כי הנה אויביך יאבדו (תהלים צב, י), עד מתי רשעים ה' עד מתי רשעים יעלוזו (שם צד, ג), נשאו נהרות ה' נשאו נהרות קולם, לא לנו ה' לא לנו, אענה נאם ה' אענה את השמים (הושע ב, כג), אנכי לה' אנכי אשירה (שופטים ה, ג), לולי ה' וכו' לולי ה' שהיה לנו בקום עלינו אדם (תהלים קכד, ב), עורי עורי דבורה עורי עורי דברי שיר (שופטים ה, יב), תרמסנה רגל רגלי עני (ישעיה כו, ו), ונתן ארצם לנחלה נחלה לישראל עבדו (תהלים קלו, כא-כב): **נאדרי**. היו"ד יתירה, כמו רבתי עם, שרתי במדינות, גנובתי יום: **תרעץ אויב**. תמיד היא רועצת ומשברת האויב, (כ) ודומה לו וירעצו וירוצצו את בני ישראל, בשופטים (י, ח). (דבר אחר, ימינך הנאדרת בכח היא משברת ומלקה אויב): **[ז] וברב גאונך**. אם היד בלבד רועצת האויב, כשהוא מרימה ברוב גאונו אז יהרוס קמיו, ואם ברוב גאונו לבד אויביו נהרסים, ק"ו כששלח בם חרון אף יאכלמו: **תהרס**. תמיד אתה הורס קמיק הקמים נגדך, ומי הם הקמים כנגדו, אלו הקמים על ישראל, וכן הוא אומר, כי הנה אויביך יהמיון (תהלים פג, ג), ומה היא ההמיה, על עמד יערימו סוד, ועל זה קורא אותם אויביו של מקום: **[ח] וברוח אפיך**. היוצא משני נחירים של אף, דבר הכתוב כביכול בשכינה דוגמת מלך בשר ודם, כדי להשמיע אוזן הבריות כפי ההוה, שיוכלו להבין דבר. כשאדם כועס יוצא רוח מנחיריו, וכן עלה עשן באפו (תהלים יח, ט), וכן ומרוח אפו יכלו (אויב ד, ט), וזהו שאמר למען שמי אאריך אפי (ישעיה מח, ט), (כ) כשזעפו נחה נשימתו ארוכה, וכשהוא כועס נשימתו קצרה. ותהלתי אחטם לך (שם), ולמען תהלתי אשים חטם (מ) באפי, לסתום נחירי בפני האף והרוח שלא יצאו. לך, בשבילך. אחטם, כמו נאקה בחטם, (ג) במסכת שבת (נא,): כך נראה בעיני. וכל אף וחרון שבמקרא אני אומר כן, חרה אף, כמו ועצמי חרה מני חורב (אויב ל, ל), לשון שרפה ומוקד, שהנחירים מתחממים ונחירים בעת הקצף וחרון, מגזרת חרה, (ס) כמו רצון מגזרת רצה, וכן חמה לשון חמימות, על כן הוא אומר וחמתו בערה בו (אסתר א, יג), ובנוח החמה אומר, נתקררה דעתו: **נערמו מים**. אונקלוס תרגם לשון ערמימות, ולשון צחות המקרא כמו ערמת חטים (שיר השירים ז, ג), ונצבו כמו נד יוכיח: **נערמו מים**. ממוקד רוח שיצא מאפך יבשו המים, והם נעשו כמין גלים וכריות של ערימה שהם גבוהים: **כמו נד**. כתרגומו כשור, כחומה: **נד**. לשון צבור וכנוס, כמו נד קציר ביום נחלה (ישעיה יז, יא), כונס כנד (תהלים לג, ו), לא כתב כונס כנאד אלא כנד, ואילו היה כנד כמו כנאד, וכונס לשון הכנסה, היה לו לכתוב מכניס כבנאד מי הים, אלא כונס לשון אוסף וצובר הוא, וכן קמו נד אחד (יהושע ג, יז), ויעמדו נד אחד (שם יג), ואין לשון קימה ועמידה בנאדות אלא בחומות וצבורים, ולא מצינו נאד נקוד אלא במלאפו"ם (חול"ם), כמו שימה דמעתי בנאדך (תהלים נו, ט), את נאד החלב (שופטים ד, כ): **קפאו**. כמו וכגבינה תקפיאני (אויב י,

1. שהוקשו ונעשו כאבנים, והמים זורקים את המצרים על האבן בכח ונלחמים
בם בכל מיני קושי: **בלב ים**. בחוזק הים, ודרך המקראות לדבר כן, עד לב
השמים, בלב האלה (שמואל-ב יח, יד), לשון עקרו ותקפו של דבר: **[ט] אמר אויב**.
לעמו, כשפתם בדברים ארדוף ואשיגם ואחלק שלל עם שרי ועבדי: **תמלאמו**.
תמלא מהם: **נפשי**. רוחי ורצוני, (ע) ואל תתמה על תיבה המדברת בשתיים,
תמלאמו תמלא (פ) מהם, יש הרבה כלשון הזה, כי ארץ הנגב נתתני (שופטים א, טו),
כמו נתת לי. ולא יכלו דברו לשלום (בראשית לו, ד), כמו דבר עמו. בני יצאוני (ירמיה י,
כ), כמו יצאו ממני. מספר צעדי אגידנו (איוב לא, לו), כמו אגיד לו. אף כאן תמלאמו,
תמלא נפשי מהם: **אריק חרבי**. אשלוף, ועל שם שהוא מריק את התער בשליפתו
ונשאר ריק, נופל בו לשון הרקה, כמו מריקים שקיהם, וכליו יריקו (ירמיה מח, יב).
ואל תאמר, אין לשון ריקות נופל על היוצא, אלא על התיק ועל השק ועל הכלי
שיצא ממנה, אבל לא על החרב ועל היין, ולדחוק ולפרש אריק חרבי כלשון וירק
את חניכיו (בראשית יד, יד), אזדיין בחרבי, (ע) מצינו הלשון מוסב אף על היוצא, שמן
תורק (שיר השירים א, ג), ולא הורק מכלי אל כלי (ירמיה מח, יא). לא הורק הכלי אין
כתיב כאן, אלא לא הורק היין מכלי אל כלי, מצינו הלשון מוסב על היין, וכן
והריקו חרבותם על יפי חכמתך (יחזקאל כח, ז), דחירם: **תורישמו**. לשון רישות
ודלות, כמו מוריש ומעשיר (שמואל-א ב, ז): **[י] נשפת**. לשון הפחה, וכן וגם נשף
בהם (ישעיה מ, כד): **צללו**. שקעו, עמקו לשון מצולה: **כעופרת**. אבר פלו"ם (בלייא)
בלע"ז: **[יא] באלים**. בחזקים, כמו ואת אילי הארץ לקח (יחזקאל יז, ג), אילותי
לעזרתי חושה (תהלים כב, כ): **נורא תהלת**. יראוי מלהגיד תהלותיו (ק) פן ימעטו,
כמי"ש לך דומיה תהלה: **[יב] נטית ימינך**. כשהקב"ה נוטה ידו, הרשעים כלים
ונופלים, לפי שהכל נתון בידו ונופלים בהטייתה, וכן הוא אומר, והי יטה ידו
וכשל עוזר ונפל עוזר (ישעיה לא, ג), משל לכלי זכוכית הנתונים בידי אדם, מטה ידו
מעט והן נופלין ומשתברין: **תבלעמו ארץ**. מכאן שזכו לקבורה, בשכר שאמרו הי'
הצדיק: **[יג] נהלת**. לשון מנהל. ואונקלוס תרגם לשון נושא וסובל, ולא דקדק
לפרש אחר לשון העברית: **[יד] ירגזון**. (ד) מתרגזין: **ישבי פלשת**. מפני שהרגו
את בני אפרים, שמיהרו את הקץ (ש) ויצאו בחזקה, כמפורש בדברי הימים,
והרגום אנשי גת: **[טו] אלופי אדום אילי מואב**. והלא לא היה להם לירא כלום,
שהרי לא עליהם הולכים, (ת) אלא מפני אנינות (מכילתא שירה פ"ט), שהיו מתאוננים
ומצטערים על כבודם (א) של ישראל: **נמוגו**. נמסו, כמו ברביבים תמוגגנה (תהלים
סה, יא). אמרו, עלינו הם באים, לכלותינו ולירש את ארצנו: **[טז] תפול עליהם**
אימתה. על הרחוקים: **ופחד**. על הקרובים, (ב) כענין שנאמר, כי שמענו את אשר
הוביש וגו' (יהושע ב, י. מכילתא שירה פ"ט): **עד יעבור. עד יעבור**. כתרגומו: **קנית**. חבבת
משאר אומות, כחפץ (ג) הקנוי בדמים יקרים שחביב על האדם: **[יז] תביאמו**.
נתנבא משה שלא יכנס לארץ, לכך לא נאמר תביאנו (נראה שלא יכנסו לארץ וכו', והכי איתא
בהדיא פרק יש נוחלין דף קי"ט: ובמכילתא (שם פ"ט), הבנים יכנסו ולא האבות, אף שלא נגזרה גזירת מרגלים עדיין,
מכל מקום ניבא ולא ידע מה ניבא. מהרש"ל): **מכון לשבתך**. מקדש של מטה מכוון (ד) כנגד
כסא של מעלה אשר פעלת: **מקדש**. הטעם עליו זקף גדול, להפרידו מתיבת השם
שלאחריו, המקדש אשר כוננו ידיך הי'. חביב בית המקדש, שהעולם נברא ביד
אחת, שנאמר אף ידי יסדה ארץ (ישעיה מח, ג), ומקדש בשתי ידיים, ואימתי יבנה
בשתי ידיים, בזמן שהי' ימלוך לעולם ועד, לעתיד לבא שכל המלוכה שלו:
[יח] לעולם ועד. לשון עולמית הוא, והוי"ו בו יסוד, לפיכך הוא פתוחה, (ה) אבל
ואנכי היודע ועד (ירמיה כט, כג), שהוי"ו בו שמוש, קמוצה (ו) היא: **[יט] כי בא סוס**
פרעה. (ז) כאשר בא: **[כ] ותקח מרים הנביאה**. היכן נתנבאה, כשהיתה אחות
אהרן קודם שנולד משה, אמרה עתידה אמי שתלד בן וכו', כדאיתא בסוטה (יב).
דבר אחר אחות אהרן, לפי שמסר נפשו עליה כשנצטרעה, נקראת על שמו: **את**
התף. כלי של מיני זמר: **בתופים ובמחולות**. מובטחות היו צדקניות שבדור

שהקב"ה עושה להם נסים, והוציאו תופים ממצרים: **[כא]** ותען להם מרים. משה אמר שירה לאנשים, הוא אומר והם עונין אחריו, ומרים אמרה שירה (ח) לנשים (מכילתא פ"י): **[כב]** ויסע משה. הסיען בעל כרחם, שעטרו מצרים את סוסייהם בתכשיטי זהב וכסף ואבנים טובות, והיו ישראל מוצאין אותם בים, (ט) וגדולה היתה ביזת הים (י) מביזת מצרים, שנאמר תורי זהב נעשה לך עם נקודות הכסף (שיר השירים א, יא. מכילתא פסחא סוף פ"י), **[כג]** לפיכך הוצרך להסיען בעל כרחם: **[כג]** ויבאו מרתה. כמו למרה. ה"א בסוף תיבה במקום למ"ד בתחלתה, והתי"ו היא במקום ה"א הנשרשת בתיבת מרה, ובסמיכתה כשהיא נדבקת לה"א שהוא מוסיף במקום הלמ"ד, תהפך הה"א של שרש לתי"ו, וכן כל ה"א שהיא שרש בתיבה תתהפך לתי"ו בסמיכתה. כמו חמה אין לי (ישעיה כז, ד), וחמתו בערה בו (אסתר א, יב), הרי ה"א של שורש נהפכת לתי"ו מפני שנסמכת אל הוא"ו הנוספת. וכן עבד ואמה, הנה אמתני בלהה (בראשית ל, ג). לנפש חיה, וזהמתו חיתו לחם (איוב לג, כ). בין הרמה, ותשובתו הרמתה: **[כד]** וילנו. לשון נפעל הוא, וכן התרגום לשון נפעל הוא, ואתרעמו, וכן דרך לשון תלונה להסב הדבור אל האדם, (ז) מתלונן, מתרועע, ולא אמר לונן, רועע, וכן יאמר הלועז דקומפ"ל ישניק שי"י מוסב הדבור אליו באמרו שי"י: **[כה]** שם שם לו. במרה נתן להם מקצת פרשיות של תורה שיתעסקו בהם, שבת, ופרה אדומה, (מ) ודינין (סנהדרין נו): **[שם נסהו]**. לעם, וראה קשי ערפן, שלא נמלכו במשה בלשון יפה, (נ) בקש עלינו רחמים שיהיו לנו מים לשתות, אלא נתלוננו: **[כו]** אם שמוע תשמע. זו קבלה שיקבלו עליהם: **[תעשה]**. היא עשייה: **[והאזנת]**. תטה אזנים לדקדק בהם: **[כל חקיו]**. דברים שאינן אלא גזירת מלך בלא שום טעם, ויצר הרע מקנטר עליהם, מה איסור באלו, למה נאסרו, כגון לבישת כלאים ואכילת חזיר ופרה אדומה וכיוצא בהם: **[לא אשים עליך]**. ואם אשים, הרי הוא כלא הושמה, (ס) כי אני ה' רופאך (מכילתא ויסע פ"א), זהו מדרשו. ולפי פשוטו כי אני ה' רופאך, ומלמדך תורה ומצות למען תנצל מהם, כרופא הזה האומר לאדם אל תאכל דברים שמחזירים אותך לידי חולי, וזהו איזון מצות, וכן הוא אומר רפאות תהי (ע) לשרך (משלי ג, ח): **[כז]** שתים עשרה עינת מים. כנגד י"ב שבטים (פ) נזדמנו (צ) להם: **[ושבעים תמרים]**. כנגד שבעים זקנים:

שמות פרק-טז

[א] בחמשה עשר יום. נתפרש היום של חנייה זו, לפי שבו ביום כלתה החררה שהוציאו ממצרים והוצרכו למן, למדנו, שאכלו משירי הבצק [משירי המצה] ששים ואחת סעודות, (ק) וירד להם מן בט"ז באייר, ויום א' בשבת היה, (י) כדאיתא במסכת שבת (פז): **[ב]** וילנו. לפי שכלה הלחם: **[ג]** מי יתן מותנו. שנמות, ואינו שם דבר כמו מותנו (בחולם), אלא כמו עשותנו, חנותנו, שובנו, לעשות אנחנו, לחנות אנחנו, למות אנחנו. ותרגומו לוי (ש) דמיתנא, לו מתנו, הלואי והיינו מתים: **[ד]** דבר יום ביומו. צורך אכילת יום ילקטו ביומו, (ת) ולא ילקטו היום לצורך מחר (מכילתא ויסע פ"ב): **[למען אנסנו הילך בתורתני]**. אם ישמרו (א) מצות התלויות בו, (ב) שלא יותירו ממנו, ולא יצאו בשבת ללקוט: **[ה]** והיה משנה. ליום ולמחרת: **[משנה]**. על שהיו רגילים ללקוט יום יום של שאר ימות השבוע. (ג) ואומר אני אשר יביאו והיה משנה, לאחר שיביאו ימצאו משנה במדידה, על אשר

ילקטו וימדו יום יום, וזהו לקטו לחם משנה, בלקיטתו היה נמצא לחם משנה, וזהו על כן הוא נותן לכם ביום הששי לחם יומים, נותן לכם ברכה בבית, למלאות העומר פעמים ללחם יומים: **[ו]** **ערב**. כמו **(ד)** לערב: **וידעתם כי ה' הוציא אתכם מארץ מצרים**. לפי שאמרתם לנו כי הוצאתם אותנו, תדעו כי לא אנחנו המוציאים, אלא ה' הוציא אתכם שיגיו לכם את השליו: **[ז]** **ובקר וראיתם**. לא על הכבוד שנאמר והנה כבוד ה' נראה בענן נאמר, **(ה)** אלא כך אמר להם, ערב וידעתם כי היכולת בידו ליתן תאותכם, ובשר יתן, אך לא בפנים מאירות יתננה לכם, כי שלא כהוגן שאלתם אותו, **(ו)** ומכרס מלאה, והלחם ששאלתם לצורך בירידתו, לבקר תראו את כבוד אור פניו, שיורידוהו לכם דרך חבה בבקר, שיש שעות להכינו, וטל מלמעלה וטל מלמטה כמונח בקופסא: **את תלנותיכם על ה'**. כמו אשר **(ז)** על ה': **ונחנו מה**. מה אנחנו חשובין: **כי תלינו עלינו**. שתרעימו עלינו את הכל, את בניכם ונשיכם ובנותיכם וערב רב. ועל כרחי אני זקוק לפרש תלינו בלשון תפעילו, מפני דגשותו וקרייתו, שאילו היה רפה, הייתי מפרשו בלשון תפעילו, כמו וילך העם על משה **(שמות יז, ג)**, או אם היה דגוש ואין בו יו"ד ונקרא תלונו, הייתי מפרשו לשון תתלוננו, עכשיו הוא משמע תלינו את האחרים, כמו במרגלים וילינו עליו את כל העדה **(במדבר יד, ב)**: **[ח]** **בשר לאכול**. ולא לשובע, למדה תורה דרך ארץ שאין אוכלין בשר לשובע. ומה ראה להוריד לחם בבקר ובשר בערב, לפי שהלחם שאלו כהוגן, שאי אפשר לו לאדם בלא לחם, אבל בשר שאלו שלא כהוגן, שהרבה בהמות היו להם, ועוד שהיה אפשר להם בלא בשר, לפיכך נתן להם בשעת טורח שלא כהוגן: **אשר אתם מלינים עליו**. את האחרים, השומעים אתכם מתלוננים: **[ט]** **קרבו**. למקום שהענן ירד: **[יג]** **השליו**. מין עוף, ושמן מאד **(יומא עה:)**: **היתה שכבת הטל**. הטל שוכב על המן, ובמקום אחר הוא אומר וברדת הטל וגו' **(במדבר יא, ט)**, הטל יורד על הארץ, והמן יורד עליו, וחוזר ויורד טל עליו, והרי הוא כמונח בקופסא **(יומא עה: מכילתא ויסע פי"ג)**: **[יד]** **ותעל שכבת הטל וגו'**. כשהחמה זורחת, עולה הטל שעל המן לקראת החמה כדרך טל עולה לקראת החמה, אף אם תמלא שפופרת של ביצה טל, ותסתום את פיה ותניחה בחמה, היא עולה מאליה באויר. ורבותינו דרשו, שהטל עולה מן הארץ **(ה)** באויר, וכעלות שכבת הטל נתגלה המן, וראו **(ט)** והנה על פני המדבר וגו': **דק**. דבר דק: **מחוספס**. מגולה, ואין דומה לו במקרא, ויש לפרש מחוספס, לשון חפיסה ודלוסקמא **(י)** שבלשון משנה, כשנתגלה משכבת הטל, ראו שהיה דבר דק מחוספס בתוכו בין שתי שכבות הטל. ואונקלוס תרגם מקלף, לשון מחשוף הלבן: **ככפור**. כפור גליד"א בלע"ז, דעדק כגיר, כאבני גיר, והוא מין צבע שחור, כדאמרינן גבי כסוי הדם, הגיר והזרניך. דעדק כגיר כגלידא על ארעא, דק היה כגיר **(ב)** ושוכב מוגלד כקרח על הארץ, וכן פירושו דק ככפור, שטוח קלוש ומחובר כגליד. דק טינב"ש בלע"ז **(דף)**, שהיה מגליד גלד דק מלמעלה, וכגיר שתרגם אונקלוס, תוספת הוא על לשון העברית, ואין לו תיבה בפסוק: **[טו]** **מן הוא**. הכנת מזון הוא, כמו וימן להם המלך **(דניאל א, ה)**: **כי לא ידעו מה הוא**. שיקראוהו בשמו: **[טז]** **עומר**. שם מדה: **מספר נפשותיכם**. כפי מנין נפשות שיש לאיש באהלו, תקחו עומר לכל גולגולת: **[יז]** **המרבה והממעוט**. יש שלקטו הרבה **(ז)** ויש שלקטו מעט, וכשבאו לביתם, ומדדו בעומר איש איש מה שלקטו, ומצאו שהמרבה ללקוט לא העדיף על עומר לגולגולת אשר באהלו, והממעוט ללקוט לא מצא חסר מעומר לגולגולת, וזהו נס גדול שנעשה בו: **[כ]** **ויותירו אנשים**. דתן **(מ)** ואבירם **(שמו"ר כה, י)**: **וירם תולעים**. לשון **(נ)** רמה: **ויבאש**. הרי זה מקרא הפוך, **(ס)** שבתחלה הבאיש ולבסוף התליע, כענין שנאמר ולא הבאיש ורמה לא היתה בו, וכן דרך כל המתליעים: **[כא]** **וחם השמש ונמס**. הנשאר בשדה נמוח **(ע)** ונעשה נחלים, ושותין ממנו אילים וצבאים, ואומות העולם צדין מהם וטועמים בהם טעם מן **(מכילתא ויסע פי"ד)**, ויודעים מה שבחן של ישראל. ונמס,

פשר, לשון פושרים (פ), ע"י השמש מתחמם ומפשר: **ונמס**. דישטנ"פריר (צו גיין צו שמעלצען), ודוגמתו בסנהדרין בסוף ד' מיתות (ס:ז): **[כב] לקטו לחם משנה**. כשמדדו את לקיטתם באהליהם, מצאו כפלים (צ) שני העומר לאחד. ומדרש אגדה, לחם משונה, אותו היום נשתנה לשבח בריחו וטעמו (מכילתא ויסע פ"ב), (שאם להגיד ששנים היו והלא כתיב שני העומר לאחד, אלא משונה בטעם וריח): **ויגידו למשה**. שאלוהו מה היום מיומים, ומכאן יש ללמוד שעדיין לא הגיד להם משה פרשת שבת, שנצטוו לומר להם והיה ביום הששי והכינו וגו', עד ששאלו את זאת אמר להם הוא אשר דבר ה' שנצטויתי לומר לכם, ולכך ענשו הכתוב, שאמר לו עד אנה מאנתם, ולא הוציאו מן הכלל: **[כג] את אשר תאפו אפו**. מה שאתם רוצים לאפות בתנור, אפו היום (ק) הכל לשני ימים, ומה שאתם צריכים לבשל ממנו במים, בשלו היום. לשון אפייה נופל בלחם ולשון בישול בתבשיל: **למשמרת**. (י) לגניזה: **[כה] ויאמר משה אכלהו היום וגו'**. שחרית שהיו רגילין לצאת וללקוט, באו לשאול אם נצא אם לאו, (ש) אמר להם את שבידכם אכלו. לערב חזרו לפניו ושאלוהו מהו לצאת, (ת) אמר להם שבת היום, ראה אותם דואגים שמא פסק המן ולא ירד עוד, אמר להם היום לא תמצאוהו, מה תלמוד לומר היום, היום לא תמצאוהו אבל מחר תמצאוהו (מכילתא ויסע פ"ד): **[כו] וביום השביעי שבת**. שבת הוא, המן לא יהיה בו. ולא בא הכתוב אלא לרבות (א) יום הכפורים וימים טובים (מכילתא שם): **[כז] עד אנה מאנתם**. משל הדיוט הוא, בהדי הוצא לקי כרבא (ב"ק צב.), (ב) ע"י הרשעים מתגנין הכשרין: **[כט] ראו**. בעיניכם כי ה' בכבודו מזהיר אתכם על השבת, שהרי נס (ג) נעשה בכל ערב שבת, לתת לכם לחם יומים: **שבו איש תחתיו**. מכאן סמכו חכמים ד' אמות ליוצא חוץ לתחום, (ד) גי' לגופו, וא' לפישוט (ה) ידים ורגלים: **אל יצא איש ממקומו**. אלו אלפים אמה של תחום שבת, ולא במפורש, שאין תחומין אלא מדברי סופרים, ועיקרו של מקרא על לוקטי המן נאמר: **[לא] והוא כזרע גד לבן**. עשב ששמו קולינד"רי, וזרע שלו עגול ואינו לבן, והמן היה לבן, ואינו נמשל לזרע גד אלא לענין העגול כזרע גד היה, והוא לבן: **כצפיחת**. בצק שמטגנין אותו בדבש, וקורין לו אסקריטון בלשון משנה, והוא תרגום של אונקלוס: **[לב] למשמרת**. לגניזה: **לדורותיכם**. בימי ירמיהו. כשהיה ירמיהו מוכיחם למה אין אתם עוסקים בתורה, והם אומרים נניח מלאכתנו ונעסוק בתורה מהיכן נתפרנס, הוציא להם צנצנת המן, אמר להם אתם ראו דבר ה', שמעו לא נאמר, אלא ראו, בזה נתפרנסו אבותיכם, הרבה שלוחין יש לו למקום להכין מזון ליראיו: **[לג] צנצנת**. צלוחית של חרס כתרגומו: **והנח אותו לפני ד'**. לפני הארון, (ו) ולא נאמר מקרא זה עד שנבנה אהל מועד, אלא שנכתב כאן בפרשת המן: **[לה] ארבעים שנה**. והלא חסר ל' יום, שהרי בט"ו באייר ירד להם המן תחלה, ובט"ו בניסן פסק, (ז) שנאמר וישבות המן ממחרת (יהושע ה, יב), אלא מגיד שהעוגות שהוציאו ישראל ממצרים טעמו בהם טעם מן: **אל ארץ נושבת**. לאחר שעברו את הירדן (קידושין לח.). (ס"א, שאותה שעבר הירדן מיושבת וטובה, שנאמר אעברה נא ואראה את הארץ הטובה אשר בעבר הירדן (דברים ג, כה.), ותרגום של נושבת יתבתא, ר"ל מיושבת. רש"י ישן): **אל קצה ארץ כנען**. בתחלת הגבול, קודם שעברו את הירדן והוא ערבות מואב, נמצאו מכחישין זה את זה, אלא בערבות מואב כשמת משה בז' באדר פסק המן מלירד, ונסתפקו ממן שלקטו בו ביום, עד שהקריבו העומר בששה עשר בניסן, שנאמר ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח (יהושע ה, יא): **[לו] עשירית האיפה**. האיפה שלש סאין, והסאה ו' קבין, והקב ד' לוגין, והלוג ששה ביצים, נמצא עשירית האיפה מ"ג ביצים וחומש ביצה, (ח) והוא שיעור לחלה ולמנחות:

שמות פרק-יז

[ב] מה תנסון. לומר היוכל לתת מים בארץ ציה: **[ד] עוד מעט.** אם אמתין, עוד מעט **(ט)** וסקלוני: **[ה] עבור לפני העם.** וראה אם יסקלוך, למה הוצאת לעז על בני: **וקח אתך מזקני ישראל.** לעדות, שיראו שעל ידך המים יוצאים מן הצור, ולא יאמרו מעינות היו שם מימי קדם: **ומטך אשר הכית בו את היאור.** מה תלמוד לומר אשר הכית בו את היאור, אלא שהיו ישראל אומרים על המטה, שאינו מוכן אלא לפורענות, בו לקה פרעה, ומצרים כמה מכות, במצרים ועל הים, לכך נאמר אשר הכית בו את היאור, יראו עתה שאף לטובה הוא מוכן: **[ו] והכית בצור.** על הצור לא נאמר, אלא בצור, מכאן שהמטה היה של מין דבר חזק ושמו סנפירינון, והצור נבקע מפניו. **[ח] ויבא עמלק וגו'.** סמך פרשה זו למקרא זה **(י)** לומר, תמיד אני ביניכם ומזומן לכל צרכיכם, ואתם אומרים היש ה' בקרבנו אם אין, חייכם שהכלב בא ונושך אתכם, ואתם צועקים לי ותדעו היכן אני. משל לאדם שהרכיב בנו על כתפו ויצא לדרך, היה אותו הבן רואה חפץ ואומר, אבא טול חפץ זה ותן לי, והוא נותן לו, וכן שנייה, וכן שלישיה, פגעו באדם אחד, אמר לו אותו הבן ראית את אבא, אמר לו אביו, אינך יודע היכן אני, השליכו מעליו ובא הכלב ונשכו: **[ט] בחר לנו.** לי ולך, השוהו לו, מכאן אמרו, יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך, וכבוד חברך כמורא רבך מנין, שנאמר ויאמר אהרן אל משה בי אדני **(במדבר יב, יא)**, והלא אהרן גדול מאחיו היה, ועושה את חברו כרבו. ומורא רבך כמורא שמים מנין, שנאמר אדני משה כלום **(שם יא, כח)**, כלם מן העולם, חייבין הם כלייה, המורדים בך כאילו מרדו בהקב"ה: **וצא הלחם.** צא מן הענן והלחם בו **(מכילתא עמלק פי"א)**: **מחר.** בעת המלחמה, **(כ)** אנכי נצב: **בחר לנו אנשים.** גבורים ויראי חטא, שתהא זכותן מסייעתן. דבר אחר בחר לנו אנשים, שיודעין לבטל כשפים, לפי שבני עמלק מכשפים היו: **[י] ומשה אהרן וחור.** מכאן לתענית שצריכים שלשה לעבור לפני התיבה, שבתענית היו שרוים: **חור.** בנה של מרים היה, וכלב בעלה: **[יא] כאשר ירים משה ידו.** וכי ידיו של משה נוצחות היו המלחמה וכו', כדאיתא בר"ה **(כט)**: **[יב] וידי משה כבדים.** בשביל שנתעצל במצוה ומנה אחר תחתיו, נתיקרו ידיו: **ויקחו.** אהרן וחור: **אבן וישימו תחתיו.** ולא ישב לו על כר וכסת, אמר, ישראל שרויין בצער, אף אני אהיה עמהם בצער: **ויהי ידיו אמונה.** ויהי משה **(ל)** ידיו באמונה, פרושות השמים בתפלה נאמנה **(מ)** ונכונה: **עד בא השמש.** שהיו עמלקים מחשבין את השעות באיצטרו"לוגיאה, באיזו שעה הם נוצחים, והעמיד להם משה חמה וערבב את השעות: **[יג] ויחלש יהושע.** חתך ראשי גבוריו **(תנחומא בשלח כ"ח)** ולא השאיר אלא חלשים שבהם, **(נ)** ולא הרגם כולם, מכאן אנו למדים, שעשו על פי הדבור **(ס)** של שכינה: **[יד] כתב זאת זכרון.** שבא עמלק להזדווג לישראל קודם לכל האומות **(מכילתא עמלק פי"ב)**: **ושים באזני יהושע.** המכניס את ישראל לארץ, שיצוה את ישראל לשלם לו את גמולו, כאן נרמז לו למשה שיהושע מכניס את ישראל לארץ: **כי מחה אמחה.** לכך אני מזהירך כן, כי חפץ אני למחותו: **[טו] ויקרא שמו.** של מזבח: ה' נסי. הקב"ה עשה לנו כאן נס גדול, לא שהמזבח קרוי ה', אלא המזכיר שמו של מזבח, זוכר את הנס שעשה המקום, ה' הוא נס שלנו: **[טז] ויאמר.** משה: **כי יד על כס יה.** ידו של הקב"ה הורמה לישיבע **(ע)** בכסאו, להיות לו מלחמה ואיבה בעמלק עולמית, ומהו כס ולא נאמר כסא, ואף השם נחלק לחציו, נשבע הקב"ה, שאין שמו שלם ואין כסאו שלם עד שימחה שמו של עמלק כולו, וכשימחה שמו, יהיה השם שלם והכסא שלם,

שנאמר האויב תמו חרבות לנצח (תהלים ט, ל.ז), זהו עמלק שכתוב בו ועברתו שמרה נצח (עמוס א, יא). וערים נתשת אבד זכרם המה (תהלים שם), מהו אומר אחריו, והי לעולם ישב, הרי השם שלם, כונן למשפט כסאו, הרי הכסא שלם : חסלת פרשת בשלח :

יתרו

פרשת

שמות פרק-יח

[א] וישמע יתרו. מה שמועה שמע ובא, (א) קריעת ים סוף ומלחמת עמלק (זבחים קטז.ז): **יתרו.** שבע שמות נקראו לו, (ב) רעואל, יתר, יתרו, חובב, חבר, קיני, פוטיאל, (מכילתא יתרו פ"א). יתר, ע"ש שיתר פרשה אחת בתורה, ואתה תחזה. יתרו, לכשנתגייר וקיים המצות, הוסיפו לו אות (ג) אחת על שמו. חובב, שחבב את התורה, וחובב הוא יתרו (ד) שנאמר מבני חובב חותן משה (שופטים ד, יא). ויש אומרים רעואל אביו של יתרו (ה) היה, ומהו אומר ותבאנה אל רעואל אביהן (שמות ב, יח), שהתינוקות קורין לאבי אביהן אבא. בספרי (בהעלותך עח.): **חתן משה.** כאן היה יתרו מתכבד במשה, (ו) אני חותן המלך, ולשעבר היה משה תולה הגדולה בחמיו, שנאמר וישב אל יתר חותנו (מכילתא שם): **למשה ולישראל.** שקול משה כנגד (ז) כל ישראל: **את כל אשר עשה.** להם (ח) בירידת המן, ובבאר, ובעמלק: **כי הוציא ה' וגו'.** זו גדולה (ט) על כולם (מכילתא שם): **[ב] אחר שלוחיה.** כשאמר לו הקב"ה במדין, לך שוב מצרימה, ויקח משה את אשתו ואת בניו וגו', ויצא אהרן לקראתו ויפגשו בהר האלהים, אמר לו מי הם הללו, אמר לו זו היא אשתי שנשאתי במדין ואלו בני, אמר לו והיכן אתה מוליכן, אמר לו למצרים, אמר לו על הראשונים אנו מצטערים ואתה בא להוסיף עליהם, אמר לה לכי אל בית אביך, (י) נטלה שני בניה והלכה לה: **[ג] ויצלני מחרב פרעה.** כשגילו דתן ואבירם על דבר המצרי, ובקש להרוג את משה, נעשה צוארו (יא) כעמוד של שיש (שמו"ר א, לו.): **[ה] אל המדבר.** אף אנו יודעים שבמדבר היה, אלא בשבחו של יתרו דבר הכתוב, שהיה יושב בכבודו של עולם, ונדבו לבו לצאת אל המדבר מקום תהו, לשמוע דברי תורה: **[ו] ויאמר אל משה.** (יב) ע"י שליח: **אני חתנד יתרו וגו'.** אם אין אתה יוצא בגיני צא בגין אשתך, (יג) ואם אין אתה יוצא בגין אשתך צא בגין (יד) שני בניה (מכילתא שם): **[ז] ויצא משה.** כבוד גדול נתכבד יתרו באותה שעה, כיון שיצא משה, (טו) יצא אהרן נדב ואביהוא, ומי הוא שראה את אלו יוצאין ולא יצא: **וישתחו וישק לו.** איני יודע מי השתחוה למי, כשהוא אומר איש לרעהו, מי הקרוי איש, זה משה, (טז) שנאמר והאיש משה (מכילתא שם): **[ח] ויספר משה לחותנו.** למשוך את לבו (יז) לקרבו לתורה (מכילתא שם): **את כל התלאה.** שעל הים ושל עמלק (מכילתא שם): **התלאה.** למי"ד אלי"ף מן היסוד של

תיבה, והתיי"ו הוא תיקון ויסוד הנופל ממנו לפרקים, וכן תרומה, תנופה, תקומה, תנואה: **[ט]** **ויחד יתרו**. וישמח יתרו, זהו פשוטו. ומדרש אגדה, נעשה בשרו חדודין חדודין, **(צ)** מיצר על אבוד מצרים, היינו דאמרי אינשי, גיורא עד עשרה דרי לא תבזי ארמאה באפיה (סנהדרין צד.): **על כל הטובה**. טובת המן והבאר והתורה (מכילתא שם), ועל כולן אשר הצילו מיד מצרים, **(ק)** עד עכשיו לא היה עבד יכול לברוח ממצרים, שהיתה הארץ מסוגרת, ואלו יצאו ששים רבוא (מכילתא שם): **[י]** **אשר הציל אתכם מיד מצרים**. אומה קשה: **ומיד פרעה**. מלך קשה: **מתחת יד מצרים**. כתרגומו לשון רדוי ומרות, היד **(י)** שהיו מכבידים עליהם, היא העבודה: **[יא]** **עתה ידעתי**. מכירו הייתי לשעבר, ועכשיו **(ש)** ביותר (מכילתא שם): **מכל האלהים**. מלמד שהיה מכיר בכל עבודת אלילים שבעולם, שלא הניח **(ת)** עבודת אלילים שלא עבדה (מכילתא שם): **כי בדבר אשר זדו עליהם**. כתרגומו, במים דמו לאבדם והם נאבדו במים: **אשר זדו**. אשר הרשיעו. ורבותינו דרשוהו (סוטה יא.) לשון ויזד יעקב נזיד (בראשית כה, כט.), **(א)** בקדרה אשר בשלו בה נתבשלו: **[יב]** **עולה**. כמשמעה, שהיא כולה כליל: **זבחים**. **(ב)** שלמים: **ויבא אהרן וגו'**. ומשה היכן הלך, והלא הוא שיצא לקראתו וגרם לו את כל הכבוד, אלא שהיה עומד ומשמש לפניהם: **לפני האלהים**. מכאן שהנהנה מסעודה שתלמידי חכמים מסובין בה, כאילו נהנה מזיו השכינה (ברכות סד.): **[יג]** **ויהי ממחרת**. מוצאי יום הכפורים היה, כך שנינו בספרי, ומהו ממחרת, למחרת רדתו מן **(ג)** ההר. ועל כרחק אי אפשר לומר אלא ממחרת יום הכפורים, שהרי קודם מתן תורה אי אפשר לומר והודעתי את חוקי וגו', ומשנתנה תורה עד יום הכפורים לא ישב משה לשפוט את העם, שהרי ביי"ז בתמוז ירד ושבר את הלוחות, ולמחר עלה בהשכמה ושהה שמונים יום וירד ביום הכפורים. ואין פרשה זו כתובה כסדר, שלא נאמר ויהי ממחרת עד שנה שנייה, אף לדברי האומר יתרו קודם מתן תורה בא, **(ד)** שילוחו אל ארצו לא היה אלא עד שנה שנייה, **(ה)** שהרי נאמר כאן וישלח משה את חותנו, ומצינו במסע הדגלים שאמר לו משה נוסעים אנחנו אל המקום וגו' אל נא תעזוב אותנו (במדבר י, לא.), ואם זה קודם מתן תורה, מששלחו והלך היכן מצינו **(ו)** שחזר. ואם תאמר שם לא נאמר יתרו אלא חובב ובנו של יתרו היה, הוא חובב הוא יתרו, שהרי כתיב מבני חובב חותן משה (שופטים ד, יא.): **וישב משה וגו' ויעמוד העם**. יושב כמלך וכולן עומדים, והוקשה הדבר ליתרו שהיה מזלזל בכבודן של ישראל, והוכיחו **(ז)** על כך, שנאמר מדוע אתה יושב לבדך וכלם נצבים: **מן הבקר עד הערב**. אפשר לומר כן, **(ח)** אלא כל דיין שדן דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת, מעלה עליו הכתוב כאילו עוסק בתורה כל היום, וכאילו נעשה שותף להקב"ה **(ט)** במעשה בראשית, שנאמר בו ויהי ערב וגו' (שבת י.) **[טו]** **כי יבא**. כי בא, **(י)** לשון הווה: **לדרש אלהים**. כתרגומו למתבע אולפן, לשאול תלמוד מפי הגבורה: **[טז]** **כי יהיה להם דבר בא**. מי שהיה לו הדבר **(יב)** בא אלי: **[יז]** **ויאמר חתן משה**. דרך כבוד קוראו הכתוב **(יג)** חותנו של מלך: **[יח]** **נבל תבול**. כתרגומו. ולשונו לשון כמישה פלייש"טרא, כמו והעלה נבל (ירמיה ח, יג.), כנבול עלה מגפן וגו' (ישעיה לד, ד.), שהוא כמוש ע"י חמה וע"י קרח, וכחו תש ונלאה: **גם אתה**. לרבות אהרן וחור **(יג)** וע' זקנים: **כי כבד ממך**. כובדו רב יותר מכחך: **[יט]** **איעצך ויהי אלהים עמך**. בעצה, אמר לו צא המלך בגבורה (מכילתא פ"ב): **היה אתה לעם מול האלהים**. שליח ומליץ בינותם למקום, ושואל משפטים מאתו: **את הדברים**. דברי ריבותם: **[כא]** **ואתה תחזה**. ברוח הקדש **(יג)** שעליך: **אנשי חיל**. עשירים, שאין צריכין להחניף ולהכיר פנים: **אנשי אמת**. אלו בעלי הבטחה, שהם כדאי לסמוך על דבריהם, שע"י כן יהיו דבריהם נשמעים: **שנאי בצע**. ששונאין את ממונם בדין, כההיא דאמרין, כל דיינא דמפקין ממונא מיניה בדינא, **(ס)** לאו דיינא הוא (בבא בתרא נח.): **שרי אלפים**. הם היו שש מאות שרים לשש מאות אלף (סנהדרין יח.): **שרי מאות**. ששת אלפים היו: **שרי חמשים**. י"ב

אלף: שרי עשרות. ששים אלף. (מה שפירש"י על כל השרים כמה היו. והוא לכאורה ללא צורך, והנה באמת תיקן בזה ותירץ קושיא בפסוק, דקחשיב מלמעלה למטה, ר"ל המספר מרובה קודם מספר המועט, ולא הל"ל אלא מתחלה שרי עשרות בראשונה, ואח"כ בהדרגה כולם, ולפי פירושו שהזכיר ופרט סכום מנין השרים, צא וחשוב, וכשתדקדק במנינם ולגבייהו אתי שפיר, מספר המועט תחלה ואח"כ בהדרגה, כן נ"ל נכון ודו"ק): **[כב] ושפטו.** וידונון, **(ע) לשון צווי: והקל מעליך.** דבר זה להקל מעליך. והקל, כמו והכבד את לבו, והכות את מואב, לשון **(פ) הווה: [כג] וצוך אלהים ויכלת עמוד.** המלך בגבורה, אם יצוה אותך **(צ) לעשות כך תוכל עמוד,** ואם יעכב על ידך לא תוכל לעמוד (מכילתא פ"ב): **וגם כל העם הזה.** אהרן נדב ואביהוא, ושבעים זקנים **(ק) הנלוים עתה עמך** (מכילתא שם): **[כו] ושפטו.** ודיינון ית עמא: **יביאון.** מיייתין: **ישפטו הם.** כמו ישפטו (בחולם), וכן לא תעבורי (רות ב, ח.), כמו לא תעברי. ותרגומו דיינין אינון. מקראות העליונים היו לשון צווי, לכך מתורגמין וידונון, ייתון, ידונון, ומקראות הללו לשון עשייה: **[כז] וילך לו אל ארצו.** לגייר **(י) בני משפחתו** (מכילתא פ"ב):

שמות פרק-יט

[א] ביום הזה. בראש חדש (שבת פו:). **(ש) לא היה צריך לכתוב אלא ביום ההוא,** מהו ביום הזה, שיהיו דברי תורה חדשים עליך כאילו היום ניתנו: **[ב] ויסעו מרפידיים.** למה הוצרך לחזור ולפרש מהיכן נסעו, והלא כבר כתב שברפידיים היו חונים, בידוע שמשם נסעו, אלא להקיש נסיעתן מרפידיים לביאתן למדבר סיני, מה ביאתן למדבר סיני בתשובה, **(ת) אף נסיעתן מרפידיים בתשובה** (מכילתא בחדש פ"א): **ויחן שם ישראל.** כאיש אחד בלב אחד, אבל שאר כל החניות בתרעומות ובמחלוקת (מכילתא שם): **נגד ההר.** למזרחו, וכל מקום שאתה מוצא נגד, **(א) פנים למזרח** (מכילתא שם): **[ג] ומשה עלה.** ביום השני, **(ב) וכל עליותיו בהשכמה היו,** שנאמר וישכם משה בבקר (שמות לד, ד.): **כה תאמר.** בלשון הזה וכסדר **(ג) הזה: לבית יעקב.** אלו הנשים, תאמר להם **(ד) בלשון רכה: ותגיז לבני ישראל.** עונשין ודקדוקין פירש לזכרים, דברים הקשין כגידין (שבת פז. מכילתא בחדש פ"ב): **[ד] אתם ראיתם.** לא מסורת היא בידכם, **(ה) ולא בדברים אני משגר לכם,** לא בעדים אני מעיד עליכם, אלא אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים, על כמה עבירות היו חייבין לי קודם שנזדווגו לכם, ולא נפרעתי מהם אלא על ידכם: **ואשא אתכם.** זה יום שבאו ישראל לרעמסס, **(ו) שהיו ישראל מפוזרין בכל ארץ גושן,** ולשעה קלה כשבאו ליסע ולצאת, נקבצו כלם לרעמסס (מכילתא פ"ב). ואונקלוס תרגם ואשא, ואטלית יתכון, כמו ואסיע אתכם, תיקן את הדבור דרך כבוד למעלה: **על כנפי נשרים.** כנשר הנושא **(ז) גוזליו על כנפיו,** שכל שאר העופות נותנים את בניהם בין רגליהם, לפי שמתיראין מעוף אחר שפורח על גביהם, אבל הנשר הזה אינו מתירא אלא מן האדם שמא יזרוק בו חץ, לפי שאין עוף פורח על גביו, לכך נותנו על כנפיו אומר מוטב יכנס החץ בי ולא בבני, אף אני עשיתי כן, ויסע מלאך האלהים וגוי' ויבא בין מחנה מצרים וגוי', והיו מצרים זורקים חצים ואבני בליסטראות, והענן מקבלם: **ואבא אתכם אלי.** כתרגומו: **[ה] ועתה.** אם עתה תקבלו עליכם, **(ח) יערב לכם מכאן ואילך,** שכל התחלות קשות (מכילתא פ"ב): **ושמרתם את בריתי.** שאכרות עמכם על שמירת **(ט) התורה: סגלה.** אוצר חביב, כמו וסגלת מלכים (קהלת ב, ח.), כלי יקר ואבנים טובות שהמלכים גונזים אותם, כך אתם תהיו לי סגולה משאר אומות, ולא תאמרו אתם לבדכם שלי ואין לי

אחרים עמכם, ומה יש לי עוד שתהא חבתכם נכרת, כי לי כל הארץ, והם בעיני ולפני לכולם: **[ו]** **ואתם תהיו לי ממלכת כהנים**. שרים, כמה דאת אמר, ובני דוד כהנים היו (שמואל-ב.ח. יח.): **אלה הדברים**. לא פחות ולא יותר: **[ח]** **וישב משה את דברי העם וגו'**. ביום המחרת שהוא יום שלישי, שהרי בהשכמה עלה. וכי צריך היה משה להשיב, אלא בא הכתוב ללמדך דרך ארץ ממה, שלא אמר הואיל ויודע מי ששלחני, איני צריך להשיב: **[ט]** **בעב הענן**. במעבה הענן, **[י]** וזהו ערפל: **וגם בך**. גם בנביאים הבאים אחרוך: **ויגד משה וגו'**. ביום המחרת שהוא **[כ]** רביעי לחדש: **את דברי העם וגו'**. תשובה על דבר זה שמעתי מהם, שרצונם לשמוע ממך, אינו דומה השומע מפי שליח לשומע מפי המלך, **[כג]** רצוננו לראות את מלכנו: **[כד]** **ויאמר ה' אל משה**. אם כן שמזיקין לדבר עמם, לך אל העם: **וקדשתם**. וזימנתם, שיכינו עצמם היום ומחר: **[כה]** **והיו נכונים**. מובדלים **[כז]** מאשה (מכילתא פ"ג): **ליום השלישי**. שהוא ששה בחדש, ובחמישי בנה משה את המזבח תחת ההר ושתים עשרה מצבה (מכילתא שם), כל הענין האמור בפרשת ואלה המשפטים, ואין מוקדם ומאוחר בתורה: **לעני כל העם**. מלמד, שלא היה בהם סומא, שנתרפאו **[כח]** כולם (מכילתא שם): **[כט]** **והגבלת**. קבע להם תחומין לסימן, שלא יקרבו מן הגבול והלאה: **לאמר**. הגבול אומר להם השמרו מעלות מכאן והלאה, ואתה תזהירם **[ל]** על כך: **ונגע בקצהו**. אפילו **[לא]** בקצהו: **[לב]** **ירה יירה**. מכאן לנסקלין שהם נדחין למטה (סנהדרין מה.) מבית הסקילה שהיה גבוה שתי **[לג]** קומות: **יירה**. יושלך למטה לארץ, כמו ירה בים (שמות טו, ד.): **במשך היובל**. כשימשוך היובל קול ארוך, הוא סימן סלוק שכינה והפסקת הקול, **[לד]** וכיון שנסתלק הם רשאים לעלות: **היובל**. הוא שופר של איל, שכן בערביא קורין לדכרא יובלא. ושופר של אילו של **[לה]** יצחק היה: **[לז]** **מן ההר אל העם**. מלמד שלא היה משה פונה לעסקיו, אלא מן ההר אל העם: **[לח]** **היו נכונים לשלשת ימים**. לסוף שלשת ימים, **[לח]** הוא יום רביעי, שהוסיף משה יום אחד מדעתו, כדברי רבי יוסי (שבת פז.), ולדברי האומר בששה בחדש ניתנו עשרת הדברות, לא הוסיף משה כלום, ולשלשת ימים, כמו ליום השלישי: **אל תגשו אל אשה**. כל שלשת ימים הללו, כדי שיהיו הנשים טובלות ליום השלישי ותהיינה טהורות לקבל תורה, שאם ישמש תוך ג' ימים, שמא תפלוט האשה שכבת זרע **[לח]** לאחר טבילתה ותחזור ותטמא, אבל מששהתה שלשה ימים כבר הזרע מסריח ואינו ראוי להזריע, וטהור מלטמא את הפולטת: **[לח]** **בהיות הבקר**. מלמד שהקדים על ידם, מה שאין דרך בשר ודם לעשות כן שיהא הרב ממתין לתלמיד, וכן מצינו קום צא אל הבקעה וגו' (יחזקאל ג, כב.), ואקום ואצא אל הבקעה והנה שם כבוד ה' עומד (שם כג.): **[לח]** **לקראת האלהים**. מגיד שהשכינה יצאה לקראתם **[לח]** כחתן היוצא לקראת כלה, וזה שנאמר ה' מסיני בא (דברים לג, ב. מכילתא פ"ג), ולא נאמר לסיני בא: **בתחתית ההר**. לפי פשוטו ברגלי ההר. ומדרשו, שנתלש ההר ממקומו ונכפה עליהם **[לח]** כגיגית (שבת פח.). **[לח]** **עשן כלו**. אין עשן זה שם דבר, שהרי נקוד השי"ן פת"ח, אלא לשון פעל, כמו אמר, שמר, שמע, לכך תרגומו תנן כליה ולא תרגם תננא, **[לח]** וכל עשן שבמקרא נקודים קמ"ץ, מפני שהם שם דבר: **הכבשן**. של סיד, יכול ככבשן זה ולא יותר, תלמוד לומר בוער באש עד לב השמים, ומה תלמוד לומר כבשן, לשבר את האוזן מה שהיא יכולה לשמוע, נותן לבריות סימן הניכר להם. כיוצא בו כאריה ישאג (הושע יא, ג.), וכי מי נתן כח בארי אלא הוא, והכתוב מושלו כאריה, אלא אנו מכנין ומדמין אותו לבריותיו, כדי לשבר את האוזן מה שיכולה לשמוע. כיוצא בו וקולו כקול מים רבים (יחזקאל מג, ב.), וכי מי נתן קול למים והלא הוא, ואתה מכנה אותו לדמותו לבריותיו כדי לשבר את האוזן: **[לח]** **הולך וחזק מאד**. מנהג הדיוט כל זמן שהוא מאריך לתקוע קולו מחליש וכוהה, אבל כאן הולך וחזק מאד, ולמה כך, מתחלה לשבר אזניהם מה שיכולין לשמוע: **משה ידבר**. כשהיה משה מדבר ומשמיע

הדברות לישראל, שהרי לא שמעו מפי הגבורה אלא אנכי ולא יהיה לך, והקדוש ברוך הוא מסייעו לתת בו כח להיות קולו מגביר ונשמע: **יעננו בקול**. יעננו על דבר הקול, כמו אשר יענה באש (מלכים-א יח, כד), על דבר האש להורידו: **[כז] וירד ה' על הר סיני**. יכול ירד עליו ממש, תלמוד לומר כי מן השמים דברתי עמכם (שמות כ, יט), מלמד שהרכין שמים עליונים ותחתונים, והציען על גבי ההר כמצע על המטה, וירד כסא הכבוד עליהם (מכילתא פי"ד): **[כח] העד בעם**. התרה בהם (ג) שלא לעלות בהר: **פן יהרסו וגו'**. שלא יהרסו את מצבם, (ד) על ידי שתאותם אל ה' לראות, ויקרבו לצד ההר: **ונפל ממנו רב**. כל מה שיפול מהם, (ה) ואפילו הוא יחידי חשוב לפני רב (מכילתא שם): **יהרסו**. כל הריסה מפרדת אסיפת הבנין, אף הנפרדין ממצב אנשים הורסים את המצב: **[כט] וגם הכהנים**. אף הבכורות שהעבודה בהם (זבחים קטו): **הנגשים אל ה'**. להקריב קרבנות, אף הם אל יסמכו על חשיבותם לעלות: **יתקדשו**. יהיו מזומנים להתיצב על עמדן: **פן יפרץ**. לשון פרצה, יהרוג בהם ויעשה בהם פרצה: **[ל] לא יוכל העם**. איני צריך להעיד בהם, שהרי מותרין ועומדין הם היום שלשת ימים, ולא יוכלו לעלות, שאין להם רשות: **[לז] לך רד**. והעד בהם שנית, שמזרזין את האדם קודם מעשה, וחוזרין ומזרזין אותו בשעת מעשה (מכילתא שם): **ועלית אתה ואהרן עמך והכהנים**. יכול אף הם (מ) עמך, תלמוד לומר ועלית אתה, אמור מעתה, אתה מחיצה לעצמך, ואהרן מחיצה לעצמו, והכהנים מחיצה לעצמם, משה נגש יותר מאהרן, ואהרן יותר מן הכהנים, והעם כל עיקר אל יהרסו את מצבם לעלות אל ה': **פן יפרץ בס**. אף על פי שהוא נקוד חטף קמ"ץ, אינו זו מגזרתו, כך דרך כל תיבה שנקודתה מלאפוי"ם, כשהיא באה במקף, משתנה הנקוד לחטף קמ"ץ: **[לח] ויאמר אליהם**. התראה זו:

שמות פרק-כ

[א] וידבר אלהים. אין אלהים אלא דיין, וכן הוא אומר אלהים לא תקלל ותרגמו דיינא, (ב) לפי שיש פרשיות בתורה שאם עשאן אדם מקבל שכר ואם לאו אינו מקבל (ג) עליהם פורעניות, יכול אף עשרת הדברות כן, תלמוד לומר וידבר אלהים, דיין להפרע: **את כל הדברים האלה**. מלמד שאמר הקדוש ברוך הוא עשרת הדברות בדבור אחד, מה שאי אפשר לאדם לומר כן, אם כן מה תלמוד לומר עוד אנכי ולא יהיה לך, (ד) שחזר ופירש על כל דבור ודבור בפני עצמו: (קושיית אם כן כו', פירוש, לפי זה שמוכח מאת כל הדברים האלה, שגם שאר עשרת הדברות כולם אמר הקב"ה בדבור אחד, אם כן מה תלמוד לומר אנכי וגו', רצונו לומר מה בא להודיענו במה שפרט לשון ב' דברות אלו מה שאר, מדהוציאם בלשון זה שהמשמעות דוקא אלו שנים בפרט מפי הגבורה יצאו, והלא לפי זה כולם כמוהם, הקב"ה בכבודו ובעצמו דיברם. ותירץ שחזר ופירש וכו', ורצונו לומר, באותה החזרה, לא החזיר ללמד על הכלל יצא, אלא על הפרט אלו שתי דברות ראשונות ביחוד ודו"ק): **לאמר**. מלמד שהיו עונין על הן הן (ו) ועל לאו לאו (מכילתא שם): **[ב] אשר הוצאתיך מארץ מצרים**. כדאי היא הוצאה, (ז) שתהיו משועבדים לי. דבר אחר, לפי שנגלה בים כגבור מלחמה (ח) ונגלה כאן כזקן מלא רחמים, שנאמר ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר (שמות כד, י), זו היתה לפניו בשעת השעבוד, וכעצם השמים משנגאלו, הואיל ואני משתנה במראות, אל תאמרו שתי רשויות הן (מכילתא פי"ה), אנכי הוא אשר הוצאתיך ממצרים ועל הים. דבר אחר, לפי שהיו שומעין קולות (ט) הרבה, שנאמר את הקולות, קולות באין מד' רוחות ומן השמים ומן הארץ, אל תאמרו רשויות הרבה הן. ולמה אמר

לשון יחיד אלהיך, ליתן פתחון פה למשה ללמד סניגוריא במעשה העגל, וזה הוא שאמר למה ה' יחרה אפך בעמך (שמות לב, יא.), לא להם צוית לא יהיה לכם אלהים אחרים, אלא לי לבדי: **מבית עבדים**. מבית פרעה שהייתם עבדים לו, או אינו אומר אלא מבית עבדים שהיו עבדים לעבדים, תלמוד לומר ויפדך מבית עבדים מיד פרעה מלך מצרים, אמור מעתה, עבדים למלך היו, ולא עבדים לעבדים: **ג] לא יהיה לך**. למה נאמר, לפי שנאמר לא תעשה לך, אין לי אלא שלא יעשה, העשוי כבר מנין **ג** שלא יקיים, תלמוד לומר לא יהיה לך (מכילתא פ"ו): **אלהים אחרים**. שאינן אלהות, אלא אחרים עשאוּם אלהים עליהם (מכילתא שם). ולא יתכן לפרש אלהים אחרים זולתי, שגנאי הוא כלפי מעלה לקרותם אלהות אצלו. דבר אחר אלהים אחרים, שהם אחרים לעובדיהם, צועקים אליהם ואינן עונים אותם, ודומה כאילו הוא אחר שאינו מכירו מעולם: **על פני**. כל זמן שאני קיים, **ס** שלא תאמר לא נצטוו על עבודת אלילים אלא אותו הדור (מכילתא שם): **ד] פסל**. על שם **ע** שנפסל: **וכל תמונה**. תמונת כל דבר **פ** אשר בשמים: **ה] אל קנא**. מקנא להפרע, ואינו עובר **צ** על מדתו למחול על עון עבודת אלילים. כל לשון קנא אנפריי"מנט בלע"ז, נותן לב ליפרע: **לשנאי**. כתרגומו, כשאוחזין מעשה **ק** אבותיהם בידיהם (סנהדרין כז): **ו] נוצר חסד**. שאדם עושה, **ר** לשלם שכר עד לאלפים דור, נמצאת מדה טובה יתירה **ש** על מדת פורעניות אחת על חמש מאות, שזו לארבעה דורות, וזו לאלפים (תוספתא סוטה ד, א): **ז] לשוא**. (השני לשון שקר, כתרגומו) כמה דתימר אי זהו שבועת שוא, נשבע לשנות את הידוע, על עמוד של אבן שהוא של זהב, (הראשון לשון מגן, כתרגומו) זה הנשבע לחנם ולהבל **ת** על של עץ עץ, ועל אבן אבן (שבועות כט): **ח] זכור**. זכור ושמור בדבור אחד נאמרו, וכן מחלליה **י** מות יומת (שמות לא, יד) וביום השבת שני כבשים (במדבר כח, ט), וכן לא תלבש שעטנו גדילים תעשה לך (דברים כב, יא-יב), וכן ערות אשת אחיך (ויקרא יח, יז). יבמה יבא עליה (דברים כה, ה), הוא שנאמר אחת דבר אלהים שתיים זו שמעתי (תהלים סב, יב). זכור לשון פעול הוא, כמו אכול ושתו (ישעיה כב, יג), הלוך ובכה (שמואל-ב ג, טז), וכן פתרונו תנו לב לזכור תמיד את יום השבת, **ב** שאם נזדמן לך חפץ יפה, תהא מזמינו **ג** לשבת (ביצה יז). **ט] ועשית כל מלאכתך**. כשתבא שבת, יהא בעיניך כאילו כל מלאכתך עשויה, שלא תהרהר אחר מלאכה (מכילתא פ"ז): **י] אתה ובנך ובתך**. אלו הקטנים, או אינו אלא גדולים, אמרת, הרי כבר מוזהרין הם, אלא לא בא אלא להזהיר גדולים על שביתת הקטנים, וזה ששנינו (שבת קכא) קטן שבא לכבות, אין שומעים לו, מפני **יד** ששביתתו עליך: **יא] וינח ביום השביעי**. כביכול הכתיב בעצמו מנוחה, ללמד הימנו קל וחומר לאדם שמלאכתו בעמל וביגיעה שיהא נוח בשבת: **ברך**. **ויקדשהו**. ברכו במן לכופלו בששי לחם משנה, וקדשו **ה** במן שלא היה יורד בו: **יב] למען יאריכון ימך**. אם תכבד יאריכון ימך, ואם לאו יקצרון, שדברי תורה נוטריקון הם נדרשים, מכלל הן לאו **ו** ומכלל לאו הן (מכילתא פ"ח): **יג] לא תנאף**. אין ניאוף אלא באשת איש, שנאמר מות יומת הנואף והנואפת (ויקרא כ, ו), ואומר האשה המנאפת תחת אישה תקח את זרים (יחזקאל טז, לב): **לא תגנוב**. בגונב נפשות הכתוב מדבר, לא תגנובו בגונב ממון, או אינו אלא זה בגונב ממון ולהלן בגונב נפשות, אמרת, דבר הלמד מענינו, מה לא תרצח לא תנאף מדבר בדבר שחייבין עליהם מיתת בית דין, אף לא תגנוב דבר שחייב עליו מיתת בית דין (סנהדרין יט): **טו] וכל העם רואים**. מלמד שלא היה בהם אחד סומא, **ז** ומנין שלא היה בהם אלם, תלמוד לומר ויענו כל העם, ומנין שלא היה בהם חרש, תלמוד לומר נעשה ונשמע (מכילתא פ"ט): **רואים את הקולות**. רואין את הנשמע, שאי אפשר לראות במקום אחר (שם): **את הקולות**. היוצאין **ח** מפי הגבורה: **וינעו**. אין נוע אלא **ט** זיע (שם): **ויעמדו מרחוק**. היו נרתעין לאחוריהם שנים עשר מיל, כאורך מחניהם, **י** ומלאכי השרת באין ומסייעין אותן להחזירם, שנאמר מלכי צבאות ידודון ידודון (תהלים

סח, יג. מכילתא שם) : **[יז]** **לבעבור נסות אתכם**. לגדל אתכם בעולם, שיצא לכם שם באומות שהוא בכבודו נגלה עליכם : **נסות**. לשון הרמה וגדולה, כמו הרימו נס (ישעיה סב, י), ארים נסי (שם מט, כב), וכנס על הגבעה (שם ל, יז), **[כ]** שהוא זקוף : **ובעבור תהיה יראתו**. על ידי שראיתם אותו יראוי ומאים, תדעו כי אין זולתו, ותיראו מפניו : **[יח]** **נגש אל הערפל**. לפני משלש מחיצות, חושך, ענן, וערפל, שנאמר וההר בוער באש עד לב השמים חשך ענן וערפל (דברים ד, יא). ערפל הוא עב הענן, שאמר לו הנה אנכי בא אליך בעב הענן : **[יט]** **כה תאמר**. בלשון **[כ]** הזה : **אתם ראיתם**. יש הפרש בין מה שאדם רואה למה שאחרים משיחין לו, שמה שאחרים משיחין לו פעמים שלבו חלוק מלהאמין : **כי מן השמים דברתי**. וכתוב אחר אומר, וירד ה' על הר סיני, בא הכתוב השלישי והכריע ביניהם, מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה (דברים ד, לו), כבודו בשמים, ואשו וגבורתו על הארץ. דבר אחר, הרכין השמים ושמי השמים, והציען על ההר, וכן הוא אומר ויט שמים וירד (תהלים יח, ו. מכילתא פ"ט) : **[כ]** **לא תעשון אתי**. לא תעשון דמות שמשי המשמשים לפני במרום (מכילתא פ"י) : **אלהי כסף**. בא להזהיר על הכרובים, שאתה עושה לעמוד אתי, שלא יהיו של כסף, שאם שניתם לעשותם של כסף, הרי הן לפני כאלהות : **ואלהי זהב**. בא להזהיר שלא יוסיף על ב', שאם עשית ד', הרי הן לפני כאלהי זהב : **לא תעשו לכם**. לא תאמר, הריני עושה כרובים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות כדרך שאני עושה בבית עולמים, לכך נאמר לא תעשו לכם : **[כא]** **מזבח אדמה**. מחובר באדמה, **[כב]** שלא יבנו על גבי עמודים או על גבי כיפין (נ"א בסיס) (מכילתא פ"יא). דבר אחר, שהיה ממלא את חלל מזבח הנחושת אדמה בשעת חנייתן (מכילתא שם) : **תעשה לי**. שתהא תחלת עשייתו לשמי : **וזבחת עליו**. אצלו, כמו ועליו מטה מנשה (במדבר ב, כ), או אינו אלא עליו ממש, תלמוד לומר הבשר והדם על מזבח ה' אלהיך, ואין שחיטה בראש המזבח (מכילתא פ"יא זבחים נח). **את עולתיך ואת שלמיך**. אשר מצאנך **[כג]** ומבקרך. את צאנך ואת בקרך. פירוש לאת עולתיך ואת שלמיך : **בכל המקום אשר אזכיר את שמי**. אשר אתן לך **[כד]** רשות להזכיר שם המפורש שלי, שם אבוא אליך וברכתיך, אשרה שכינתי עליך, מכאן אתה למד, שלא ניתן רשות להזכיר שם המפורש אלא במקום שהשכינה באה שם, וזהו בית הבחירה, שם ניתן רשות לכהנים להזכיר שם המפורש בנשיאת כפים לברך את העם : **[כה]** **ואם מזבח אבנים**. רבי ישמעאל אומר, כל אם ואם שבתורה רשות, חוץ מג', ואם מזבח אבנים תעשה לי, הרי אם זה משמש בלשון כאשר, וכאשר תעשה לי מזבח אבנים לא תבנה אתהן גזית, שהרי חובה עליך לבנות מזבח אבנים, שנאמר אבנים שלמות תבנה (דברים כז, ו). וכן אם כסף תלוה (שמות כב, כד), חובה הוא, שנאמר והעבט תעביטנו (דברים טו, ח), ואף זה משמש בלשון כאשר. וכן ואם תקריב מנחת בכורים (ויקרא ב, יד), זו מנחת העומר שהיא חובה (מכילתא פ"יא), ועל כרחך אין אם הללו תלוין, אלא ודאין, ובלשון כאשר הם משמשים : **גזית**. לשון גזיזה, שפוסלן ומכתתן בברזל : **כי חרבך הנפת עליה**. הרי כי זה משמש בלשון פן, שהוא דילמא, פן תניף חרבך עליה : **ותחללה**. הא למדת, שאם הנפת עליה ברזל חללת שהמזבח נברא להאריך ימיו של אדם, והברזל נברא לקצר ימיו של אדם, אין זה בדין שיונף המקצר על המאריך (מדות פ"ג מ"ד). ועוד, שהמזבח מטיל שלום בין ישראל לאביהם שבשמים, לפיכך לא יבא עליו כורת ומחבל, והרי דברים קל וחומר, **[כז]** ומה אבנים שאינם רואות ולא שומעות ולא מדברות, על ידי שמטילות שלום אמרה תורה לא תניף עליהם ברזל, המטיל שלום בין איש לאשתו, בין משפחה למשפחה, בין אדם לחבירו, על אחת כמה וכמה שלא תבואהו פורענות : **[כח]** **ולא תעלה במעלות**. כשאתה בונה כבש למזבח, לא תעשהו **[כט]** מעלות מעלות, אשקנו"ש בלע"ז, אלא חלוק יהא ומשופע : **אשר לא תגלה ערותך**. שעל ידי המעלות אתה צריך להרחיב פסיעותיך, ואף על פי שאינו גלוי ערוה ממש, שהרי כתיב ועשה להם מכנסי בד,

מכל מקום הרחבת הפסיעות קרוב לגלוי ערוה הוא, ואתה נוהג בהם מנהג בזיון, והרי דברים קל וחומר, ומה אבנים הללו שאין בהם דעת להקפיד על בזיון, אמרה תורה הואיל ויש בהם צורך לא תנהג בהם מנהג בזיון, חבירך שהוא בדמות יוצרך, ומקפיד על בזיונו, על אחת כמה וכמה: חסלת פרשת יתרו:

משפטים

פרשת

שמות פרק-כא

[א] ואלה המשפטים. כל מקום שנאמר **(א)** אלה, פסל את הראשונים, ואלה, מוסיף על הראשונים (שמו"ר ל, ב.), מה הראשונים מסיני אף אלו מסיני. ולמה נסמכה **(ב)** פרשת דינין לפרשת מזבח, לומר לך שתשים סנהדרין אצל המקדש (ס"א המזבח): **אשר תשים לפניהם.** אמר לו הקב"ה למשה, לא תעלה על דעתך לומר, אשנה להם הפרק וההלכה ב' או ג' פעמים, עד שתהא סדורה בפיהם כמשנתה, ואיני מטריח עצמי להבינם טעמי הדבר ופירושו, **(ג)** לכך נאמר אשר תשים לפניהם, כשלחן הערוך ומוכן לאכול לפני האדם: **לפניהם.** ולא לפני עובדי אלילים (גיטין פח.), **(ד)** ואפילו ידעת בדין אחד שהם דנין אותו כדיני ישראל, אל תביאהו בערכאות שלהם, שהמביא דיני ישראל לפני ארמים, מחלל את השם ומיקר שם האלילים להשביחם (ס"א להחשיבם), שנאמר כי לא כצורנו צורם ואויבינו פלילים (דברים לב, לא.), כשאויבינו פלילים זהו עדות לעלוי יראתם: **[ב] כי תקנה עבד עברי.** עבד שהוא עברי, או אינו אלא עבדו של עברי, עבד כנעני שלקחתו מישראל, **(ה)** ועליו הוא אומר שש שנים יעבוד, ומה אני מקיים והתנחלתם אותם (ויקרא כה, מו.), בלקוח מן הכנענים, אבל בלקוח מישראל **(ו)** יצא בשש, תלמוד לומר כי ימכר לך אחיך העברי (דברים טו, יב.), לא אמרתי **(ז)** אלא באחיך: **כי תקנה.** מיד בית דין שמכרוהו בגנבתו, כמו שנאמר אם אין לו ונמכר בגנבתו (שמות כב, א.), או אינו אלא במוכר עצמו מפני דחקו, אבל מכרוהו בית דין לא יצא בשש, כשהוא אומר וכי ימוך אחיך עמך ונמכר לך (ויקרא כה, לט.), הרי מוכר עצמו מפני דוחקו אמור, ומה אני מקיים כי תקנה, בנמכר בבית דין: **לחפשי.** לחירות: **[ג] אם בגפו יבא.** שלא היה נשוי אשה, כתרגומו אם בלחודוהי. ולשון בגפו, בכנפו, **(ח)** שלא בא אלא כמות שהוא, יחידי בתוך לבושו, בכנף **(ט)** בגדו: **בגפו יצא.** מגיד, שאם לא היה נשוי מתחלה, אין רבו מוסר לו שפחה כנענית **(י)** להוליד ממנה עבדים (קידושין כ.). **אם בעל אשה הוא.** **(כ)** ישראלית (מכילתא פ"ב): **ויצאה אשתו עמו.** וכי מי הכניסה שתצא, אלא מגיד הכתוב, שהקונה עבד עברי חייב במזונות אשתו **(ל)** ובניו (קידושין כב.). **[ד] אם אדניו יתן לו אשה.** מכאן, שהרשות ביד רבו למסור לו שפחה כנענית **(מ)** להוליד ממנה עבדים. או אינו אלא בישראלית, **(נ)** תלמוד לומר האשה וילדיה תהיה לאדוניה, הא אינו מדבר

אלא בכנענית, שהרי העבריה אף היא יוצאה בשש, ואפילו לפני שש אם הביאה סימנין יוצאה, שנאמר (ס) אחיך העברי או העבריה (דברים טו, יב). מלמד שאף העבריה יוצאה בשש: **[ה] את אשתי**. (ע) השפחה: **[ו] אל האלהים**. לבית דין, צריך שימלך במוכריו (פ) שמכרוהו לו (מכילתא פ"ב): **אל הדלת או אל המזוזה**. יכול שתהא המזוזה כשרה לרצוע עליה, תלמוד לומר ונתתה באזנו ובדלת (דברים טו, יז), בדלת ולא במזוזה, הא מה תלמוד לומר או אל המזוזה, הקיש דלת למזוזה, מה מזוזה מעומד אף דלת מעומד (קידושין כב): **ורצע אדוניו את אזנו במרצע**. הימנית, או אינו אלא של שמאל, תלמוד לומר און און לגזירה שוה, נאמר כאן ורצע אדוניו את אזנו, ונאמר במצורע תנוך אזנו הימנית (ויקרא יד, יד), מה להלן הימנית אף כאן הימנית. ומה ראה און להרצע מכל שאר אברים שבגוף, אמר ר' יוחנן בן זכאי, און זאת ששמעה על הר סיני לא תגנוב, והלך וגנב, תרצע (מכילתא פ"ב), ואם מוכר עצמו, און ששמעה על הר סיני כי לי בני ישראל עבדים, והלך וקנה אדון לעצמו, תרצע. רבי שמעון היה דורש מקרא זה כמין חומר, (ר"ל קשר צרור מבושם שתולין בצואר לתכשיט) מה נשתנו דלת ומזוזה מכל כלים שבבית, אמר הקב"ה, דלת ומזוזה שהיו עדים במצרים כשפסחתי על המשקוף ועל שתי המזוזות, ואמרתי כי לי בני ישראל עבדים, עבדי הם, ולא עבדים לעבדים, והלך זה וקנה אדון לעצמו, ירצע בפניהם: **ועבדו לעולם**. עד היובל, או אינו אלא לעולם כמשמעו, תלמוד לומר ואיש אל משפחתו תשובו (ויקרא כה, י), מגיד שחמשים שנה קרוים עולם, ולא שיהא עובדו כל חמשים שנה, אלא עובדו עד היובל, (ע) בין סמוך בין מופלג: **[ז] וכי ימכר איש את בתו לאמה**. בקטנה הכתוב מדבר (מכילתא פ"ג), יכול אפילו הביאה סימנים, אמרת קל וחומר, ומה מכורה קודם לכן יוצאה בסימנין, כמו שכתוב ויצאה חנם אין כסף, שאנו דורשים אותו לסימני נערות, שאינה מכורה אינו דין שלא תמכר (ערכין כט): **לא תצא כצאת העבדים**. כיצאת עבדים כנענים שיוצאים בשן ועין, אבל זו לא תצא בשן ועין, אלא עובדת שש, או עד היובל, או עד שתביא סימנין, וכל הקודם קודם לחירותה, ונותן לה דמי עינה או דמי שינה, או אינו אלא לא תצא כצאת העבדים בשש וביובל, תלמוד לומר כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה, מקיש עבריה לעברי לכל יציאותיו, (ק) מה עברי יוצא בשש וביובל, אף עבריה יוצאה בשש וביובל, ומהו לא תצא כצאת העבדים, לא תצא בראשי איברים כעבדים כנענים, יכול העברי יוצא בראשי איברים, תלמוד לומר העברי או העבריה, מקיש עברי לעבריה, (ר) מה העבריה אינה יוצאה בראשי איברים, אף הוא אינו יוצא בראשי איברים: **[ח] אם רעה בעיני אדניה**. שלא נשאה חן בעיניו לכנסה (מכילתא פ"ג): **אשר לא יעדה**. שהיה לו ליעדה ולהכניסה לו לאשה, וכסף קנייתה הוא כסף קדושה. וכאן רמז לך הכתוב שמצוה ביעוד, ורמז לך שאינה צריכה (ש) קדושין אחרים: **והפדה**. יתן לה מקום להפדות ולצאת, שאף הוא מסייע בפדיונה, (ת) ומה הוא מקום שנותן לה, שמגרע מפדיונה במספר השנים שעשתה אצלו כאילו היא שכורה אצלו, כיצד, הרי שקנאה במנה ועשתה אצלו ב' שנים, אומרים לו, יודע היית שעתידה לצאת לסוף שש שנה, נמצא שקנית עבודת כל שנה ושנה בששית המנה, ועשתה אצלך ב' שנים, הרי שלישית המנה, טול שני שלישיות המנה ותצא מאצלך: **לעם נכרי לא ימשל למכרה**. שאינו רשאי למכרה לאחר, לא האדון ולא (א) האב (קידושין יח): **בבגדו בה**. אם בא לבגוד בה, שלא לקיים בה מצות יעוד, וכן אביה, מאחר שבגד בה ומכרה לזה: **[ט] ואם לבנו ייעדנה**. האדון, (ב) מלמד שאף בנו קם תחתיו ליעדה אם ירצה אביו, ואינו צריך לקדושין (ג) אחרים, אלא אומר לה, הרי את מיועדת לי בכסף שקיבל אביך בדמיך: **כמשפט הבנות**. שאר כסות (ד) ועונה: **[י] אם אחרת יקח לו**. עליה: **שארה כסותה ועונתה לא יגרע**. מן (ה) האמה שיעד לו כבר: **שארה**. מזונות (כתובות מז): **כסותה**. כמשמעו: **ענתה**. תשמיש: **[יא] ואם שלש אלה לא יעשה לה**. אם אחת (ו) משלש אלה לא יעשה לה, ומה הן (ז)

השלש, ייעדנה לו, או לבנו, או יגרע מפדיונה ותצא, וזה לא יעדה לא לו, ולא לבנו, והיא לא היה בידה לפדות את עצמה: **ויצאה חנם**. ריבה לה יציאה לזו יותר ממה שריבה לעבדים, ומה היא היציאה, ללמדך שתצא בסימנין, ותשהה עמו עוד עד שתביא **(ח)** סימנין, ואם הגיעו שש שנים קודם סימנין, כבר למדנו שתצא, שנאמר העברי או העבריה ועבדך שש שנים **(דברים טו, יב)**, ומהו האמור כאן ויצאה חנם, שאם קדמו סימנים לשש שנים תצא בהן **(מכילתא פי"א)**, או אינו אומר שתצא אלא בבגרות **(קידושין ד)**, תלמוד לומר אין כסף, לרבות יציאת בגרות, ואם לא נאמרו שניהם, הייתי אומר ויצאה חנם זו בגרות, לכך נאמרו שניהם שלא ליתן פתחון פה לבעל הדין לחלוק: **[יב] מכה איש ומת**. כמה כתובים נאמרו בפרשת רוצחין, ומה שבידי לפרש למה באו כולם, אפרש: **מכה איש ומת**. למה נאמר, לפי שנאמר ואיש כי יכה כל נפש אדם מות יומת **(ויקרא כד, יז)**, שומע אני הכאה בלא **(ט)** מיתה, תלמוד לומר מכה איש ומת, אינו חייב אלא בהכאה של מיתה **(סנהדרין פד)**. ואם נאמר מכה איש ולא נאמר ואיש כי יכה, הייתי אומר אינו חייב עד שיכה איש, הכה את האשה ואת הקטן מנין, תלמוד לומר כי יכה כל נפש אדם, אפילו קטן ואפילו אשה. ועוד, אילו נאמר מכה איש, שומע אני אפילו קטן שהכה והרג יהא **(י)** חייב, תלמוד לומר ואיש כי יכה **(שם)**, ולא קטן שהכה. ועוד, כי יכה כל נפש אדם אפילו נפלים **(כ)** במשמע, תלמוד לומר מכה איש, שאינו חייב עד שיכה בן קיימא, הראוי להיות איש **(מכילתא פי"ד)**: **[יג] ואשר לא צדה**. לא ארב לו ולא נתכוין. צדה לשון ארב, וכן הוא אומר ואתה צודה את נפשי לקחתה **(שמואל א כד, יא)**. ולא יתכן לומר צדה לשון הצד ציד, שצידת חיות אין נופל ה"א בפועל שלה, ושם דבר בה ציד, וזה שם דבר בו צדייה ופועל שלו צודה, וזהו פועל שלו צד. ואומר אני פתרונו **(ל)** כתרגומו ודלא כמן ליה. ומנחם חברו בחלק צד ציד, ואין אני מודה לו, ואם יש לחברו באחת ממחלוקת של צד, נחברנו בחלק על צד תנשאו **(ישעיה סו, יב)**, צדה אורה **(שמואל א כ, כ)**, ומלין לצד עלאה ימלל **(דניאל ז, כה)**, אף כאן אשר לא צדה, לא צדד למצוא לו שום צד מיתה, ואף זה יש להרהר עליו, מכל מקום לשון אורב הוא: **והאלהים אנה לידו**. זמן לידו, לשון לא תאונה אליך רעה **(תהלים צא, י)**, לא יאונה לצדיק כל און **(משלי יב, כא)**, מתאנה הוא לי **(מלכים ב, ה, ז)**, מזדמן למצוא לי עלה: **והאלהים אנה לידו**. ולמה תצא זאת מלפניו, הוא שאמר דוד, כאשר יאמר משל הקדמוני מרשעים יצא רשע **(שמואל א כד, יג)**, ומשל הקדמוני היא התורה, שהיא משל הקב"ה שהוא קדמונו של עולם, והיכן אמרה תורה מרשעים יצא רשע, והאלהים אנה לידו, במה הכתוב מדבר, בשני בני אדם, אחד הרג שוגג ואחד הרג מזיד, ולא היו עדים בדבר שיעידו, זה לא נהרג וזה לא גלה, והקב"ה מזמנן לפונדק אחד, **(מ)** זה שהרג במזיד יושב תחת הסולם, וזה שהרג שוגג עולה בסולם ונופל על זה שהרג במזיד והורגו, ועדים מעידים עליו ומחייבים אותו לגלות, נמצא זה שהרג בשוגג גולה, **(נ)** וזה שהרג **(ס)** במזיד נהרג: **ושמתי לך מקום**. אף במדבר שינוס שמה. ואי זה מקום קולטו, זה **(ע)** מחנה לוי **(מכות יב)**: **[יד] וכי יזיד**. למה נאמר, לפי שנאמר מכה איש וגו', שומע אני אפילו רופא שהמית, ושליח בית דין שהמית במלקות ארבעים, והאב המכה את בנו, והרב הרודה את תלמידו, **(פ)** והשוגג, תלמוד לומר וכי יזיד ולא שוגג, להרגו בערמה ולא שליח בית דין והרופא והרודה בנו ותלמידו, שאף על פי שהם מזידין, אין מערימין: **מעם מזבחי**. אם היה כהן ורצה לעבוד עבודה, תקחנו למות **(סנהדרין לה: יומא פה)**: **[טו] ומכה אביו ואמו**. לפי שלמדנו על החובל בחבירו שהוא בתשלומין ולא במיתה, הוצרך לומר על החובל באביו שהוא במיתה. ואינו חייב אלא בהכאה שיש בה **(צ)** חבורה **(סנהדרין פד)**: **אביו ואמו**. או זה **(ק)** או זה: **מות יומת**. בחנק: **[טז] וגנב איש ומכרו**. למה נאמר, לפי שנאמר כי ימצא איש גונב נפש מאחיו **(דברים כד, ז)**, אין לי אלא איש שגנב נפש, **(ר)** אשה או טומטום או אנדרוגינוס שגנבו מנין, תלמוד לומר וגנב איש ומכרו. ולפי שנאמר כאן וגנב

איש, אין לי אלא גונב איש, גונב אשה מנין, תלמוד לומר וגונב נפש (שם), לכך הוצרכו שניהם, מה שחסר זה גלה זה (מכילתא פ"ה): **ונמצא בידו**. שראוהו עדים שגנבו ומכרו, ונמצא בידו כבר (ש) קודם מכירה (סנהדרין פה): **מות יומת**. בחנק. כל מיתה האמורה בתורה סתם, חנק היא. (ת) והפסיק הענין וכתב וגונב איש בין מכה אביו ואמו למקלל אביו ואמו, ונראה לי היינו פלוגתא, דמר סבר מקשינן הכאה לקללה, ומר סבר לא מקשינן (שם): **[יז] ומקלל אביו ואמו**. למה נאמר, לפי שהוא אומר איש איש אשר יקלל את אביו, אין לי אלא איש שקלל את אביו (ויקרא כ, ט), אשה שקללה את אביה מנין, תלמוד לומר ומקלל אביו ואמו, סתם, בין איש ובין אשה, אם כן למה נאמר איש אשר יקלל, להוציא את הקטן: **מות יומת**. בסקילה. וכל מקום שנאמר דמיו בו, בסקילה, ובנין אב לכולם, באבן ירגמו אותם דמיהם במ (שם כ, כז), ובמקלל אביו ואמו נאמר דמיו בו (ת"כ פ' קדושים קידושין ל): **[יח] וכי יריבון אנשים**. למה נאמר, לפי שנאמר עין תחת עין, לא למדנו אלא דמי איבריו, אבל שבת ורפוי לא (א) למדנו, לכך נאמרה פרשה זו (מכילתא פ"ו): **ונפל למשכב**. כתרגומו ויפל לבוטלן, לחולי שמבטלו ממלאכתו: **[יט] על משענתו**. על (ב) בוריו וכחו (מכילתא שם): **ונקה המכה**. וכי תעלה על דעתך שיהרג זה שלא הרג, אלא ללמדך כאן, שחובשים אותו עד שנראה אם יתרפא זה, וכן משמעו, כשקם זה והלך על משענתו, אז ונקה המכה, אבל עד שלא יקום זה, לא נקה המכה: **רק שבתו**. בטול מלאכתו מחמת החולי, אם קטע ידו או רגלו, רואין בטול מלאכתו מחמת החולי, כאילו הוא שומר קשואין, שהרי אף לאחר החולי אינו ראוי למלאכת יד ורגל, והוא כבר נתן לו מחמת נזקו דמי ידו ורגלו, שנאמר יד תחת יד רגל תחת רגל: **ורפא ירפא**. כתרגומו, ישלם (ג) שכר הרופא (בבא קמא פה): **[כ] וכי יכה איש את עבדו או את אמתו**. בעבד כנעני הכתוב מדבר, או אינו אלא בעברי, תלמוד לומר כי כספו הוא, מה כספו קנוי לו עולמית, אף עבד הקנוי לו עולמית, והרי היה בכלל מכה (ד) איש ומת, אלא בא הכתוב והוציאו מן הכלל, להיות נדון בדין יום או (ה) יומים, שאם לא מת תחת ידו ושהה מעת לעת פטור: **בשבת**. כשיש בו כדי להמית הכתוב מדבר, או אינו אפילו אין בו כדי להמית, תלמוד לומר בישראל, ואם באבן יד אשר ימות בה (במדבר לה, יז). (או בכלי עץ יד אשר ימות בו. גירסת ר"א"ם) הכהו, והלא דברים קל וחומר, מה ישראל חמור אין חייב עליו אלא אם כן הכהו בדבר שיש בו כדי להמית, ועל אבר שהוא (ו) כדי למות בהכאה זו, עבד הקל לא כל שכן: **נקם ינקם**. מיתת סייף (סנהדרין נב): מכילתא פ"ז), וכן הוא אומר חרב נוקמת נקם ברית (ויקרא כו, כה): **[כא] אך אם יום או יומים יעמוד לא יוקם**. אם על יום אחד הוא פטור על יומים לא כל שכן, אלא יום שהוא כיומים, ואיזה, זה מעת לעת (מכילתא פ"ז): **לא יוקם כי כספו הוא**. הא אחר שהכהו, אף על פי ששהה מעת לעת (ז) קודם שמת, חייב: **[כב] וכי ינצו אנשים**. זה עם (ח) זה, ונתכוון להכות את חבירו, והכה את האשה (מכילתא פ"ח): **ונגפו**. אין נגיפה אלא לשון דחיפה והכאה, כמו פן תגוף באבן רגליך (תהלים צא, יב), ובטרם יתנגפו רגליכם (ירמיה יג, טז), ולאבן נגף (ישעיה ח, יד): **ולא יהיה אסון**. (ט) באשה: **עונש יענש**. לשלם דמי ולדות לבעל, שמין אותה כמה היתה ראויה להמכר בשוק, להעלות בדמיה בשביל הריונה: **ענש יענש**. (י) יגבו ממון ממנו, כמו וענשו אותו מאה כסף (דברים כב, יט): **כאשר ישית עליו וגו'**. כשיתבענו הבעל (כ) בבית דין להשית עליו עונש על כך: **ונתן**. המכה דמי (ל) ולדות: **בפללים**. על פי הדיינים: **[כג] ואם אסון יהיה**. באשה: **ונתת נפש תחת נפש**. רבותינו חולקין בדבר (סנהדרין עט), יש אומרים נפש ממש, ויש אומרים ממון אבל לא נפש ממש, שהמתכוין להרוג את זה והרג את זה פטור ממיתה, ומשלם ליורשיו דמיו כמו שהיה נמכר בשוק: **[כד] עין תחת עין**. סימא עין חבירו, נותן לו דמי עינו כמה שפחתו דמיו למכור בשוק, וכן כולם, ולא נטילת אבר ממש, כמו שדרשו רבותינו בפרק החובל (בבא קמא פד): **[כה] כויה תחת כויה**. מכות אש.

ועד עכשיו דבר בחבלה שיש בה פחת דמים, ועכשיו בשאין בה פחת דמים אלא צער, כגון כוואו בשפוד על צפרניו, אומדים כמה אדם כיוצא בזה רוצה ליטול להיות מצטער כך: **פצע**. היא מכה המוציאה דם, שפצע את בשרו, נפר"דור בלע"ז, הכל לפי מה שהוא, אם יש בו פחת דמים נותן נזק, ואם נפל למשכב נותן שבת ורפוי ובשת וצער. ומקרא זה יתר הוא, ובהחובל דרשוהו רבותינו לחייב על הצער אפילו במקום נזק, שאף על פי שנותן לו דמי ידו, אין פוטרין אותו מן הצער, לומר, הואיל וקנה ידו, יש עליו לחתכה בכל מה שירצה, אלא אומרים יש לו לחתכה בסם שאינו מצטער כל כך, וזה חתכה בברזל וצערו: **חבורה**. היא מכה שהדם נצרר בה ואינו יוצא, אלא שמאדים הבשר כנגדו, ולשון חבורה טק"א בלע"ז, כמו ונמר חברבורותיו (ירמיה יג, כג.), ותרגומו משקופי, לשון חבטה, בטדור"א בלע"ז, וכן שדופות קדים, שקיפן קידום, חבוטות ברוח. וכן על המשקוף, על שם שהדלת נוקש עליו: **[כז]** את עין עבדו. כנעני, אבל עברי אינו יוצא בשן ועין, כמו שאמרנו אצל לא (מ) תצא כצאת העבדים: **תחת עינו**. וכן בכ"ד ראשי (נ) אברים, אצבעות הידים והרגלים, ושתי אזנים, והחוטם, וראש הגויה שהוא גיד האמה. ולמה נאמר שן ועין, שאם נאמר עין ולא נאמר שן, הייתי אומר, מה עין שנברא עמו אף כל שנברא עמו, והרי שן לא נברא עמו. ואם נאמר שן ולא נאמר עין, הייתי אומר, אפילו שן תינוק שיש לה חליפין, לכך נאמר עין (מכילתא פ"ט): **[כח]** וכי יגח שור. אחד שור ואחד כל בהמה וחיה (ס) ועוף, אלא שדבר הכתוב בהווה (בבא קמא נד): **ולא יאכל את בשרו**. ממשמע שנאמר סקול יסקל השור, איני יודע שהוא נבלה, ונבלה אסורה באכילה, אלא מה תלמוד לומר ולא יאכל את בשרו, שאפילו שחטו לאחר שנגמר דינו אסור באכילה, בהנאה מנין, תלמוד לומר ובעל השור נקי, כאדם האומר לחברו יצא פלוני נקי מנכסיו ואין לו בהם הנאה של כלום, זהו מדרשו (פסחים כב: בבא קמא מא.). ופשוטו כמשמעו, לפי שנאמר במועד, וגם בעליו יומת, הוצרך לומר בתם ובעל השור נקי: **[כט]** מתמל שלשום. הרי (ע) שלש נגיחות (מכילתא פ"י): **והועד בבעליו**. לשון התראה בעדים, כמו העד העיד בנו האיש (בראשית מג, ג): **והמית איש וגו'**. לפי שנאמר כי יגח, אין לי אלא שהמיתו בנגיחה, המיתו בנשיכה, דחיפה, ובעיטה, מניין, (פ) תלמוד לומר והמית: **וגם בעליו יומת**. בידי שמים, יכול בידי אדם, תלמוד לומר מות יומת המכה רוצח הוא (במדבר לה, טז.), על רציחתו אתה הורגו, ואי אתה הורגו על רציחת שורו (סנהדרין טו): **[ל]** אם כופר יושת עליו. אם זה אינו תלוי, והרי הוא כמו אם כסף תלוה, לשון (צ) אשר, זה משפטו, שישיתו עליו בית דין כופר: **ונתן פדיון נפשו**. דמי ניזק, דברי רבי ישמעאל. רבי עקיבא אומר, דמי מזיק (בבא קמא כז): **[לא]** או בן יגח. בן שהוא קטן: **או בת**. (ק) שהיא קטנה, לפי שנאמר והמית איש או אשה, יכול אינו חייב אלא על הגדולים, תלמוד לומר או בן יגח וגו', לחייב על הקטנים כגדולים (מכילתא נזיקין פ"יא): **[לב]** אם עבד או אמה. (ר) כנעניים (מכילתא שם): **שלשים שקלים יתן**. גזירת הכתוב הוא, בין שהוא שוה אלף זוז, בין שאינו שוה אלא (ש) דינר. והשקל משקלו ד' זהובים, שהם חצי אונקיא למשקל הישר של קלוני"א: **[לג]** וכי יפתח איש בור. שהיה מכוסה וגלהו: **או כי יכרה**. למה נאמר, אם על הפתיחה חייב על הכרייה לא כל שכן, אלא להביא כורה אחר כורה (ת) שהוא חייב (בבא קמא נא): **ולא יכסנו**. הא אם כסהו פטור, (א) ובחופר ברשות הרבים (ב) דבר הכתוב (שם ג): **שור או חמור**. הוא הדין לכל בהמה וחיה, שבכל מקום שנאמר שור וחמור, אנו למדין אותו שור שור משבת, שנאמר למען ינוח שורך וחמורך, מה להלן כל בהמה וחיה כשור, שהרי נאמר במקום אחר וכל בהמתך, אף כאן כל בהמה וחיה (ג) כשור, ולא נאמר שור וחמור אלא שור ולא (ד) אדם חמור ולא (ה) כלים (שם ג): **[לד]** בעל הבור. בעל התקלה, אף על פי שאין הבור שלו, שעשאו ברשות הרבים, עשאו הכתוב בעליו להתחייב עליו בנזקיו: **כסף ישיב לבעליו**. ישיב, לרבות שוה כסף

ואפילו סובין (שם ז). (והא דכתיב מיטב שדהו וכתב רש"י שהניזקין מן העידיית, תירץ בגמ' בפרק קמא דבבא קמא רב הונא בריה דרב יהושע, דזהו אם בא לגבות קרקע, אבל מטלטלי כל מילי מיטב הוא, דאי לא מזדבן הכא מזדבן הכא): **והמת יהיה לו. ע** לניזק, שמין את הנבלה ונוטלה בדמים, ומשלם לו המזיק עליה תשלומי נזקו (מכילתא פי"א בבא קמא י): **לה** וכי יגוף. ידחוף, בין בקרניו, בין בגופו, בין ברגליו, בין שנשכו בשיניו, כולן בכלל נגיפה הם, שאין נגיפה אלא לשון מכה: **שור איש. שור** של איש: **ומכרו את השור וגו'.** בשוים הכתוב מדבר, שור שוה מאתים שהמית שור שוה מאתים, בין שהנבלה שוה הרבה בין שהיא שוה מעט, כשנוטל זה חצי החי וחצי המת וזה חצי החי וחצי המת, נמצא כל אחד מפסיד חצי נזק שהזיקה המיתה, למדנו, שהתם משלם חצי נזק, שמן השוין אתה למד לשאינן שוין, כי דין התם לשלם חצי נזק לא פחות ולא יותר. או יכול אף בשאינן שוין בדמיהן כשהן חיים אמר הכתוב וחצו את שניהם, אם אמרת כן, פעמים שהמזיק משתכר הרבה, כשהנבלה שוה לימכר לעובד כוכבים הרבה יותר מדמי שור המזיק, ואי אפשר שיאמר הכתוב שיהא המזיק נשכר, או פעמים שהניזק נוטל הרבה יותר מדמי נזק שלם, שחצי דמי שור המזיק שוה יותר מכל דמי שור הניזק, ואם אמרת כן הרי תם חמור ממועד. על כרחך לא דבר הכתוב אלא בשוין, ולמדך שהתם משלם חצי נזק, ומן השוין תלמוד לשאינן שוין, שהמשתלם חצי נזקו, שמין לו את הנבלה, ומה שפחתו דמיו בשביל המיתה נוטל חצי הפחת והולך. ולמה אמר הכתוב בלשון הזה ולא אמר ישלם חציו, ללמד שאין התם משלם אלא מגופו, ואם נגח ומת אח"כ, אין הניזק נוטל אלא הנבלה, ואם אינה מגעת לחצי נזקו יפסיד. או שור שוה מנה שנגח שור שוה חמש מאות זוז, אינו נוטל אלא את השור, שלא נתחייב התם לחייב את בעליו לשלם מן העליה (בבא קמא טז): **לו** או נודע. או לא היה תם, אלא **ה** נודע כי שור נגח הוא, היום ומתמול שלשום, הרי שלש נגיחות: **שלם ישלם שור.** נזק שלם: **והמת יהיה לו. ט** לניזק, ועליו ישלם המזיק עד שישתלם ניזק כל נזקו: **לז** חמשה בקר וגו'. אמר ר' יוחנן בן זכאי, חס המקום על כבודן של בריות, שור שהולך ברגליו, ולא נתבזה בו הגנב לנושאו על כתפו, משלם חמשה, שה שנושאו על כתפו, משלם ארבעה, הואיל ונתבזה בו. אמר רבי מאיר, בא וראה כמה גדולה כחה של מלאכה, שור שבטלו ממלאכתו, חמשה, שה שלא בטלו ממלאכתו, ארבעה: **תחת השור תחת השה.** שנאן הכתוב **ו** לומר, שאין מדת תשלומי ד' וה' נוהגת אלא בשור ושה בלבד (שם יז):

שמות פרק-כב

א **אם במחתרת.** כשהיה **כ** חותר את הבית: **אין לו דמים.** אין זו רציחה, הרי הוא כמת מעיקרו. כאן למדתך תורה, אם בא להרגך השכם להרגו, וזה להרגך בא, שהרי יודע הוא שאין אדם מעמיד עצמו ורואה שנוטלין ממונו בפניו ושותק, לפיכך, על מנת כן בא, שאם יעמוד בעל הממון כנגדו, יהרגנו (סנהדרין עב): **ב** **אם זרחה השמש עליו.** אין זה אלא כמין משל, אם ברור **ג** לך הדבר שיש לו שלום עמך, **מ** כשמש הזה שהוא שלום בעולם, כך פשוט לך שאינו בא להרוג אפילו יעמוד בעל הממון כנגדו, כגון אב החותר לגנוב ממון הבן, בידוע שרחמי האב על הבן ואינו בא על עסקי נפשות (מכילתא פי"ג סנהדרין עב): **דמים לו.** כחי הוא חשוב, ורציחה היא אם יהרגנו בעל הבית: **שלם ישלם.** הגנב **ה** ממון שגנב, ואינו חייב מיתה. ואונקלוס שתרגם אם עינא דסהדיא נפלת עלוהי, לקח לו שטה אחרת,

לומר שאם מצאוהו עדים קודם שבא בעל הבית, וכשבא בעל הבית נגדו התרו בו שלא יהרגהו, דמים לו, חייב עליו אם הרגו, שמאחר שיש רואים לו, אין הגנב הזה בא על עסקי נפשות, ולא יהרוג את בעל הממון: **[ג]** **אם המצא תמצא בידו**. ברשותו, שלא **(ט)** טבח ולא מכר: **משור עד חמור**. כל דבר בכלל תשלומי כפל, בין שיש בו רוח חיים בין שאין בו רוח חיים, שהרי נאמר במקום אחר על שה על שלמה על כל **(ע)** אבדה וגוי ישלם שנים לרעהו: **חיים שנים ישלם**. ולא ישלם לו מתים, אלא חיים או דמי חיים: **[ד]** **כי יבער את בעירה ובער**. כולם לשון בהמה, כמו אנחנו ובעירנו: **כי יבער**. יוליד בהמותיו בשדה וכרם של חברו, ויזיק אותו באחת משתי אלו, או בשלוח **(פ)** בעירה, או בביעור, ופירשו רבותינו **(בבא קמא ב:)**, ושלח הוא נזקי מדרך כף רגל, ובער הוא נזקי השן האוכלת ומבערת: **בשדה אחר**. בשדה של איש **(צ)** אחר: **מיטב שדהו ישלם**. שמין את **(ק)** הנזק, ואם בא לשלם לו קרקע דמי נזקו, ישלם לו ממיטב **(י)** שדותיו, אם היה נזקו סלע, יתן לו שוה סלע מעידית שיש לו. למדך הכתוב, שהנזקין שמין להם בעידית **(שם ו:)**: **[ה]** **כי תצא אש**. אפילו **(ש)** מעצמה: **ומצאה קוצים**. קרדו"נש בלע"ז: **ונאכל גדיש**. שליחכה בקוצים, עד שהגיעה לגדיש או לקמה המחוברת בקרקע: **או השדה**. שליחכה את נירו, וצריך לניר אותה פעם שניה: **שלם ישלם המבעיר**. אף על פי שהדליק בתוך שלו, והיא יצאה מעצמה על ידי קוצים שמצאה, חייב לשלם, לפי שלא שמר את גחלתו שלא תצא ותזיק: **[ו]** **וגנב מבית האיש**. לפי **(ת)** דבריו **(שם סג:)**: **אם ימצא הגנב**. ישלם הגנב שנים לבעלים: **[ז]** **אם לא ימצא הגנב**. ובא השומר הזה שהוא בעל הבית: **ונקרב**. אל הדיינין, לדון עם זה, ולישבע לו שלא שלח ידו בשלו: **[ח]** **על כל דבר פשע**. שימצא שקרן בשבועתו, שיעידו עדים שהוא עצמו גנבו, וירשיעוהו אלהים על פי העדים: **ישלם שנים לרעהו**. למדך הכתוב, שהטוען בפקדון לומר נגנב הימני, ונמצא שהוא עצמו גנבו, משלם תשלומי כפל, ואימתי, בזמן שנשבע ואחר כך באו עדים. שכך דרשו רבותינו, ונקרב בעל הבית אל האלהים, קריבה זו שבועה היא, אתה אומר לשבועה או אינו אלא לדין, שכיון שבא לדין וכפר לומר נגנבה, מיד יתחייב בכפל אם באו עדים שהוא בידו, נאמר כאן שליחות יד, ונאמר למטה שליחות יד שבועת ה' תהיה בין שניהם אם לא שלח ידו, מה להלן שבועה אף כאן שבועה: **אשר יאמר כי הוא זה**. לפי פשוטו, אשר יאמר העד כי הוא זה שנשבעת עליו הרי הוא אצלך, עד הדיינין יבא דבר שניהם ויחקרו את העדות, ואם כשרים הם וירשיעוהו לשומר זה, ישלם שנים, ואם ירשיעו את העדים שנמצאו זוממין, ישלמו הם שנים לשומר. ורבותינו ז"ל דרשו, כי הוא זה, ללמד שאין מחייבין אותו שבועה אלא אם כן הודה במקצת, **(א)** לומר כך וכך אני חייב לך, והמותר נגנב ממני **(שם קו:)**: **[ט]** **כי יתן איש אל רעהו חמור או שור**. פרשה ראשונה נאמרה בשומר חנם **(בבא מציעא צד:)**, לפיכך **(ב)** פטר בו את הגנבה, כמו שכתוב וגונב מבית האיש אם לא ימצא הגנב ונקרב בעל הבית, לשבועה, למדת שפוטר עצמו בשבועה זו, ופרשה זו אמורה בשומר שכר, לפיכך אינו פטור אם נגנבה, כמו שכתוב אם גנוב יגנב מעמו ישלם, אבל על האונס, כמו מת מעצמו, או נשבר, או נשבה בחזקה על ידי לסטים. ואין רואה. שיעיד בדבר: **[י]** **שבעת ה' תהיה**. ישבע שכן הוא כדבריו, והוא לא שלח בה יד להשתמש בה לעצמו, שאם שלח בה יד ואחר כך נאנסה, חייב **(ג)** באונסים: **ולקח בעליו**. השבועה: **ולא ישלם**. לו השומר **(ד)** כלום: **[יב]** **אם טרף יטרף**. על ידי חיה רעה: **יבאהו עד**. יביא עדים **(ה)** שנטרפה באונס ופטור: **הטרפה לא ישלם**. אינו אומר טרפה לא ישלם, אלא הטרפה, יש טרפה שהוא משלם ויש טרפה שאינו משלם, טרפת חתול ושועל ונמיה משלם, טרפת זאב ארי ודוב ונחש אינו משלם, ומי לחשך **(ו)** לדון כן, שהרי כתיב ומת או נשבר או נשבה, מה מיתה שאין יכול להציל, אף שבר ושביה שאין יכול להציל: **[יג]** **וכי ישאל**. בא ללמדך על השואל שחייב באונסיו: **בעליו אין עמו**. אם בעליו

של שור אינו עם השואל (ז) במלאכתו (בבא מציעא שם) : **[יז]** **אם בעליו עמו**. בין שהוא באותה מלאכה בין שהוא במלאכה אחרת, היה עמו בשעת שאלה, אינו צריך (ח) להיות עמו בשעת שבורה ומתה (שם צה:) : **אם שכיר הוא**. (ט) אם השור אינו שאול אלא שכור, בא בשכרו ליד השוכר הזה (י) ולא בשאלה, ואין כל הנאה שלו, שהרי על ידי שכרו נשתמש, ואין לו משפט שואל להתחייב באונסין. ולא פירש מה דינו אם כשומר חנם או כשומר שכר, לפיכך נחלקו בו חכמי ישראל, שוכר כיצד משלם, רבי מאיר אומר כשומר חנם, רבי יהודה אומר כשומר שכר : **[טו]** **וכי יפתה**. מדבר על לבה עד ששומעת לו, וכן תרגומו וארי ישדל. שדול בלשון ארמי כפתוי בלשון עברי : **מהר ימהרנה**. יפסוק לה (כ) מוהר כמשפט איש לאשתו, שכותב (ל) לה כתובה וישאנה : **[טז]** **כמהר הבתולות**. שהוא קצוב חמשים כסף אצל התופס את הבתולה ושוכב עמה באונס, שנאמר ונתן האיש השוכב עמה לאבי הנערה חמשים כסף (דברים כב, כט.) : **[יז]** **מכשפה לא תחיה**. אלא תומת (מ) בבית דין, ואחד זכרים ואחד (נ) נקבות, אלא שדבר הכתוב בהווה, שהנשים מצויות מכשפות (סנהדרין סז:) : **[יח]** (ס"אכל שוכב עם בהמה מות יומת. בסקילה, רובע כנרבעת, שכתוב בהן דמיהם בס.) : **[יט]** **לאלהים**. לעבודת גילולים. אילו היה נקוד לאלהים, היה צריך לפרש ולכתוב אחרים, עכשיו שאמר לאלהים, אין צריך לפרש אחרים, שכל למ"ד ובי"ת וה"א המשמשות בראש התיבה, אם נקודה בחטף, כגון למלך, למדבר, לעיר, צריך לפרש לאיזה מלך, לאיזה מדבר, לאיזה עיר, וכן למלכים, ולרגלים, בחיר"ק, צריך לפרש לאיזה, ואם אינו מפרש, כל מלכים במשמע, וכן לאלהים כל אלהים במשמע, אפילו קודש, אבל כשהיא נקודה פתח, כמו למלך, למדבר, לעיר, נודע באיזה מלך מדבר, וכן לעיר נודע באיזה עיר מדבר, וכן לאלהים לאותן שהוזהרתם עליהם במקום אחר. כיוצא בו אין כמוך באלהים (תהלים פו, ח.) , לפי שלא פירש, הוצרך לינקד פת"ח : **יחרם**. יומת. (ס) ולמה נאמר יחרם, והלא כבר נאמרה בו מיתה במקום אחר והוצאת את האיש ההוא או את האשה ההיא וגו' (דברים יז, ה.) , אלא לפי שלא פירש על איזו עבודה חייב מיתה, שלא תאמר כל עבודות במיתה, בא ופירש לך כאן זובח לאלהים יחרם, לומר לך, מה זביחה עבודה הנעשית בפנים לשמים, אף אני מרבה המקטיר והמנסך שהם עבודות בפנים, וחייבין עליהם לכל עבודת אלילים, בין שדרכה לעבדה בכך בין שאין דרכה לעבדה (ע) בכך, אבל שאר עבודות, כגון המכבד והמרבץ והמגפץ (פ) והמנשק, אינו במיתה אלא באזהרה : **[כ]** **וגר לא תונה**. אונאת דברים, קונטרליאר"ר בלע"ז, כמו והאכלתי את מוניך את בשרם (ישעיה מט, כו.) : **ולא תלחצנו**. בגזילת ממון : **כי גרים הייתם**. אם הוניתו, אף הוא יכול (צ) להונותך, ולומר לך אף אתה מגרים באת, מוס שבך אל תאמר לחברך. כל לשון גר, אדם שלא נולד באותה (ק) מדינה, אלא בא ממדינה אחרת לגור שם : **[כא]** **כל אלמנה ויתום לא תענון**. הוא הדין לכל אדם, אלא שדבר הכתוב בהווה, לפי שהם תשושי כח ודבר מצוי לענותם : **[כב]** **אם ענה תענה אתו**. הרי זה מקרא קצר, גזם ולא פירש ענשו, אף כאן פירש (ר) ענשו, כמו לכן כל הורג קין (בראשית ד, טו.), גזם ולא פירש ענשו, אף כאן אם ענה תענה אותו, לשון גזום, כלומר סופך ליטול את שלך, למה, כי אם צעק יצעק אלי וגו' : **[כג]** **והיו נשיכם אלמנות**. ממשמע שנאמר והרגתי אתכם, איני יודע שנשיכם אלמנות ובניכם יתומים, אלא הרי זו קללה אחרת, שיהיו הנשים צרורות כאלמנות חיות, שלא יהיו עדים למיתת בעליהן ותהיינה אסורות להנשא, והבנים יהיו יתומים, שלא יניחום בית דין לירד לנכסי אביהם, לפי שאין יודעים אם מתו אם נשבו : **[כד]** **אם כסף תלוה את עמי**. רבי ישמעאל אומר, כל אם ואם שבתורה רשות, חוץ מג', וזה אחד מהן : **את עמי**. עמי ונכרי, עמי (ש) קודם. עני ועשיר, עני קודם. עני עירך ועניי עיר אחרת, עניי עירך קודמין (בבא מציעא עא.). וזה משמעו, אם כסף תלוה, את עמי תלוהו קודם לעובד גילולים, ולאיזה מעמי, את העני, ולאיזה עני, לאותו שעמד. (ד"א את העני, שלא תנהוג בו מנהג בזיון

בהלואה שהוא עמי. את העני עמד, הוי מסתכל בעצמך כאילו אתה עני) : **לא תהיה לו כנשה**. לא תתבענו בחזקה, אם אתה יודע שאין לו, אל תהי דומה עליו כאילו הלוייתו, אלא כאילו לא הלוייתו, כלומר, לא תכלימהו : **נשך**. רבית, שהוא כנשיכת נחש, שנחש נושך חבורה קטנה ברגלו ואינו מרגיש, ופתאום הוא מבצבץ ונופח עד קדקדו, כך רבית, אינו מרגיש ואינו ניכר עד שהרבית עולה ומחסרו ממון הרבה : **[כה] אם חבול תחבל**. כל לשון חבלה אינו משכון בשעת הלואה, אלא שממשכנין את **(ת)** הלוח כשמגיע הזמן ואינו פורע. (חבול תחבול כפל לך בחבלה עד כמה פעמים, אמר הקב"ה, כמה אתה חייב לי, והרי נפשך עולה אצלי כל אמש ואמש ונותנת דין וחשבון ומתחייבת לפני, ואני מחזירה לך, אף אתה טול והשב טול והשב) : **עד בא השמש תשיבנו לו**. כל היום תשיבנו לו עד בא השמש, וכבוא השמש תחזור ותטלנו עד שיבא בקר של מחר, **(א)** ובכסות יום הכתוב מדבר שאין צריך לה בלילה **(מכילתא פי"ט)** : **[כז] כי הוא כסותה**. זו טלית : **שמלתו**. זו חלוק : **במה ישכב**. לרבות את המצע : **[כח] אלהים לא תקלל**. הרי זו אזהרה לברכת השם, ואזהרה **(ב)** לקללת דיין **(סנהדרין ס"ו)** : **[כח] מלאתך**. חובה המוטלת עליך **(ג)** כשתמלא תבואתך להתבשל, והם בכורים : **ודמעך**. התרומה, ואיני יודע מהו לשון דמע : **לא תאחר**. לא תשנה סדר הפרשתן, לאחר את **(ד)** המוקדם ולהקדים את המאוחר, שלא יקדים תרומה לבכורים, ומעשר לתרומה : **בכור בניך תתן לי**. לפדותו בחמש **(ה)** סלעים מן הכהן, והלא כבר צוה עליו במקום אחר, אלא כדי לסמוך לו כן תעשה **(ו)** לשורך, מה בכור אדם לאחר ל' יום פודהו, שנאמר ופדוייו מבן חדש תפדה **(במדבר יח, ט"ז)**, אף בכור בהמה דקה מטפל בו ל' יום, ואחר כך נותנו לכהן : **[כט] שבעת ימים יהיה עם אמו**. זו אזהרה לכהן, שאם בא למהר את קרבנו, לא ימהר קודם שמונה, **(ז)** לפי שהוא מחוסר זמן : **ביום השמיני תתנו לי**. יכול יהא חובה לבו ביום, נאמר כאן שמיני ונאמר להלן ומיום השמיני והלאה ירצה **(ויקרא כב, כז)**, מה שמיני האמור להלן להכשיר משמיני ולהלן, אף שמיני האמור כאן להכשיר משמיני ולהלן **(מכילתא פי"ט)**, וכן **(ח)** משמעו, וביום השמיני אתה רשאי ליתנו לי : **[ל] ואנשי קודש תהיון לי**. אם אתם קדושים ופרושים משקוצי **(ט)** נבלות וטרפות, הרי אתם שלי, ואם לאו אינכם שלי : **ובשר בשדה טרפה**. אף **(י)** בבית כן, אלא שדבר הכתוב בהווה **(מכילתא פי"ב)**, מקום שדרך בהמות ליטרף, וכן כי בשדה מצאה **(דברים כב, כז)**, וכן אשר לא יהיה טהור מקרה לילה **(שם כג, יא)**, הוא הדין למקרה יום, אלא שדבר הכתוב בהווה. **(ואונקלוס תרגם)** ובשר דתליש מן חיוא חיתא, בשר שנתלש על ידי טרפת זאב או ארי **(אז)** מן חיה כשרה או מבהמה כשרה בחייה : **לכלב תשליכון אתו**. אף הוא כו' או אינו אלא כלב כמשמעו בנבלה או מכור לנכרי קל וחומר לטרפה שמוותרת בכל הנאות א"כ מה תלמוד לומר לכלב למדך הכתוב שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה, שנאמר ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו **(שמות יא, ז)**, אמר הקב"ה תנו לו שכרו **(מכילתא פי"ב)** :

שמות פרק-כג

[א] לא תשא שמע שוא. כתרגומו לא תקבל שמע דשקר, אזהרה למקבל לשון הרע, ולדיין שלא ישמע דברי בעל דין עד שיבא בעל דין חבירו : **אל תשת ידך עם רשע**. הטוען את חבירו תביעת שקר, **(ב)** שהבטיחהו להיות לו עד חמש : **[ב] לא תהיה אחרי רבים לרעות**. יש במקרא זה מדרשי חכמי ישראל, אבל אין לשון המקרא מיושב בהן על אופניו. מכאן דרשו שאין מטין לחובה בהכרעת דיין אחד

(סנהדרין ב.), וסוף המקרא דרשו, אחרי רבים להטות, שאם יש שנים מחייבין יותר על המזכין, הטה הדין על פיהם לחובה, ובדיני נפשות הכתוב מדבר. ואמצע המקרא דרשו, ולא תענה על ריב, על רב, שאין חולקין על מופלא שבבית דין, לפיכך מתחילין בדיני נפשות מן הצד, לקטנים שבהן שואלין תחלה שיאמרו את דעתם. ולפי דברי רבותינו כך פתרון המקרא. **לא תהיה אחרי רבים לרעת.** לחייב מיתה בשביל דיין אחד שירבו מחייבין על המזכין. **ולא תענה על רב.** לנטות מדבריו, ולפי שהוא חסר יו"ד דרשו בו כן. **אחרי רבים להטת.** ויש רבים שאתה נוטה אחריהם, ואימתי, בזמן שהן שנים המכריעין במחייבין יותר מן המזכין. ומשמע שנאמר לא תהיה אחרי רבים לרעות, שומע אני אבל היה עמהם לטובה, מכאן אמרו דיני נפשות מטיין על פי אחד לזכות ועל פי שנים לחובה. ואונקלוס תרגם לא תתמנע מלאלפא מה דבעינך על דינא, ולשון העברי לפי התרגום כך הוא נדרש, לא תענה על ריב לנטות, אם ישאלך דבר למשפט, לא תענה לנטות לצד אחד ולסלק עצמך מן הריב, אלא הוי דן אותו לאמיתו. ואני אומר לישובו על אופניו כפשוטו וכך פתרונו. **לא תהיה אחרי רבים לרעות.** אם ראית רשעים מטיין משפט, לא תאמר הואיל ורבים הם הנני נוטה אחריהם. **ולא תענה על ריב לנטות וגו'.** ואם ישאלך הנדון על אותו המשפט, אל תעננו על הריב דבר הנוטה אחרי אותן רבים להטות את המשפט מאמיתו, אלא אמור את המשפט כאשר הוא, וקולר יהא תלוי (ג) בצואר הרבים: **[ג] לא תהדר.** לא תחלוק לו כבוד לזכותו בדין ולומר, דל הוא אזכנו (מ) ואכבדנו: **[ה] כי תראה חמור שונאך וגו'.** הרי כי משמש בלשון דלמא, שהוא מדי' לשונות של שמושי כי, וכה פתרונו, שמא תראה חמורו רובץ תחת משאו: **וחדלת מעזוב לו.** בתמיה: **עזב תעזב עמו.** עזיבה זו לשון עזרה, וכן עצור ועזוב (מלכים א יד, י), וכן ויעזבו את ירושלים עד החומה (נחמיה ג, ח), מלאוה עפר לעזוב ולסייע את חוזק החומה. כיוצא בו, כי תאמר בלבבך רבים הגוים האלה ממני וגו' (דברים ז, יז), שמא תאמר כן, בתמיה, לא תירא מהם. ומדרשו כך דרשו רבותינו, כי תראה וחדלת, פעמים שאתה חודל ופעמים שאתה עוזר, הא כיצד, זקן ואינו לפי כבודו, וחדלת, או בהמת עובד כוכבים ומשאו של ישראל (בבא מציעא לב:), וחדלת: **עזב תעזב עמו.** לפרק המשא, מלמשקל ליה, מליטול משאוי ממנו: **[ו] אבינך.** לשון אובה, שהוא מדולדל ותאב לכל טובה (שם קיא:): **[ז] ונקי וצדיק אל תהרג.** מנין ליוצא מבית דין חייב, ואמר אחד יש לי ללמד עליו זכות, שמחזירין אותו, תלמוד לומר ונקי אל תהרוג, ואף על פי שאינו צדיק, שלא נצטדק בבית דין, מכל מקום נקי הוא מדין מיתה, שהרי יש לך לזכותו. ומנין ליוצא מבית דין זכאי, ואמר אחד יש לי ללמד עליו חובה שאין מחזירין אותו לבית דין, תלמוד לומר וצדיק אל תהרג, וזה צדיק הוא, שנצטדק בבית דין: **כי לא אצדיק רשע.** אין עליך להחזירו, כי אני לא אצדיקנו בדינו אם יצא מידך זכאי, יש לי שלוחים הרבה להמיתו במיתה שנתחייב בה: **[ח] ושחד לא תקח.** אפילו לשפוט אמת, וכל שכן כדי להטות את הדין, שהרי כדי להטות את הדין נאמר כבר לא תטה משפט: **יעור פקחים.** ואפילו חכם בתורה ונוטל שוחד, סוף שתטרף דעתו עליו, וישתכח תלמודו, ויכהה מאור עיניו (מכילתא פ"ים): **ויסלף.** כתרגומו ומקלקל: **דברי צדיקים.** דברים המצודקים, משפטי (ט) אמת, וכן תרגומו פתגמין תריצין, ישרים: **[ט] וגר לא תלחץ.** בהרבה מקומות הזהירה תורה על הגר, מפני שסורו (ס) רע (בבא מציעא נט:): **את נפש הגר.** כמה קשה לו כשלוחצים אותו: **[י] ואספת את תבואתה.** לשון הכנסה לבית, כמו ואספתו אל תוך ביתך (דברים כב, ב): **[יא] תשמטנה.** (ע) מעבודה: **ונטשתה.** מאכילה אחר זמן הביעור. דבר אחר תשמטנה, מעבודה גמורה, כגון חרישה וזריעה. ונטשתה, (פ) מלזבל ומלקשקש: **ויתרם תאכל חית השדה.** להקיש מאכל אביון למאכל חיה, מה חיה אוכלת (צ) בלא מעשר, אף אביונים אוכלים בלא מעשר, מכאן אמרו אין מעשר בשביעית

(מכילתא פ"י): **כן תעשה לכרמך**. ותחלת המקרא מדבר (ק) בשדה הלבן, כמו שאמר למעלה הימנו תזרע את ארצך: **[יב] וביום השביעי תשבת**. אף בשנה השביעית לא תעקר שבת בראשית (י) ממקומה (שס), שלא תאמר, הואיל וכל השנה קרויה שבת, לא תנהג בה שבת בראשית: **למען ינוח שורך וחמורך**. תן לו נייח, להתיר שיהא תולש ואוכל עשבים (ש) מן הקרקע, או אינו אלא יחבשנו בתוך הבית, אמרת, אין זה נייח אלא צער: **בן אמתך**. בעבד (ת) הערל הכתוב מדבר (שס): **והגר**. זה (א) גר תושב: **[יג] ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו**. לעשות כל מצות עשה (ב) באזהרה, שכל שמירה שבתורה אזהרה היא במקום לאו (יליש שנה, בשם המכילתא): **לא תזכירו**. שלא יאמר לו, שמור לי בצד עבודת אלילים (ג) פלונית (סנהדרין סג:), או תעמוד עמי ביום עבודת אלילים פלונית. דבר אחר ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו ושם אלהים אחרים לא תזכירו, ללמדך, ששקולה עבודת אלילים כנגד כל המצות כולם, והנזהר בה כשומר את כולן: **לא ישמע**. מן הנכרי: **על פיך**. שלא תעשה שותפות עם עובדי כוכבים, וישבע לך בעבודת אלילים שלו, נמצאת שאתה גורם שיזכיר על ידך: **[יד] רגלים**. פעמים, וכן כי הכיתני זה שלש רגלים (במדבר כב, כח): **[טו] חדש האביב**. שהתבואה מתמלאת בו באביב. אביב לשון אב, בכור וראשון לבשל פירות: **ולא יראו פני ריקם**. כשתבאו לראות פני (ז) ברגלים, הביאו לי עולות (חגיגה ז): **[טז] וחג הקציר**. הוא (ה) חג שבועות: **בכורי מעשיך**. שהוא זמן הבאת בכורים, ששתי הלחם הבאין בעצרת, היו מתירין (ו) החדש למנחות ולהביא בכורים למקדש, שנאמר וביום הבכורים וגו' (במדבר כח, כו): **וחג האסיף**. הוא חג הסוכות: **באספך את מעשיך**. שכל ימות החמה התבואה מתייבשת בשדות, ובחג אוספים אותה אל הבית מפני הגשמים: **[יז] שלש פעמים וגו'**. לפי שהענין מדבר בשביעית, (ז) הוצרך לומר שלא יתעקרו שלש רגלים ממקומן (מכילתא פ"י): **כל זכורך**. הזכרים (ח) שבך: **[יח] לא תזבח על חמץ וגו'**. לא תשחט את (ט) הפסח ביי"ד בניסן עד שתבער החמץ (מכילתא שם פסחים סג:): **ולא ילין חלב חגי וגו'**. (י) חוץ למזבח: **עד בקר**. יכול אף על המערכה יפסל בלינה, תלמוד לומר על מוקדה על המזבח (ב) כל הלילה (ויקרא ו, ב): **ולא ילין**. אין לינה אלא בעמוד השחר, שנאמר עד בקר, אבל כל הלילה יכול להעלותו מן הרצפה למזבח: **[יט] ראשית בכורי אדמתך**. אף השביעית חייבת בבכורים, לכך נאמר אף כאן (ל) בכורי אדמתך. כיצד, אדם נכנס לתוך שדהו, רואה תאנה שבכרה, כורך עליה גמי (מ) לסימן ומקדישה. ואין בכורים אלא משבעת (נ) המינין האמורין במקרא ארץ חטה ושעורה וגו' (דברים ח, ח): **לא תבשל גדי**. אף עגל וכבש בכלל גדי, שאין גדי אלא לשון ולד רך, ממה שאתה מוצא בכמה מקומות (ס) בתורה שכתוב גדי והוצרך לפרש אחריו עזים, כגון אנכי אשלח גדי עזים (בראשית לח, יז), את גדי העזים (שם כ), שני גדיי עזים (שם כז, ט). ללמדך שכל מקום שנאמר גדי סתם, אף עגל וכבש במשמע. ובג' מקומות נכתב בתורה, אחד לאיסור אכילה, ואחד לאיסור הנאה, ואחד לאיסור בשול (חולין קטו:): **[כ] הנה אנכי שולח מלאך**. כאן נתבשרו שעתידין לחטוא ושכינה אומרת להם כי לא אעלה (ע) בקרבך (שמות לג, ג): **אשר הכנותי**. אשר זמנתי לתת לכם, זהו פשוטו. ומדרשו, אל המקום אשר הכינותי כבר, מקומי ניכר (פ) כנגדו, וזה אחד מן המקראות שאומרים שבית המקדש של מעלה, מכוון כנגד בית המקדש של מטה: **[כא] אל תמר בו**. לשון המראה, כמו אשר ימרה את פיך (יהושע א, יח): **כי לא ישא לפשעכם**. אינו מלומד בכך, שהוא מן הכת שאין חוטאין, ועוד, שהוא שליח, ואינו עושה אלא שליחותו: **כי שמי בקרבנו**. מחובר לראש המקרא, השמר מפניו כי שמי משותף בו. ורבותינו אמרו, זה מטטרו"ן, ששמו כשם רבו, מטטרו"ן בגימטריא שדי: **[כב] וצרתני**. כתרגומו (צ) ואעיק: **[כד] הרס תהרסם**. לאותם (ק) אלהות: **מצבותיהם**. אבנים שהם מציבין להשתחוות להם: **[כו] לא תהיה משכלה**. אם תעשה (ר) רצוני: **משכלה**. מפלת נפלים או קוברת את בניה,

קרויה משכלה: **[כז] והמותי**. כמו והממתני, ותרגומו ואשגש. וכן כל תיבה שפועל שלה בכפל אות אחרונה, כשתהפוך לדבר בלשון פעלתי, יש מקומות שנוטל אות הכפולה ומדגיש את האות ונוקדו במלאפוי"ם, כגון והמותי, מגזרת והמם גלגל עגלתו (ישעיה כח, כח). וסבותי, מגזרת וסבב בית אל (שמואל-א ז, טז). דלותי, מגזרת דללו וחרבו (ישעיה יט, ו). על כפים חקותיך (שם מט, טז), מגזרת חקקי לב (שופטים ה, טו). את מי רצותי (שמואל-א יב, ג), מגזרת רצץ עזב דלים (איוב כ, יט). והמתרגם והמותי, ואקטל, טועה הוא, שאלו מגזרת מיתה היתה, אין ה"א שלה בפת"ח, ולא מ"ם שלה מודגשת, ולא נקודה מלאפוי"ם. אלא והמתני (בצירי) כגון והמתה את העם הזה (במדבר יד, טו), והתי"ו מודגשת לפי שתבא במקום ב' תוי"ן, האחת נשרשת לפי שאין מיתה בלא תי"ו, והאחרת משמשת כמו אמרתי, חטאתי, עשיתי. וכן ונתתי, התי"ו מודגשת, שהיא באה במקום שתיים, לפי שהיה צריך שלשה תוי"ן, שתיים ליסוד כמו ביום תת ה' (יהושע י, יב), מתת אלהים היא (קהלת ג, ג), והשלישית לשמוש: **עורף**. שינוסו מלפניך ויהפכו לך ערפם: **[כח] הצרעה**. מין שרץ העוף, והיתה מכה אותם בעיניהם, ומטילה בהם ארס והם מתים. והצרעה לא (ש) עברה את הירדן (סוטה לו): **והחתי והכנעני**. הם ארץ סיחון ועוג, לפיכך מכל ז' אומות לא מנה כאן אלא אלו. וחוי, אף על פי שהוא מעבר הירדן והלאה, שנו רבותינו במסכת סוטה (שם), על שפת הירדן עמדה וזרקה בהם מרה: **[כט] שממה**. ריקנית מבני אדם, לפי שאתם מעט ואין בכס כדי למלאות אותה: **ורבה עליך**. ותרבה (ת) עליך: **[ל] עד אשר תפרה**. תרבה, לשון פרי, כמו פרו ורבו: **[לא] ושתי**. לשון השתה, והתי"ו מודגשת מפני שבאה תחת שתיים, שאין שיתה בלא תי"ו, והאחת לשמוש: **עד הנהר**. פרת: **וגרשתמו**. (א) ותגרשם: **[לב] כי תעבד וגו'**. הרי אלו כי משמשין במקום אשר, וכן בכמה מקומות, וזהו לשון (ב) אי, שהוא אחד מדי' לשונות שהכי משמש, וגם מצינו בהרבה מקומות אם משמש בלשון אשר, כמו ואם תקריב מנחת בכורים (ויקרא ב, יד), שהיא חובה:

שמות פרק-כד

[א] ואל משה אמר. פרשה זו נאמרה קודם עשרת הדברות, ובד' (ג) בסיון נאמרה לו עלה: **[ב] ונגש משה לבדו**. אל הערפל: **[ג] ויבא משה ויספר לעם**. בו ביום: **את כל דברי ה'**. מצות, (ד) פרישה, והגבלה: **ואת כל המשפטים**. ז' מצות שנצטוו בני נח, ושבת, וכבוד אב ואם, ופרה אדומה, ודינין, שניתנו להם במרה (מכילתא בחדש פי"ג): **[ד] ויכתוב משה**. מבראשית ועד מתן תורה, וכתב מצות שנצטוו במרה (שם): **וישכם בבקר**. בחמשה (ה) בסיון: **[ה] את נערי**. (ו) הבכורות: **[ו] ויקח משה חצי הדם**. מי חלקו, מלאך (ז) בא וחלקו: **באגנות**. שתי אגנות, אחד לחצי דם עולה, ואחד לחצי דם שלמים, להזות אותם על העם. ומכאן למדו רבותינו, שנכנסו אבותינו לברית במילה וטבילה והזאת דמים, שאין הזאה בלא טבילה: **[ז] ספר הברית**. מבראשית ועד מתן תורה, (ח) ומצות שנצטוו במרה: **[ח] ויזרוק**. ענין (ט) הזאה, ותרגומו וזרק על (י) מדבחה לכפרא על עמא: **[י] ויראו את אלהי ישראל**. נסתכלו והציצו (כ) ונתחייבו מיתה, אלא שלא רצה הקב"ה לערבב שמחת התורה, והמתין לנדב ואביהוא עד יום חנוכת המשכן, ולזקנים עד ויהי העם כמתאוננים וגו' ותבער במ אש ה' ותאכל בקצה המחנה, בקצינים שבמחנה: **כמעשה לבנת הספיר**. היא היתה לפניו בשעת

השעבוד, לזכור צרתן של ישראל שהיו משועבדים במעשה לבנים: **וכעצם השמים לטהר**. משנגאלו היה אור וחדוה לפניו: **וכעצם**. כתרגומו לשון מראה: **לטהר**. לשון ברור וצלול: **[יא] ואל אצילי**. הם נדב ואביהוא והזקנים: **לא שלח ידו**. מכלל שהיו ראויים להשתלח בהם יד: **ויחזו את האלהים**. היו מסתכלין בו בלב גס, מתוך אכילה ושתייה, כך מדרש תנחומא (בהעלותך ט"ו). ואונקלוס לא תרגם כן, אצילי, לשון גדולים, כמו ומאציליה קראתיך (ישעיה מא, ט), ויאצל מן הרוח (במדבר יא, כה), שש אמות אצילה (יחזקאל מא, ח). **[יב] ויאמר ה' אל משה**. לאחר מתן תורה: **עלה אלי ההרה והיה שם**. מ' יום: **את לחת האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם**. כל שש מאות ושלוש עשרה מצות (כ) בכלל עשרת הדברות הן. ורבינו סעדיה פירש באזהרות שיסד, לכל דבור ודבור מצות התלויות בו: **[יג] ויקם משה ויהושע משרתו**. לא ידעתי מה טיבו של יהושע כאן, ואומר אני שהיה התלמיד מלוה לרב עד מקום הגבלת תחומי ההר, שאינו רשאי לילך משם והלאה, ומשם ויעל משה לבדו אל הר האלהים, ויהושע נטה שם אהלו ונתעכב שם כל מ' יום, שכן מצינו כשירד משה, וישמע יהושע את קול העם ברעה, למדנו שלא היה יהושע עמם: **[יד] ואל הזקנים אמר**. (מ) בצאתו מן המחנה: **שבו לנו בזה**. והתעכבו כאן עם שאר העם במחנה, (נ) להיות נכונים לשפוט לכל איש ריבו: **חור**. בנה של מרים (ס) היה, ואביו כלב בן יפנה, שנאמר ויקח לו כלב את אפרת ותלד לו את חור (דברי הימים א-ב, יט), אפרת זו מרים, כדאיתא בסוטה (יא): **מי בעל דברים**. מי (ע) שיש לו דין: **[טז] ויכסהו הענן**. רבותינו חולקים בדבר (יומא ד.י), יש מהם אומרים אלו ששה ימים שמראש חדש (עד עצרת יום מתן תורה. רש"י ישן): **ויכסהו הענן**. (פ) להר: **ויקרא אל משה ביום השביעי**. לומר עשרת (צ) הדברות, ומשה וכל בני ישראל עומדים, אלא שחלק הכתוב כבוד למשה. ויש אומרים, ויכסהו הענן למשה ו' ימים, לאחר עשרת הדברות, והם היו בתחלת מ' יום שעלה משה לקבל הלוחות, ולמדך שכל הנכנס למחנה שכינה טעון פרישה ששה (ק) ימים (שם): **[יח] בתוך הענן**. ענן זה כמין עשן הוא, ועשה לו הקב"ה למשה שביל (נ"א חופה) בתוכו: חסלת פרשת משפטים:

תרומה

פרשת

שמות פרק-כה

[ב] ויקחו לי תרומה. (א) לי, לשמי: **תרומה**. הפרשה, (ב) יפרישו לי מממונם (ג) נדבה: **ידבנו לבו**. לשון (ד) נדבה, והוא לשון רצון טוב, פיישני"ט בלע"ז: **תקחו את תרומתי**. אמרו רבותינו, ג' תרומות (ה) אמורות כאן, אחת תרומת בקע לגלגלת שנעשו מהם האדנים, כמו שמפורש באלה פקודי, ואחת תרומת המזבח בקע לגלגלת, לקופות, לקנות מהן קרבנות צבור, ואחת תרומת המשכן, נדבת כל

אחד ואחד שהתנדבו. י"ג דברים (י) האמורים בענין, כולם הוצרכו למלאכת המשכן או לבגדי כהונה כשתדקדק בהם: **[ג] זהב וכסף ונחשת וגו'**. כלם באו בנדבה איש איש מה שנדבו לבו, חוץ מן הכסף שבא בשוה, מחצית השקל לכל אחד. ולא מצינו בכל מלאכת המשכן שהוצרך שם כסף יותר, שנאמר וכסף פקודי העדה וגו' בקע לגלגלת וגו' (שמות לח, כו-כז), ושאר הכסף (י) הבא שם בנדבה, עשאוה לכלי שרת: **[ד] ותכלת**. צמר צבוע (ח) בדם חלזון (מנחות מד), וצבעו ירוק: **וארגמן**. צמר צבוע ממין צבע ששמו ארגמן: **ושש**. הוא פשתן (יבמות ד): **ועזים**. נוצה של (ט) עזים, לכך תרגם אונקלוס ומעזי, הבא מן העזים, ולא עזים עצמן, שתרגום של עזים עזיא: **[ה] מאדמים**. צבועות היו אדום לאחר (י) עבודן: **תחשים**. מין חיה, ולא היתה אלא (כ) לשעה (שבת כח), והרבה גוונים היו לה, לכך מתרגם ססגונא, ששש ומתפאר בגוונין שלו (שם): **ועצי שטים**. ומאין היו להם (כ) במדבר, פירש רבי תנחומא (תרומה ט), יעקב אבינו צפה ברוח הקדש שעתידין ישראל לבנות משכן במדבר, והביא ארזים למצרים ונטעם, וצוה לבניו ליטלם עמהם כשיצאו ממצרים: **[ו] שמן למאור**. שמן זית זך (מ) להעלות נר תמיד: **בשמים לשמן המשחה**. שנעשה למשוח כלי המשכן (נ) והמשכן לקדשו, והוצרכו לו בשמים, כמו שמפורש בכי תשא: **ולקטורת הסמים**. שהיו מקטירין בכל ערב ובקר, כמו שמפורש בואתה תצוה. (ס) ולשון קטרת, העלאת קיטור ותמרות עשן: **[ז] אבני שהם**. שתיים הוצרכו שם, לצורך האפוד האמור בואתה תצוה: **מלאים**. על שם שעושין להם בזהב מושב כמין גומא, ונותנין האבן שם למלאות הגומא, קרויים אבני מלואים, ומקום המושב קרוי משבצות: **לאפוד ולחושן**. אבני השהם לאפוד ואבני המלואים לחשן. (ע) וחשן ואפוד מפורשים בואתה תצוה, והם מיני תכשיט: **[ח] ועשו לי מקדש**. ועשו (פ) לשמי בית קדושה: **[ט] ככל אשר אני מראה אותך**. כאן, את תבנית המשכן (מנחות כט). (צ) המקרא הזה מחובר למקרא שלמעלה הימנו, ועשו לי מקדש ככל אשר אני מראה אותך: **וכן תעשו**. לדורות (סנהדרין טז: שבועות יד), אם יאבד אחד מן הכלים או כשתעשו לי כלי בית עולמים, כגון שולחנות ומנורות וכיורות ומכונות שעשה שלמה, כתבנית אלו תעשו אותם. ואם לא היה המקרא מחובר למקרא שלמעלה הימנו, לא היה לו לכתוב וכן תעשו, אלא כן תעשו, והיה מדבר על עשיית אהל מועד וכליו: **[י] ועשו ארון**. כמין ארונות שעושים בלא רגלים, עשויים כמין ארגז שקורין אישקרי"ן, יושב על שוליו: **[יא] מבית ומחוץ תצפנו**. שלשה ארונות עשה בצלאל, ב' של זהב וא' של עץ (יומא עב), וד' כתלים ושולים לכל אחד, ופתוחים מלמעלה, נתן של עץ בתוך של זהב, ושל זהב בתוך של עץ, וחפה שפתו העליונה (ק) בזהב, נמצא מצופה מבית ומחוץ: **זר זהב**. כמין כתר מוקף לו סביב, למעלה משפתו, שעשה הארון החיצון גבוה מן הפנימי, עד שעלה למול עובי הכפורת ולמעלה הימנו משהו, וכשהכפורת שוכב על עובי הכתלים, עולה הזר למעלה מכל עובי הכפורת כל שהוא, והוא סימן לכתר תורה: **[יב] ויצקת**. לשון התכה כתר גומו: **פעמותיו**. כתר גומו זויתיה. ובזויות העליונות סמוך לכפורת היו נתונים, שתיים מכאן ושתיים מכאן לרחבו של (י) ארון, והבדים נתונים בהם, וארכו של ארון מפסיק בין הבדים אמתים וחצי בין בד לבד, שיהיו שני בני אדם הנושאים את הארון מהלכין ביניהם, וכן מפורש במנחות (צח): בפרק שתי הלחם: **ושתי טבעות על צלעו האחת**. הן הן ד' טבעות שבתחלת המקרא, ופירש לך היכן היו, והוי"ו זו יתירה היא, ופתרונו כמו שתי טבעות, ויש לך לישיבה כן, ושתי מן הטבעות האלו על צלעו האחת: **צלעו**. צדו: **[יג] בדי**. מוטות: **[טו] לא יסורו ממנו**. (ש) לעולם (יומא עב): **[טז] ונתת אל הארון**. כמו בארון: **העדת**. התורה, שהיא לעדות ביני וביניכם שצויתי (ת) אתכם מצות הכתובות בה: **[יז] כפורת**. כסוי על הארון, שהיה פתוח מלמעלה, ומניחו עליו כמין דף: **אמתים וחצי ארכה**. כארכו של ארון, ורחבה כרחבו של ארון, ומונחת על עובי הכתלים ארבעתם,

ואף על פי שלא נתן שיעור לעוביה, פירשו רבותינו (א) שהיה עוביה טפח (סוכה ה.) : **[ית]** **כרבים**. דמות (ב) פרצוף תינוק להם : **מקשה תעשה**. שלא תעשם בפני עצמם ותחברם בראשי הכפורת לאחר עשייתם, כמעשה צורפים שקורין שולדירי"ץ, אלא הטיל זהב הרבה בתחלת עשיית הכפורת, והכה בפטיש ובקורנס באמצע, וראשין בולטין למעלה, וצייר הכרובים בבליטת קצותיו : **מקשה**. בטדי"ץ בלע"ז, כמו דא לדא נקשן (דניאל ה, ו.) : **קצות הכפורת**. ראשי (ג) הכפורת : **[יט]** **ועשה כרוב אחד מקצה**. שלא תאמר שנים כרובים לכל קצה וקצה, לכך הוצרך לפרש כרוב אחד מקצה מזה : **מן הכפורת**. עצמה תעשה את הכרובים, זהו פירושו של מקשה תעשה אותם, שלא תעשם בפני עצמם ותחברם לכפרת : **[כ]** **פורשי כנפים**. שלא תעשה כנפיהם שוכבים, אלא (ד) פרושים וגבוהים למעלה אצל ראשיהם, שיהא י' טפחים (ה) בחלל שבין הכנפים לכפורת, כדאיתא בסוכה (ה.) : **[כא]** **ואל הארון תתן את העדת**. לא ידעתי למה נכפל, שהרי כבר נאמר ונתת אל הארון את העדות, ויש לומר, שבא ללמד שבעודו ארון לבדו בלא כפורת, יתן תחלה העדות לתוכו, ואחר כך יתן את הכפורת עליו, וכן מצינו כשהקים את המשכן, נאמר ויתן את העדות אל הארון (שמות מ, כ.), ואחר כך ויתן את הכפורת על הארון מלמעלה : **[כב]** **ונועדתי**. כשאקבע מועד לך לדבר עמך, אותו מקום אקבע למועד, שאבא שם לדבר אליך : **ודברתי אתך מעל הכפורת**. ובמקום אחר הוא אומר, וידבר ה' אליו מאהל מועד לאמר (ויקרא א, א.), זה המשכן מחוץ לפרכת, נמצאו שני כתובים מכחישים זה את זה, בא הכתוב השלישי והכריע ביניהם, ובבא משה אל אהל מועד וישמע את הקול מדבר אליו מעל הכפרת וגוי' (במדבר ז, טפ.), משה היה נכנס למשכן, וכיון שבא בתוך הפתח, קול יורד מן השמים לבין הכרובים, ומשם יוצא ונשמע למשה באהל מועד : **ואת כל אשר אצוה אותך אל בני ישראל**. הרי וי"ו זו (ו) יתירה וטפלה, וכמוהו הרבה במקרא, וכה תפתר, ואת אשר אדבר עמך שם את כל אשר אצוה אותך, אל בני ישראל הוא : **[כג]** **קומתו**. גובה רגליו עם עובי השלחן (פסחים קט.) ובתוס' שם ד"ה אמתא) : **[כד]** **זר זהב**. סימן לכתר מלכות, שהשולחן שם עושר וגדולה, כמו שאומרים שלחן מלכים : **[כה]** **מסגרת**. כתר גומו גדנפא, ונחלקו חכמי ישראל בדבר, יש אומרים למעלה היתה סביב לשולחן, כמו לבזבזין שבשפת שולחן שרים, ויש אומרים למטה היתה תקועה, מרגל לרגל בארבע רוחות השולחן, ודף השולחן שוכב על אותה מסגרת : **ועשית זר זהב למסגרתו**. הוא זר האמור למעלה, ופירש לך כאן שעל המסגרת היתה : **[כז]** **לעמת המסגרת תהיין הטבעות**. ברגלים תקועות כנגד ראשי המסגרת : **לבתיים לבדים**. אותן טבעות יהיו בתיים להכניס בהן הבדים : **לבתיים**. (ז) לצורך בתיים : **לבדים**. כתר גומו לאתרא (ח) לאריחא : **[כח]** **ונשא בס**. לשון נפעל, יהיה נשא בס את השלחן : **[כט]** **ועשית קערותיו וכפותיו**. קערותיו זה הדפוס, שהיה עשוי כדפוס הלחם, והלחם היה עשוי כמין תיבה פרוצה משתי רוחותיה, שולים לו למטה, וקופל מכאן ומכאן כלפי (ט) מעלה כמין כותלים, ולכך קרוי לחם הפנים, שיש לו פנים רואין לכאן ולכאן, לצדי הבית מזה ומזה, נותן ארכו לרחבו של שולחן, וכתליו זקופים כנגד שפת (י) השולחן. והיה עשוי לו דפוס זהב ודפוס ברזל, בשל ברזל הוא נאפה, וכשמוציאו מן התנור נותנו בשל (יא) זהב עד למחר בשבת שמסדרו על השולחן, ואותו דפוס קרוי קערה : **וכפותיו**. הן בזיכין שנותנין בהם לבונה, ושתיים היו לשני קומצי לבונה שנותנין על שתי המערכות, שנאמר ונתת על המערכת לבונה זכה (ויקרא כד, א.) : **וקשותיו**. הן כמין חצאי קנים חלולים הנסדקין לארכן, דוגמתן עשה של זהב, ומסדר גי' על ראש כל לחם, שישב לחם האחד על גבי אותן הקנים, ומבדילין בין לחם ללחם, כדי שתכנס הרוח ביניהם ולא יתעפשו, ובלשון ערבי כל דבר חלול קרוי קסו"א : **ומנקיותיו**. תרגומו ומכילתיה, הן סניפים, כמין יתדות זהב עומדין בארץ, וגבוהים עד למעלה מן השלחן הרבה כנגד גובה מערכת הלחם,

ומפוצלים ששה (הרא"ם גורס חמשה) פצולים זה למעלה מזה, וראשי הקנים שבין לחם
ללחם סמוכין על אותן פצולין, כדי שלא יכבד משא הלחם העליונים על
התחתונים וישברו, ולשון מכילתיה, סובלותיו, כמו נלאיתי הכיל. אבל לשון
מנקיות איני יודע איך נופל על סניפין, ויש מחכמי ישראל אומרים (מנחות צ.ז.),
קשותיו אלו סניפין, שמקשין אותו ומחזיקים אותו שלא ישבר. ומנקיותיו. אלו
הקנים שמנקין אותו שלא יתעפש, אבל אונקלוס שתרגם מכילתיה, היה שונה
כדברי האומר מנקיות הן סניפין: **אשר יסך בהן**. אשר יכוסה בהן, ועל קשותיו
הוא אומר אשר יוסך, שהיו עליו כמין סכך (ז) וכסוי, וכן במקום אחר הוא אומר
ואת קשות הנסך (במדבר ד, ז.), וזה וזה, יוסך והנסך, לשון סכך וכסוי הם: **[לז] לחם
פנים**. שיש לו פנים, כמו שפירשתי, ומנין הלחם וסדר מערכתיו, מפורשים
באמור אל הכהנים: **[לא] מקשה תיעשה המנורה**. שלא יעשה חוליות, ולא
יעשה קניה ונרותיה איברים איברים, ואחר כך ידביקם כדרך הצורפים שקורין
שולדיר"ץ, אלא כולה באה מחתיכה אחת, ומקיש בקורנס וחותר בכלי
האומנות, ומפריד הקנים אילך ואילך: **מקשה**. תרגומו נגיד, לשון המשכה,
שממשיך את האיברים מן העשת לכאן ולכאן בהקשת הקורנס, ולשון מקשה
מכת קורנס, בטדי"ץ בלע"ז, כמו דא לדא נקשן (דניאל ה, ו.): **תיעשה המנורה**.
מאליה (תנחומא בהעלותך ג.), לפי שהיה משה (מ) מתקשה בה (מנחות כט.), אמר לו
הקב"ה, השלך את הככר לאור והיא נעשית מאליה, לכך לא נכתב תעשה (תנחומא
סו): **ירכה**. הוא הרגל של מטה העשוי כמין תיבה, ושלושה רגלים יוצאין הימנה
ולמטה: **וקנה**. הקנה האמצעי שלה העולה באמצע הירך, זקוף כלפי מעלה, ועליו
נר האמצעי עשוי כמין בזך, לצוק השמן לתוכו ולתת הפתילה: **גביעיה**. הן כמין
כוסות שעושין מזכוכית, ארוכים וקצרים, וקורין להם מדירנ"ס, ואלו עשוין
מזהב, ובולטין ויוצאין מכל קנה וקנה כמנין שנתן בהם הכתוב, ולא היו בה אלא
לנוי: **כפתריה**. כמין תפוחים היו, עגולין סביב, בולטין סביבות הקנה האמצעי,
כדרך שעושין למנורות שלפני השרים, וקורין להם פימל"ש, ומנין שלהם כתוב
בפרשה כמה כפתורים בולטין ממנה וכמה חלק שבין כפתור לכפתור: **ופרחיה**.
ציורין עשויין בה כמין פרחין: **ממנה יהיו**. הכל מקשה יוצא מתוך חתיכת העשת,
ולא יעשה לבדם וידביקם: **[לב] יוצאים מצדיה**. לכאן ולכאן, באלכסון נמשכים
ועולין עד כנגד גובהה של מנורה, שהוא קנה האמצעי, ויוצאין מתוך קנה
האמצעי זה למעלה מזה, התחתון ארוך, ושל מעלה קצר הימנו, והעליון קצר
הימנו, לפי שהיה גובה ראשיהן שוה לגובהו של קנה האמצעי השביעי שממנו
יוצאים הששה קנים: **[לג] משקדים**. כתרגומו, מצויירים היו, כדרך שעושין
לכלי כסף וזהב שקורין ניאל"ר: **ושלשה גבעים**. בולטין מכל קנה וקנה: **כפתור
ופרח**. היה לכל קנה וקנה: **[לד] ובמנרה ארבעה גבעים**. בגופה של מנורה היו
ארבעה גביעים, אחד בולט בה למטה מן הקנים, והגי' למעלה מן יציאת הקנים
היוצאין מצדיה: **משקדים כפתוריה ופריחיה**. זה אחד מחמשה מקראות שאין
להם הכרע (יומא נב.), אין ידוע אם גביעים משוקדים, או משוקדים כפתוריה
ופריחיה: **[לה] וכפתור תחת שני הקנים**. מתוך הכפתור היו הקנים נמשכים
משני צדיה אילך ואילך. כך שנינו במלאכת המשכן (מנחות כח.), גובהה של מנורה
י"ח טפחים, הרגלים והפרח ג' טפחים, הוא הפרח האמור בירך, שנאמר עד ירכה
עד פריחיה (במדבר ח, ד.), וטפחיים חלק, וטפח שבו גביע מהארבעה גביעים, וכפתור
ופרח משני כפתורים ושני פרחים האמורים במנורה עצמה, שנאמר משוקדים
כפתוריה ופריחיה, למדנו שהיו בקנה שני כפתורים ושני פרחים לבד מן הגי'
כפתורים שהקנים נמשכין מתוכן, שנאמר וכפתור תחת שני הקנים וגו',
וטפחיים חלק, וטפח כפתור ושני קנים יוצאים ממנו אילך ואילך נמשכים
ועולים כנגד גובהה של מנורה, טפח חלק, וטפח כפתור ושני קנים יוצאים ממנו,
וטפח חלק, וטפח כפתור ושני קנים יוצאים ממנו ונמשכים ועולין כנגד גובהה

של מנורה, וטפחיים חלק, נשתיירו שם ג' טפחים, שבהם ג' גביעים וכפתור ופרח, נמצאו גביעים כ"ב, י"ח לששה קנים ג' לכל אחד ואחד, וארבעה בגופה של מנורה הרי כ"ב, ואחד עשר כפתורים, ו' בששת הקנים, וג' בגופה של מנורה שהקנים יוצאים מהם, ושנים עוד נאמרו במנורה, שנאמר משוקדים כפתוריה, ומיעוט כפתורים שנים, האחד למטה אצל הירך, והאחד בג' טפחים העליונים עם ג' הגביעים, ותשעה פרחים היו לה, ו' לששת הקנים, שנאמר בקנה האחד כפתור ופרח, וג' למנורה, שנאמר משוקדים כפתוריה ופרחיה, ומיעוט פרחים שנים, ואחד האמור בפרשת בהעלותך, עד ירכה עד פרחיה. ואם תדקדק במשנה זו הכתובה למעלה, תמצאם כמנינם איש איש במקומו: **[לז]** את נרותיה. כמין בזיכין שנותנין בתוכן השמן והפתילות: **והאיר על עבר פניה**. עשה פי ששת הנרות שבראשי הקנים היוצאים מצדיה, מוסבים כלפי האמצעי, כדי שיהיו הנרות כשתדליקם מאירים על עבר פניה, מוסב אורם אל צד פני הקנה **(ע)** האמצעי שהוא גוף המנורה: **[לח]** ומלקחיה. הם הצבתים העשויין ליקח בהם הפתילה מתוך השמן, לישבן ולמושכן בפי הנרות, ועל שם שלוקחים בהם קרויים מלקחים. וצביתהא שתרגם אונקלוס, לשון צבת, טוליי"ש בלע"ז: **ומחתותיה**. הם כמין בזיכין קטנים, שחותה בהן את האפר שבנר בבקר בבקר, כשהוא מטיב את הנרות מאפר הפתילות שדלקו הלילה וכבו, ולשון מחתה פויישד"א בלע"ז, כמו לחתות אש מיקוד **(ישעיה ל, יד)**: **[לט]** ככר זהב טהור. שלא יהיה משקלה עם כל כליה אלא ככר, לא פחות ולא יותר, והככר של חול ששים מנה, ושל קדש היה כפול, ק"ך מנה, והמנה הוא ליטרא ששוקלין בה כסף למשקל קולוני"א, והם ק' זהובים, כ"ה סלעים, והסלע ארבעה זהובים: **[מ]** וראה ועשה. ראה כאן בהר תבנית שאני מראה **(ס)** אותך. מגיד שנתקשה משה במעשה המנורה, עד שהראה לו הקב"ה **(ע)** מנורה של אש: **אשר אתה מראה**. כתרגומו דאת מתחזי בטורא, אילו היה נקוד מראה בפת"ח, היה פתרונו אתה מראה לאחרים, עכשיו שנקוד חטף קמץ, פתרונו דאת מתחזי, שאחרים מראים לך **(שהנקוד מפריד בין עושה לנעשה)**:

שמות פרק-כו

[א] ואת המשכן תעשה עשר יריעות. להיות לו לגג, ולמחיצות מחוץ לקרשים, שהיריעות תלויות מאחוריהן לכסותן: **שש משזר ותכלת וארגמן ותולעת שני**. הרי ארבע מינין יחד בכל חוט **(ע)** וחוט, אחד של פשתים, וג' של צמר, וכל חוט וחוט כפול ו', הרי ד' מינין כשהן שזורין יחד כ"ד כפלים לחוט **(ברייתא דמלאכת המשכן)**: **כרובים מעשה חשב**. כרובים היו מצויירין בהם באריגתן, ולא ברקימה שהוא מעשה **(צ)** מחט, אלא באריגה בשני כותלים, פרצוף אחד מכאן ופרצוף אחד מכאן, ארי מצד זה ונשר מצד **(ק)** זה, כמו שאורגין חגורות של משי שקורין בלע"ז פיישיש"א: **[ג]** תהיין חוברות. תופרן במחט זו בצד זו, חמש לבד וחמש לבד: **אשה אל אחותה**. כך דרך המקרא לדבר בדבר שהוא לשון נקבה, ובדבר שהוא לשון זכר אומר איש אל אחיו כמו שנאמר בכרובים, ופניהם איש אל אחיו **(שמות כה, כ)**: **[ד]** לולאות. לצו"לש בלע"ז, וכן תרגם אונקלוס ענובין, לשון עניבה: **מקצה בחוברת**. באותה יריעה שבסוף החבור. קבוצת חמשת היריעות קרויה חוברת: **וכן תעשה בשפת היריעה הקיצונה במחברת השנית**. באותה יריעה

שהיא קיצונה, לשון קצה, כלומר לסוף החוברת: **[ה]** **מקבילות הלולאות אשה אל אחותה**. שמור שתעשה הלולאות במדה אחת, מכוונות הבדלתן זו מזו, וכמדדתן ביריעה זו כן יהא בחברתה, כשתפרוש חוברת אצל חוברת יהיו הלולאות של יריעה זו מכוונות כנגד לולאות של זו, **[ו]** וזהו לשון מקבילות, זו כנגד זו, תרגומו של כנגד, לקבל. היריעות ארכן כ"ח ורחבן ארבע, וכשחבר חמש יריעות יחד נמצא רחבן כ', וכן החוברת השנית. והמשכן ארכו שלשים מן המזרח למערב, שנאמר עשרים קרשים לפאת נגבה תימנה, וכן לצפון, וכל קרש אמה וחצי האמה, הרי שלשים מן המזרח למערב. רוחב המשכן מן הצפון לדרום עשר אמות, שנאמר ולירכתי המשכן ימה וגוי, ושני קרשים למקצעות הרי עשר, ובמקומם אפרשם למקראות הללו. נותן היריעות ארכן לרחבו של משכן, עשר אמות אמצעיות לגג חלל רוחב המשכן, ואמה מכאן ואמה מכאן לעובי ראשי הקרשים שעוביים אמה, נשתיירו ט"ז אמה, ח' לצפון וח' לדרום מכסות קומת הקרשים שגבהן עשר, נמצאו שתי אמות התחתונות מגולות. רחבן של יריעות ארבעים אמה כשהן מחוברות, עשרים אמה לחוברת, שלשים מהן לגג חלל המשכן לארכו, ואמה כנגד עובי ראשי הקרשים שבמערב, ואמה לכסות עובי העמודים שבמזרח, שלא היו קרשים במזרח אלא ד' **(ברש"י ישן חמשה)** עמודים, שהמסך פרוש ותלוי בוויין שבהן כמין וילון, נשתיירו ח' אמות התלויין על אחורי המשכן שבמערב, ושתי אמות התחתונות מגולות. זו מצאתי בברייתא דמסכת מדות, אבל במסכת שבת **(פרק הזורק צח:)**, אין היריעות מכסות את עמודי המזרח, וט' אמות תלויות אחורי המשכן, והכתוב בפרשה זו מסייענו, ונתת את הפרוכת תחת הקרסים, ואם כדברי הברייתא הזאת, נמצאת פרוכת משוכה מן **[ש]** הקרסים ולמערב אמה: **[ו]** **קרסי זהב**. פירמיל"ש בלע"ז, ומכניסין ראשן אחד בלולאות שבחוברת זו, וראשן אחד בלולאות שבחוברת זו, ומחברן בהן: **[ז]** **יריעות עזים**. מנוצה של עזים: **לאהל על המשכן**. לפרוש אותן על היריעות התחתונות: **[ח]** **שלשים באמה**. שכשנותן ארכן לרוחב המשכן כמו שנתן את הראשונות, נמצאו אלו עודפות אמה מכאן ואמה מכאן, לכסות אחת מהשתי אמות שנשארו מגולות מן הקרשים, והאמה התחתונה של קרש שאין היריעה מכסה אותו, היא האמה התחובה בנקב האדן, שהאדנים גבהן אמה: **[ט]** **וכפלת את היריעה הששית**. העודפת באלו העליונות יותר מן התחתונות: **אל מול פני האהל**. חצי רחבה היה תלוי, וכפול על **[ת]** המסך שבמזרח כנגד הפתח, דומה לכלה צנועה המכוסה בצעיף על פניה: **[יב]** **וסרח העודף ביריעות האהל**. על יריעות המשכן. יריעות האהל הן העליונות של עזים, שקרוים אהל, כמו שנאמר בהן לאהל על המשכן, וכל אהל האמור בהן אינו אלא לשון גג, שמאהילות ומסככות על התחתונות, והן היו עודפות על התחתונות חצי היריעה למערב, שהחצי של יריעה אחת עשרה היתירה, היה נכפל אל מול פני האהל, נשארו שתי אמות רוחב חציה, עודף על רוחב התחתונות: **תסרח על אחורי המשכן**. לכסות ב' אמות שהיו **[א]** מגולות בקרשים: **[יג]** **והאמה מזה והאמה מזה**. לצפון ולדרום: **בעדף באורך יריעות האהל**. שהן עודפות על אורך יריעות המשכן שתי אמות: **יהיה סרוח על צדי המשכן**. לצפון ולדרום, כמו שפירשתי למעלה. למדה תורה דרך ארץ, שיהא אדם חס על היפה: **אחורי המשכן**. הוא צד מערבי, לפי שהפתח במזרח שהן פניו, וצפון ודרום קרויין צדדין, לימין ולשמאל: **[יד]** **מכסה לאהל**. לאותו גג של יריעות עזים, עשה עוד מכסה אחד של עורות אילים מאדמים, **[טו]** ועוד למעלה ממנו מכסה עורות תחשים, ואותן מכסאות לא היו מכסין אלא את הגג, ארכן ל' ורחבן י', אלו דברי רבי נחמיה. ולדברי רבי יהודה, מכסה אחד היה חציו של עורות אילים מאדמים וחציו של עורות תחשים: **[טז]** **ועשית את הקרשים**. היה לו לומר ועשית קרשים, כמו שנאמר בכל דבר ודבר, מהו הקרשים, מאותן העומדין ומיוחדין לכך. יעקב אבינו נטע

ארזים במצרים, וכשמת, צוה לבניו להעלותם עמהם כשיצאו ממצרים, ואמר להם שעתיד הקב"ה לצוות אותן לעשות משכן במדבר מעצי שטים, ראו שיהיו מזומנים **(ג)** בידכם, הוא שישד הבבלי בפיוט שלו, טס מטע מזורזים קורות בתינו ארזים, שנזדרזו להיות מוכנים בידם מקודם לכן: **עצי שטים עומדים**. אישטנבי"ש בלע"ז, שיהא אורך הקרשים זקוף למעלה בקירות המשכן, ולא תעשה הכתלים בקרשים שוכבים, להיות רוחב הקרשים לגובה הכתלים קרש על קרש: **[טז] עשר אמות אורך הקרש**. למדנו, גבהו של משכן עשר אמות: **ואמה וחצי האמה רוחב**. למדנו, ארכו של משכן לכו קרשים שיהיו בצפון ובדרום מן המזרח למערב, ל' אמה: **[יז] שתי ידות לקרש האחד**. היה חורף את הקרש מלמטה באמצעו בגובה אמה, ומניח רביע רחבו מכאן ורביע רחבו מכאן, והן הן

הידות, והחריץ חצי רוחב הקרש באמצע, (רצונו לומר, קרש נקרא מה שנשאר לאחר שחריץ מכאן ומכאן, ואז נשאר רוחב אמה, נמצא חצי רוחב הקרש שבאמצע הוא חצי אמה. וכן פירש רש"י בהדיא בפ' הזורק דף צ"ח: שהחריץ באמצע רחב חצי אמה, והיה חורף רביעית אמה מכל צד, וכל יד היה רוחב רביעית אמה, וכן כל שפת אדן היה רוחב רביעית אמה. ודוק היטב ואז סרה תלונת הרמב"ן ותמיהתו מסולקת) **ואותן הידות מכניס באדנים שהיו חלולים, והאדנים גבהן אמה, ויושבים רצופים מ' זה אצל זה, וידות הקרש הנכנסות בחלל האדנים חרוצות משלשה **(י)** צדיהן, רוחב החריץ כעובי שפת האדן, שיכסה הקרש את כל ראש האדן, שאם לא כן נמצא ריוח בין קרש לקרש כעובי שפת שני האדנים שיפסיקו ביניהם, וזהו שנאמר ויהיו תואמים מלמטה, שיחרוץ את צדי הידות כדי שיתחברו הקרשים זה אצל זה: **משולבות**. עשויות כמין שליבות סולם, מובדלות זו מזו, ומשופין ראשיהם ליכנס בתוך חלל האדן, כשליבה הנכנסת בנקב עמודי הסולם: **אשה אל אחתה**. מכוונות זו כנגד זו, שיהיו חריציהם שוים זו כמדת זו, **(יא)** כדי שלא יהיו שתי ידות זו משוכה לצד פנים וזו משוכה לצד **(יב)** חוץ בעובי הקרש שהוא אמה, ותרגום של ידות צירין, לפי שדומות לצירי הדלת הנכנסים בחורי המפתן: **[יג] לפאת נגבה תימנה**. אין פאה זו לשון מקצוע, אלא כל הרוח קרויה פאה, כתרגומו לרוח עיבר דרומא: **[יד] ולירכתתי**. לשון סוף, כתרגומו ולסיפי. ולפי שהפתח במזרח קרוי מזרח פנים והמערב אחורים, וזהו סוף, שהפנים הוא הראש: **תעשה ששה קרשים**. הרי ט' אמות רוחב: **[טו] ושני קרשים תעשה למקצועת**. אחד למקצוע צפונית מערבית ואחד למערבית דרומית, כל שמנה קרשים בסדר אחד הן, אלא שאלו השתים אינן בחלל המשכן, אלא חצי אמה מזו וחצי אמה מזו נראות בחלל להשלים רחבו לעשר, **(טז)** והאמה מזה והאמה מזה, באות כנגד אמות עובי קרשי המשכן הצפון והדרום, כדי שיהא המקצוע מבחוץ שוה: **[יז] ויהיו תואמים מלמטה**. כל הקרשים תואמים זה לזה מלמטה, שלא יפסיק עובי שפת שני האדנים ביניהם להרחיקן זו מזו, זהו שפרשתי, שיהיו צירי הידות חרוצים מצדיהן, שיהא רוחב הקרש בולט לצדו חוץ לידי הקרש, לכסות את שפת האדן, וכן הקרש שאצלו, ונמצאו תואמים זה לזה, וקרש המקצוע שבסדר המערב, חרוץ לרחבו בעביו כנגד חריץ של צד קרש הצפוני **(יח)** והדרומי, כדי שלא יפרידו האדנים ביניהם: **ויחדו יהיו תמים**. כמו תאומים: **על ראשו**. של קרש: **אל הטבעת האחת**. כל קרש וקרש היה חרוץ מלמעלה ברחבו שני חריצין בשני צדיו כמו עובי טבעת, ומכניסו בטבעת אחת, נמצא מתאים לקרש שאצלו. אבל אותן טבעות לא ידעתי אם קבועות הן **(טט)** אם מטולטלות. ובקרש שבמקצוע היה טבעת בעובי הקרש (נראה כי מלות הדרומי והצפוני אלמטה קאי, ורוצה לומר שהדרומי והצפוני וראש קרש כו' נכנס לתוכו, ומה שכתב היה טבעת בעובי קרש, רוצה לומר בעובי קרש המערבי. ודו"ק) הדרומי והצפוני, וראש קרש המקצוע שבסדר מערב נכנס לתוכו, נמצאו **(י)** שני הכתלים מחוברים: **כן יהיה לשניהם**. לשני הקרשים שבמקצוע, לקרש שבסוף צפון ולקרש **(יא)** המערבי, וכן לשני המקצועות: **[כ] והיו שמנה קרשים**. הן האמורות למעלה תעשה ששה קרשים ושני קרשים תעשה למקצועות, נמצאו שמנה קרשים בסדר מערבי. כך שנויה במשנה מעשה**

סדר הקרשים במלאכת המשכן. היה עושה את האדנים חלולים, וחורץ את הקרש מלמטה רביע מכאן ורביע מכאן, והחריץ חציו באמצע, (ז) ועשה לו שתי ידות כמין שני חמוקין (ולא נראה שהגרסא כמין שני חווקין) כמין שני שליבות סולם המובדלות זו מזו, ומשופות להכנס בחלל האדן כשליבה הנכנסת בנקב עמודי הסולם, והוא לשון משולבות, עשויות כמין שליבה, ומכניסן לתוך שני אדנים, שנאמר שני אדנים שני אדנים, וחורץ את הקרש מלמעלה אצבע מכאן ואצבע מכאן, ונותנן לתוך טבעת אחת של זהב, כדי שלא יהיו נפרדין זה מזה, שנאמר ויהיו תואמים מלמטה וגוי, כך היא המשנה, והפירוש שלה הצעתי למעלה בסדר המקראות: **[כז] בריחם**. כתרגומו עברין, ובלע"ז אשפרי"ש: **חמשה לקרשי צלע המשכן**. אלו ה', ג' הן, אלא שהבריח העליון והתחתון עשוי משתי חתיכות, זה מבריש עד חצי הכותל וזה מבריש עד חצי הכותל, זה נכנס בטבעת מצד זה וזה נכנס בטבעת מצד זה, עד שמגיעין זה לזה, נמצא שעליון ותחתון שנים שהן ארבע, אבל האמצעי ארכו כנגד כל הכותל, ומבריש מקצה הכותל ועד קצהו, שנאמר והבריח התיכון וגוי מבריש מן הקצה אל הקצה, שהעליונים והתחתונים היו להן טבעות בקרשים להכנס לתוכן, שתי טבעות לכל קרש, משולשים בתוך עשר אמות של גובה הקרש, חלק אחד מן הטבעת העליונה ולמעלה, וחלק אחד מן התחתונה ולמטה, וכל חלק הוא רביע אורך הקרש, ושני חלקים בין טבעת לטבעת, (מ) כדי שיהיו כל הטבעות מכוונות זו כנגד זו, אבל לבריח התיכון אין טבעות, אלא הקרשים נקובין בעובים, והוא נכנס בהם דרך הנקבים שהם מכוונין זה מול זה, וזהו שנאמר בתוך הקרשים. הבריחים העליונים והתחתונים שבצפון ושבדרום, אורך כל אחת ט"ו אמה, והתיכון ארכו ל' אמה, וזהו מן הקצה אל הקצה, מן המזרח ועד המערב, וה' בריחים שבמערב אורך העליונים והתחתונים ו' אמות, והתיכון ארכו י"ב, כנגד רוחב ח' קרשים, כך היא מפורשת במלאכת המשכן (שבת צח:): **[כט] בתים לבריחם**. הטבעות שתעשה בהן יהיו בתים להכניס בהן הבריחים: **וצפית את הבריחים זהב**. לא שהיה הזהב מדובק על הבריחים, שאין עליהם שום צפוי, אלא בקרש היה קובע כמין ב' פיפיות של זהב כמין ב' סדקי קנה חלול, וקובען אצל הטבעות לכאן ולכאן, (נ) ארכן ממלא את רוחב הקרש מן הטבעת לכאן וממנה לכאן, והבריח נכנס לתוכו, וממנו לטבעת, ומן הטבעת לפה השני, נמצאו הבריחים מצופים זהב כשהן תחובין בקרשים, והבריחים הללו מבחוץ היו בולטות. הטבעות והפיפיות לא היו נראות בתוך המשכן, אלא כל הכותל חלק מבפנים: **[ל] והקמת את המשכן**. לאחר שיגמור, (ס) הקימהו: **הראית בהר**. קודם לכן, (ש) שאני עתיד ללמדך ולהראותך סדר הקמתו: **[לא] פרוכת**. לשון מחיצה הוא, ובלשון חכמים פרגוד, דבר המבדיל בין המלך ובין העם: **תכלת וארגמן**. כל מין ומין היה כפול, בכל חוט וחוט ו' חוטין: **מעשה חושב**. כבר פרשתי שזו היא אריגה של שתי קירות, והציורין שמשני עבריה אינן דומין זה לזה: **כרבים**. ציורין של בריות יעשה בה. ד' עמודים תקועים בתוך ד' אדנים, ואונקליות קבועין בהן, עקומין למעלה להושיב עליהן כלונס שראש הפרוכת כרוך בה, והאונקליות הן הוויין, שהרי כמין וויין הן עשויים, והפרוכת ארכה י' אמות לרחבו של משכן, ורחבה י' אמות כגבהן של קרשים, (פ) פרוסה בשליש של משכן, שיהא הימנה ולפנים עשר אמות, והימנה ולחוץ כ' אמה, נמצא בית קדשי הקדשים עשר על עשר, שנאמר ונתת את הפרכת תחת הקרסים, המחברים את שתי חוברות של יריעות המשכן, ורוחב החוברת כ' אמה, וכשפרשם על גג המשכן מן הפתח למערב, כלתה בשני שלישי המשכן, והחוברת השנית כסתה שלישו של משכן, והמותר תלוי לאחוריו לכסות את הקרשים: **[לה] ושמת את השלחן**. שלחן בצפון, משוך מן הכותל הצפוני שתי אמות ומחצה, ומנורה בדרום, משוכה מן הכותל הדרומי שתי אמות ומחצה, ומזבח הזהב נתון כנגד אויר שבין שלחן למנורה, משוך קמעא כלפי

המזרח, וכולם נתונים מן חצי המשכן ולפנים. כיצד, אורך המשכן מן הפתח לפרוכת עשרים אמה, המזבח והשלחן והמנורה משוכים מן הפתח לצד מערב עשר אמות: **[לז] ועשית מסך**. וילון, הוא מסך כנגד הפתח, כמו שכתב בעדו (איוב א, י), לשון מגין: **מעשה רוקם**. הצורות עשויות בו מעשה מחט, כפרצוף של עבר זה כך פרצוף של עבר זה: **רוקם**. שם האומן ולא שם האומנות, ותרגומו עובד צייר, ולא עובד ציור. מדת המסך כמדת הפרוכת יי אמות על יי אמות:

שמות פרק-כז

[א] ועשית את המזבח וגו'. **ושלש אמות קומתו**. דברים ככתבן, דברי רבי יהודה, רבי יוסי אומר, נאמר כאן רבוע ונאמר בפנימי (צ) רבוע, מה להלן גבהו פי שנים כארכו, אף כאן גבהו פי שנים כארכו, ומה אני מקיים ושלש אמות קומתו, משפת סובב ולמעלה (זבחים נט:): **[ב] ממנו תהיין קרנותיו**. שלא יעשה לבדם ויחברם בו: **וצפית אותו נחושת**. לכפר על עזות מצח, שנאמר ומצחך נחושה (ישעיה מח, ד): **[ג] סירותיו**. כמין יורות: **לדשנו**. להסיר דשנו לתוכה, והוא שתרגם אונקלוס למספי קטמיה, לספות הדשן לתוכם, כי יש מלות בלשון עברית מלה אחת מתחלפת בפתרון, לשמש בנין וסתירה כמו ותשרש שרשיה (תהלים פ, י), אויל משריש (איוב ה, ג), וחלופו, ובכל תבואתי תשרש (שם לא, יב). וכמוהו בסעיפיה פוריה (ישעיה יז, ו), וחלופו מסעף פארה (שם י, לג), מפשח סעיפיה. וכמוהו וזה האחרון עצמו (ירמיה ג, יז), שבר עצמיו. וכמוהו ויסקלוהו באבנים (מלכים א כא, יג), וחלופו סקלו מאבן (ישעיי סב, י), הסירו אבניה, וכן ויעזקהו ויסקלהו (שם ה, ב). אף כאן לדשנו להסיר דשנו, ובלע"ז אדשצדר"יר: **ויעיו**. כתרגומו, מגרפות שנוטל בהם הדשן, והן כמין כסוי קדרה של מתכת דק, ולו בית יד, ובלע"ז וידי"ל: **ומזרקותיו**. לקבל בהם דם הזבחים: **ומזלגותיו**. כמין אונקליות כפופים, ומכה בהם בבשר ונתחבים בו, ומתהפכין בהן על גחלי המערכה שיהא ממחר שריפתן, ובלע"ז קרוציני"ש, ובלשון חכמים צנוריות: **ומחתותיו**. בית קבול יש להם, ליטול בהן גחלים מן המזבח לשאתם על מזבח הפנימי לקטרת, ועל שם חתייתן קרויים מחתות, כמו לחתות אש מיקוד (ישעיה ל, יד), לשון שאיבת אש ממקומה, וכן היחתה איש אש בחיקו (משלי ו, כז): **לכל כליו**. כמו כל (ק) כליו: **[ד] מכבר**. לשון כברה שקורין קריבל"ש, כמין לבוש עשוי לו למזבח, עשוי חורין חורין כמין רשת, ומקרא זה מסורס, וכה פתרונו, ועשית לו מכבר נחושת מעשה רשת: **[ה] כרכב המזבח**. סובב, כל דבר המקיף סביב בעגול קרוי כרכב, כמו ששנינו בהכל שוחטין (חולין כה), אלו הן גולמי כלי עץ, כל שעתידי לשוף ולכרכב, והוא כמו שעושין חריצין עגולין בקרשי דפני התיבות וספסלי העץ, אף למזבח עשה חריץ סביבו, והיה רחבו אמה בדפנו לנוי, והוא לסוף שלש (סי"א שש) אמות של גבהו, כדברי האומר גבהו פי שנים כארכו, הא מה אני מקיים ושלש אמות קומתו, משפת סובב ולמעלה, אבל סובב להלוך הכהנים, לא היה למזבח הנחשת, אלא על ראשו לפנים מקרנותיו, וכן שנינו בזבחים (סב), איזהו כרכוב, בין קרן לקרן, והיה רוחב אמה ולפנים מהן אמה של הלוך רגלי הכהנים, שתי אמות הללו קרויים כרכוב. ודקדקנו שם, והכתיב תחת כרכוב המזבח מלמטה, למדנו שהכרכוב בדפנו הוא ולבוש המכבר תחתיו, ותירץ המתרץ, תרי הוי, חד לנוי, וחד לכהנים דלא ישתרגו, זה שבדופן לנוי היה, ומתחתיו הלבישו המכבר, והגיע

רחבו עד חצי המזבח, נמצא שהמכבר רחב אמה, והוא היה סימן לחצי גבהו, להבדיל בין דמים העליונים לדמים התחתונים, וכנגדו עשו למזבח בית עולמים, דוגמת חוט הסקרא באמצעו. וכבש שהיו עולין בו, אף על פי שלא פירשו בענין זה, כבר שמענו בפרשת מזבח אדמה תעשה לי, ולא תעלה במעלות, לא תעשה לו מעלות בכבש שלו אלא כבש חלק, למדנו שהיה לו כבש. כך שנינו במכילתא (בחדש פ"א). ומזבח אדמה הוא מזבח הנחשת, שהיו ממלאין חללו אדמה (י) במקום חנייתן, והכבש היה בדרום המזבח, מובדל מן המזבח מלא חוט השערה, ורגליו מגיעין עד אמה סמוך לקלעי החצר שבדרום, כדברי האומר "אמות קומתו. ולדברי האומר דברים ככתבן, ג' אמות קומתו, לא היה אורך הכבש אלא י' אמות, כך מצאתי במשנה מ"ט מדות, וזה שהיה מובדל מן המזבח מלא החוט, במסכת זבחים (סב:) למדנו מן המקרא: **[ז]** **בטבעות**. בארבע טבעות שנעשו למכבר: **[ח]** **נבוב לוחות**. כתרגומו חליל לוחין, לוחות עצי שטים מכל צד והחלל באמצע, ולא יהא כולו עץ אחד, שיהא עביו ה' אמות על ה' אמות, כמין סדן: **[ט]** **קלעים**. עשויין כמין קלעי ספינה נקבים נקבים, מעשה קליעה ולא מעשה אורג, ותרגומו סרדין כתרגומו של מכבר המתורגם סרדא לפי שהן מנוקבין ככברה: **לפאה האחת**. כל הרוח קרוי פאה: **[י]** **ועמודיו עשרים**. חמש אמות בין עמוד (ש) לעמוד: **ואדניהם**. של (ת) העמודים נחשת, האדנים יושבים על הארץ, והעמודים תקועין לתוכן, היה עושה כמין (א) קונדסין שקורין פלא"ש, ארכן ו' טפחים ורחבן ג', וטבעת נחשת קבוע בו באמצעו, וכורך שפת הקלע סביבו במיתרים כנגד כל עמוד ועמוד, ותולה הקונדס דרך טבעתו באונקליות שבעמוד העשוי כמין וי"ו, ראשו זקוף למעלה וראשו אחד תקוע בעמוד, כאותן שעושין להציב דלתות שקורין גונזי"ש, ורחב הקלע תלוי מלמטה, והיא קומת מחיצות החצר: **ווי העמודים**. הם האונקליות: **וחשוקיהם**. מוקפות היו העמודים בחוטי כסף סביב, ואיני יודע אם על פני כולן, אם בראשם, ואם באמצעם, אך יודע אני שחשוק לשון חגורה, שכך מצינו בפילגש בגבעה, ועמו צמד חמורים חבושים (שופטים יט, י), תרגומו חשוקים: **[יג]** **לפאת קדמה מזרחה**. פני המזרח קרוי קדם, לשון פנים, אחר, לשון אחורים, לפיכך המזרח קרוי קדם שהוא פנים, ומערב קרוי אחר, כמו דתרגם אונקלוס הים האחרון (דברים יא, כד), ימא מערבא: **חמשים אמה**. אותן נ' אמה לא היו סתומים כולם בקלעים, לפי ששם הפתח, אלא ט"ו אמה קלעים לכתף הפתח מכאן, וכן לכתף השנית, נשאר רחב חלל הפתח בנתים כ' אמה, וזהו שנאמר ולשער החצר מסך עשרים אמה, וילון למסך כנגד הפתח, כ' אמה ארך כרוחב הפתח: **[יד]** **עמדיהם שלשה**. חמש אמות בין עמוד לעמוד, בין עמוד שבראש הדרום העומד במקצוע דרומית מזרחית, עד עמוד שהוא מן הג' שבמזרח ה' אמות, וממנו לשני חמש אמות, ומן השני לשלישי חמש אמות, וכן לכתף השנית, וארבעה עמודים למסך, הרי י' עמודים למזרח כנגד י' למערב: **[יז]** **כל עמודי החצר סביב וגו'**. לפי שלא פירש ווין וחשוקים ואדני נחשת אלא לצפון ולדרום, אבל למזרח ולמערב לא נאמר ווין וחשוקים ואדני נחשת, לכך בא ולמד כאן: **[יח]** **ארך החצר**. הצפון והדרום שמן המזרח למערב מאה באמה: **ורחב חמשים בחמשים**. חצר שבמזרח היתה מרובעת חמשים על (ב) חמשים, שהמשכן ארכו שלשים ורחבו עשר, העמיד מזרח פתחו בשפת נ' החיצונים של אורך החצר, נמצאו כלו בחמשים הפנימים, וכלה ארכו לסוף ל', נמצאו כ' אמה ריוח לאחוריו בין הקלעים (ג) שבמערב ליריעות של אחורי המשכן, ורחב המשכן עשר אמות באמצע רוחב החצר, נמצאו לו עשרים אמה ריוח לצפון ולדרום מן קלעי החצר ליריעות המשכן, וכן למערב, וחמשים על חמשים חצר לפניו (עירובין כג:): **וקומה חמש אמות**. גובה מחיצות החצר, והוא רוחב הקלעים: **ואדניהם נחושת**. להביא אדני המסך, שלא תאמר לא נאמרו אדני נחושת אלא לעמודי הקלעים, אבל אדני המסך של מין אחר היו. כך נראה

בעיני שלכך חזר ושנאן: **[יט]** לכל כלי המשכן. שהיו צריכין להקמתו ולהורדתו, כגון **(ד)** מקבות לתקוע יתדות ועמודים: **יתדות**. כמין **(ה)** נגרי נחושת עשויין ליריעות האהל ולקלעי החצר, קשורים במיתרים סביב סביב בשפוליהן, כדי שלא תהא הרוח מגביהתן, ואיני יודע אם תחובין בארץ, או קשורין ותלויין וכובדן מכביד שפולי היריעות שלא ינועו ברוח, ואומר אני, ששמן מוכיח עליהם שהם תקועין בארץ, לכך נקראו יתדות, ומקרא זה מסייעני, אהל בל יצען בל יסע יתדותיו לנצח (ישעיה לג, כ): חסלת פרשת תרומה:

תצוה

פרשת

[כ] ואתה תצוה. זך. בלי שמרים, **(א)** כמו ששנינו במנחות (פ.ו.), **(ב)** מגרגרו בראש הזית וכו': **כתית**. הזיתים היה כותש במכתשת ואינו טוחנן בריחים, כדי שלא יהא בו **(ג)** שמרים, ואחר שהוציא טפה **(ד)** ראשונה, מכניסין לריחים וטוחנן, והשמן השני פסול למנורה וכשר **(ה)** למנחות, שנאמר כתית למאור, ולא כתית למנחות: **להעלות נר תמיד**. מדליק עד **(ו)** שתהא שלהבת עולה מאליה (שבת כא): **תמיד**. כל לילה ולילה קרוי **(ז)** תמיד, כמו שאתה אומר עולת תמיד (במדבר כח, ו), ואינה אלא מיום ליום. וכן במנחת חביתין נאמר תמיד (ויקרא ו, יג), ואינה אלא מחציתה בבקר ומחציתה בערב, אבל תמיד האמור בלחם **(ח)** הפנים, משבת לשבת הוא: **[כא]** מערב עד בוקר. תן לה מדתה שתהא **(ט)** דולקת מערב ועד בוקר, ושיערו חכמים חצי לוג ללילי טבת הארוכין, וכן לכל הלילות, ואם יותר אין בכך כלום:

שמות פרק-כח

[א] ואתה הקרב אליך. לאחר שתגמור מלאכת **(א)** המשכן: **[ג]** לקדשו לכהנו לי. לקדשו להכניסו **(ב)** בכהונה על ידי הבגדים, שיהא כהן לי, ולשון כהונה שירות הוא, שנטריא"ה בלע"ז: **[ד]** חושן. תכשיט כנגד הלב: **ואפוד**. לא שמעתי ולא מצאתי בברייתא פירוש תבניתו, ולבי אומר לי שהוא חגור לו מאחוריו, רחבו כרוחב גב איש, כמין סינר שקורין פורציי"נט שחוגרות השרות כשרוכבות על הסוסים, כך מעשהו **(ג)** מלמטה, שנאמר ודוד חגור אפוד בד (שמואל-ב ו, יד), למדנו שהאפוד **(מ)** חגורה היא. ואי אפשר לומר שאין בו אלא חגורה לבדה, שהרי נאמר **(נ)** ויתן עליו את האפוד (ויקרא ח, ז) ואחר כך ויחגור אותו בחשב האפוד **(שס)**, ותרגם אונקלוס בהמין אפודא, למדנו שהחשב הוא החגור, והאפוד שם תכשיט לבדו. ואי אפשר לומר שעל שם שתי הכתפות שבו הוא קרוי אפוד, שהרי נאמר שתי כתפות האפוד, למדנו שהאפוד שם לבד, והכתפות שם לבד, והחשב שם לבד. לכך אני אומר שעל שם הסינר של מטה קרוי אפוד, על שם **(ס)** שאופדו ומקשטו בו, כמו שנאמר ויאפד לו בו **(שס)**, והחשב הוא חגור שלמעלה הימנו, והכתפות קבועות בו. ועוד אומר לי לבי, שיש ראייה שהוא מין לבוש,

שתרגם יונתן ודוד חגור אפוד בד, כרדוט דבוץ, ותרגם כמו כן מעילין, (ע) כרדוטין, במעשה תמר אחות אבשלום, כי כן תלבשן בנות המלך הבתולות מעילים (שמואל-ב יג, יח.): **ומעיל**. הוא כמין (פ) חלוק, וכן הכתונת, אלא שהכתונת סמוך לבשרו, ומעיל קרוי חלוק העליון: **תשבץ**. עשויין משבצות לנוי, והמשבצות הם כמין גומות העשויות בתכשיטי זהב למושב קביעת אבנים טובות ומרגליות, כמו שנאמר באבני האפוד מוסבות משבצות זהב, ובלע"ז קוראין אותו קשטוני"ש: **מצנפת**. כמין כיפת (צ) כובע שקורין קופי"א, שהרי במקום אחר קורא להם מגבעות, ומתרגמינן (ק) כובעין (עיין יומא כה.): **ואבנט**. היא חגורה על הכתונת, והאפוד חגורה על המעיל, כמו שמצינו בסדר לבישתן, ויתן עליו את הכתונת ויחגור אותו באבנט וילבש אותו את המעיל ויתן עליו את האפוד: **בגדי קדש**. מתרומה המקודשת לשמי (ד) יעשו אותם: **[ה] והם יקחו**. אותם חכמי לב שיעשו הבגדים, יקבלו מן (ש) המתנדבים את הזהב ואת התכלת, לעשות מהן את הבגדים: **[ו] ועשו את האפוד**. אם באתי לפרש מעשה האפוד והחשן על סדר המקראות, הרי פירושן פרקים וישגה הקורא בצרופן, לכך אני כותב מעשיהם כמות שהוא, למען ירוץ הקורא בו, ואחר כך אפרש על סדר המקראות. האפוד עשוי כמין סינר של נשים רוכבות סוסים, וחוגר אותו מאחוריו כנגד לבו למטה מאציליו, רחבו כמדת רוחב גבו של אדם ויותר, ומגיע עד עקביו, והחשב מחובר בראשו על פני רחבו מעשה אורג, ומאריך לכאן ולכאן כדי להקיף ולחגור בו, והכתפות מחוברות בחשב, אחת לימין ואחת לשמאל, מאחורי הכהן לשני קצות רחבו של סינר, וכשזוקפן עומדות לו על שני כתפיו, והן כמין שתי רצועות עשויות ממין האפוד, ארוכות כדי שיעור לזקפן אצל צוארו מכאן ומכאן, ונקפלות לפניו למטה מכתפיו מעט, ואבני השהם קבועות בהם, אחת על כתף ימין ואחת על כתף שמאל, והמשבצות נתונות בראשיהם לפני (ת) כתפיו, ושתי עבותות הזהב תחובות בשתי טבעות שבחשן בשני קצות רחבו העליון, אחת לימין ואחת לשמאל, ושני ראשי השרשרות תקועים במשבצות לימין, וכן שני ראשי (א) השרשרות השמאלית תקועין במשבצות שבכתף שמאל, נמצא החשן תלוי במשבצות האפוד על לבו מלפניו, ועוד שתי טבעות בשני קצות החשן בתחתיתו, וכנגדם שתי טבעות בשתי כתפות האפוד מלמטה, בראשו התחתון המחובר בחשב, טבעות החשן אל מול טבעות האפוד שוכבים זה על (ב) זה, ומרכסן בפתיל תכלת תחוב בטבעות האפוד והחשן, שיהא תחתית החשן דבוק לחשב האפוד, ולא יהא נד ונבדל, הולך וחוזר: **זהב תכלת וארגמן ותולעת שני ושש משזר**. חמשה מינים הללו שזורין בכל חוט וחוט. היו מרדדין את הזהב כמין טסים דקין, וקוצצין פתילים מהם, וטווין אותן חוט של זהב עם שש חוטין של תכלת, וחוט של זהב עם שש חוטין של ארגמן, וכן בתולעת שני, וכן בשש, שכל המינין חוטין כפול ששה וחוט של זהב עם כל אחד ואחד, ואחר כך שוזר את כולם כאחד, נמצא חוטין כפול כ"ח, וכן מפורש במס' יומא (עב.), ולמד מן המקרא הזה וירקעו את פחי הזהב וקצץ פתילים לעשות (את פתילי הזהב) בתוך התכלת ובתוך הארגמן וגו', למדנו שחוט של זהב שזור עם כל מין ומין: **מעשה חושב**. כבר פרשתי שהוא אריגת שתי קירות שאין צורת שני עבריהם דומות זו לזו: **[ז] שתי כתפות וגו'**. הסינר מלמטה, וחשב האפוד היא החגורה, וצמודה לו מלמעלה דוגמת סינר הנשים, ומגבו של כהן היו מחוברות בחשב שתי חתיכות כמין שתי רצועות רחבות, אחת כנגד כל כתף וכתף, וזוקפן על שתי כתפותיו עד שנקפלות לפניו כנגד החזה, ועל ידי חבורן לטבעות החשן נאחזין מלפניו כנגד לבו שאין נופלת, כמו שמפורש בענין, והיו זקופות והולכות כנגד כתפיו, ושתי אבני שהם קבועות בהן, אחת בכל אחת: **אל שני קצותיו**. אל רחבו של אפוד, שלא היה רחבו אלא כנגד גבו של כהן, וגבהו עד כנגד האצילים שקורין קודי"ש, שנאמר לא יחגרו ביזע, (יחזקאל מד, יח.) אין חוגרין במקום זיעה, לא למעלה מאציליהם ולא

למטה ממתניהם, אלא כנגד אציליהם: **וחבר**. האפוד עם אותן שתי כתפות האפוד יחבר אותם במחט למטה בחשב, ולא יארגם עמו, אלא אורגם לבד ואחר כך מחברם: **[ח] וחשב אפדתו**. וחגור שעל ידו, הוא מאפדו ומתקנהו לכהן ומקשטו: **אשר עליו**. למעלה בשפת הסינר היא החגורה: **כמעשהו**. כאריגת הסינר מעשה חושב ומחמשת מינין, כך אריגת החשב מעשה חושב ומחמשת המינים: **ממנו יהיה**. עמו יהיה ארוג, ולא יארגנו לבד ויחברנו: **[י] כתולדותם**. כסדר שנולדו, **[ג] ראובן שמעון לוי יהודה דן ונפתלי**, על האחת, ועל השניה, גד אשר יששכר זבולן יוסף, ובנימין מלא, שכן הוא כתוב במקום תולדותו, כ"ה אותיות בכל אחת ואחת: **[יא] מעשה חרש אבן**. מעשה אומן של **[ז] אבנים**. חרש זה, דבוק הוא לתיבה שלאחריו, ולפיכך הוא נקוד פתח בסופו, וכן חרש עצים נטה קו **(ישעיה מד, יג)**, חרש של עצים. וכן חרש ברזל מעצד **(שם יב)**, כל אלה דבוקים ופתוחים: **פתוחי חותם**. כתרגומו כתב מפרש **(ה) כגלף דעזקא**, חרוצות האותיות בתוכן, כמו שחורצין חותמי טבעות שהם לחתום אגרות, כתב ניכר ומפורש: **על שמות**. כמו **[ו] בשמות: מסבות משבצות**. מוקפות האבנים במשבצות זהב, **[ז] שעושה מושב האבן בזהב כמין גומא למדת האבן**, ומשקעה במשבצות, נמצאת המשבצת סובבת את האבן סביב, ומחבר המשבצות בכתפות האפוד: **[יב] לזכרון**. שיהא רואה הקב"ה את השבטים כתובים לפניו, **(ה) ויזכור צדקתם: [יג] ועשית משבצות**. מיעוט משבצות שתיים, ולא פירש לך עתה בפרשה זו אלא מקצת צרכן, **[ט] ובפרשת החשן גומר לך פירושו: [יד] שרשרות זהב**. שלשלאות: **מגבלות**. לסוף גבול החשן תעשה אותם: **מעשה עבות**. מעשה קליעת חוטין, ולא מעשה נקבים וכפלים כאותן שעושין לבורות, **[ו] אלא כאותן שעושין [ז] לערדסקאות שקורין אינשינשייר"ש (ביצה כב:): ונתתה את שרשרות** של עבותות העשויות מעשה עבות על משבצות הללו. ולא זה הוא מקום צוואת עשייתן של שרשרות ולא צוואת קביעותן, ואין תעשה האמור כאן לשון צווי, ואין ונתתה האמור כאן לשון צווי, אלא לשון עתיד, כי בפרשת החשן חוזר ומצוהו על עשייתן ועל קביעותן, ולא נכתב כאן אלא להודיעך מקצת צורך המשבצות שצוה לעשות עם האפוד, וכתב לך זאת, לומר לך המשבצות הללו יוזקו לך, לכשתעשה שרשרות מגבלות על החשן, תתנם על המשבצות הללו: **[טו] חושן משפט**. שמכפר על קלקול הדין. דבר אחר משפט, שמברר דבריו והבטחתו **[ז] אמת**, דרישנמי"ט בלע"ז, שהמשפט משמש ג' לשונות, דברי טענות בעלי הדין, וגמר הדין, ועונש הדין, אם עונש מיתה אם עונש מכות אם עונש ממון, וזה משמש לשון בירור **[מ] דברים**, שמפרש ומברר דבריו: **כמעשה אפוד**. מעשה חושב ומחמשת מינין: **[טז] זרת ארכו וזרת רחבו**. כפול, ומוטל לו לפניו כנגד לבו, שנאמר והיו על לב אהרן, תלוי בכתפות האפוד הבאות מאחוריו על כתפיו, ונקפלות ויורדות לפניו מעט, והחשן תלוי בהן בשרשרות וטבעות, כמו שמפורש בענין: **[יז] ומלאת בו**. על שם שהאבנים ממלאות גומות המשבצות המתוקנות להן, קורא אותן בלשון מלואים: **[כ] משבצים זהב**. יהיו הטורים במלואותם, מוקפים משבצות זהב בעומק שיעור שיתמלא בעובי האבן, זהו לשון במלואותם, כשיעור מלוי עביין של אבנים יהיה עומק המשבצות, לא פחות ולא יותר: **[כא] איש על שמו**. כסדר תולדותם סדר האבנים, **[ג] אודם לראובן**, פטדה לשמעון, וכן כלם: **[כב] על החושן**. בשביל החשן, לקבעם בטבעותיו, **[ט] כמו שמפורש למטה בענין: שרשת**. לשון שרשי אילן, המאחיזין לאילן להאחז ולהתקע בארץ, אף אלו יהיו מאחיזין לחשן, שבהם יהיה תלוי באפוד, והן שתי שרשרות האמורות למעלה בענין המשבצות, ואף שרשרות פתר מנחם בן סרוק לשון שרשים, ואמר שהרי"ש יתירה, כמו מ"ם שבשלשום, ומ"ם שבריקם, ואיני רואה את דבריו, אלא שרשרת בלשון עברית כשלשלת **[ע] בלשון משנה: גבלת**. הוא מגבלות האמור למעלה, שתתקעם בטבעות שיהיו בגבול החשן, וכל גבול

לשון קצה, אשומי"ל בלע"ז: **מעשה עבות**. מעשה קליעה: **[כג] על החושן**. לצורך החושן, כדי לקבעם בו. ולא יתכן לומר שתהא תחלת עשייתן עליו, שאם כן מה הוא שחוזר ואומר ונתת את שתי הטבעות, והלא כבר נתונים בו, היה לו לכתוב בתחלת המקרא, ועשית על קצות החשן **(פ)** שתי טבעות זהב, ואף בשרשרות צריך אתה לפתור כן: **על שני קצות החושן**. לשתי פאות שכנגד הצואר לימנית ולשמאלית הבאים מול כתפות האפוד: **[כד] ונתתה את שתי עבותות הזהב**. הן הן שרשות גבלות הכתובות למעלה, ולא פירש מקום קבוען בחשן, עכשיו מפרש לך שיהא תוחב אותן בטבעות, ותדע לך שהן הן הראשונות, שהרי בפרשת אלה פקודי **(צ)** לא הוכפלו: **[כה] ואת שתי קצות**. של שתי העבותות, ב' ראשיהם של כל אחת ואחת: **תתן על שתי המשבצות**. הן הן הכתובות למעלה בין פרשת החשן ופרשת האפוד, ולא פירש את צרכן ואת מקומן, עכשיו מפרש שיתקע בהן ראשי העבותות התחובות בטבעות החשן לימין ולשמאל אצל הצואר, שני ראשי שרשרות הימנית תוקע במשבצות של ימין, וכן בשל שמאל שני ראשי שרשרות השמאלית: **ונתתה**. המשבצות על כתפות האפוד, אחת בזו ואחת בזו, נמצאו כתפות האפוד מחזיקין את החשן שלא יפול ובהן הוא תלוי, ועדיין שפת החשן התחתונה הולכת ובאה, ונוקשת על כריסו ואינה דבוקה לו יפה, לכך הוצרך עוד ב' טבעות לתחתיתו, כמו שמפרש והולך: **אל מול פניו**. **(ק)** של אפוד, שלא יתן המשבצות בעבר הכתפות שכלפי המעיל, אלא בעבר העליון שכלפי החוץ, והוא קרוי מול פניו של אפוד, כי אותו עבר שאינו נראה אינו קרוי פנים: **[כו] על שני קצות החושן**. הן שתי פאותיו התחתונות לימין ולשמאל: **על שפתו אשר אל עבר האפוד ביתה**. הרי לך שני סימנין, האחד שיתנם בשני קצות של תחתיתו, שהוא כנגד האפוד, שעליונו אינו כנגד האפוד, שהרי סמוך לצואר הוא, והאפוד נתון על מתניו, ועוד נתן סימן, שלא יקבעם בעבר החושן שכלפי החוץ, אלא בעבר שכלפי פנים, שנאמר ביתה, ואותו העבר הוא לצד האפוד, שחשב האפוד חוגרו לכהן, ונקפל הסינר לפני הכהן על מתניו, וקצת כריסו מכאן ומכאן עד כנגד קצות החשן, וקצותיו שוכבין עליו: **[כז] על שתי כתפות האפוד מלמטה**. שהמשבצות נתונות בראשי כתפות האפוד העליונים, הבאים על כתפיו כנגד גרונו ונקפלות ויורדות לפניו, והטבעות צוה ליתן בראשן השני שהוא מחובר **(ר)** לאפוד, והוא שנאמר לעומת מחברתו, סמוך למקום חבורן באפוד למעלה מן החגורה מעט, שהמחברת לעומת **(ש)** החגורה, ואלו נתונים מעט בגובה זקיפת הכתפות, הוא שנאמר ממעל לחשב האפוד, והן כנגד סוף החשן, ונותן פתיל תכלת באותן הטבעות ובטבעות החשן, ורוכסן באותו פתיל לימין ולשמאל, שלא יהא תחתית החשן הולך לפניו וחוזר לאחור ונוקש על כריסו, ונמצא מיושב על המעיל יפה: **ממול פניו**. בעבר החיצון: **[כח] וירכסו**. לשון חבור, וכן מרוכסי איש **(תהלים לא, כא)**, חבורי חברי רשעים. וכן והרכסים לבקעה **(ישעיה מ, ד)**, הרים הסמוכים זה לזה, שאי אפשר לירד לגיא שביניהם אלא בקושי גדול, שמתוך סמיכתן הגיא זקופה ועמוקה, יהיו לבקעת מישור ונוחה לילך: **להיות על חשב האפוד**. להיות החשן דבוק אל חשב האפוד: **ולא יזח**. לשון ניתוק, ולשון ערבי הוא כדברי דונש בן לברט: **[ל] את האורים ואת התמים**. הוא כתב שם המפורש שהיה נותנו בתוך כפלי החשן, שעל ידו הוא מאיר דבריו ומתמם את דבריו **(יומא עג)**. ובמקדש שני היה החשן, שאי אפשר לכהן גדול להיות מחוסר בגדים, אבל אותו השם לא היה בתוכו, ועל שם אותו הכתב הוא קרוי משפט, שנאמר ושאל לו במשפט האורים **(במדבר כז, כא)**: **את משפט בני ישראל**. דבר שהם נשפטים ונוכחים על ידו אם לעשות דבר או לא לעשות. ולפי המדרש אגדה, שהחשן מכפר על מעוותי הדין נקרא משפט, על שם סליחת המשפט: **[לא] את מעיל האפוד**. שאפוד ניתן עליו **(ת)** לחגורה: **כליל תכלת**. כולו תכלת, שאין מין אחר מעורב בו: **[לב] והיה פי ראשו**. פי המעיל בגבהו, הוא פתיחת

בית הצואר : **בתוכו**. כתרגומו כפיל לגויה, כפול לתוכו, להיות לו לשפה כפילתו, והיה מעשה אורג ולא במחט : **כפי תחרא**. למדנו שהשריונים שלהם פיהם כפול לתוכו : **לא יקרע**. כדי שלא יקרע, והקורעו (א) עובר בלאו, שזה ממנין לאוין שבתורה, וכן לא יזח החשן, וכן לא יסורו ממנו, הנאמר בבדי הארון : **לג** **רמוני**. עגולים וחלולים היו, כמין רמונים העשויים כביצת תרנגולת : **ופעמוני זהב**. זגין עם ענבלין שבתוכם : **בתוכם סביב**. ביניהם סביב, בין שני רמונים פעמון אחד, דבוק ותלוי בשולי המעיל : **לד** **פעמון זהב ורמון וגו'**. פעמון זהב ורמון אצלו : **לה** **ולא ימות**. מכלל לאו אתה שומע הן, אם יהיו לו לא יתחייב מיתה, הא אם יכנס מחוסר אחד מן הבגדים הללו, (ב) חייב מיתה בידי שמים : **לו** **ציץ**. כמין טס של זהב היה, רוחב ב' אצבעות, מקיף על המצח מאוזן לאוזן (סוכה ה:) : **לוז** **על פתיל תכלת**. ובמקום אחר הוא אומר, ויתנו עליו פתיל תכלת (שמות לט, לא), ועוד, כתיב כאן והיה על המצנפת, ולמטה הוא אומר והיה על מצח אהרן, ובשחיטת קדשים שנינו (זבחים יט.), שערו היה נראה בין ציץ למצנפת ששם מניח תפלין, למדנו שהמצנפת למעלה בגובה הראש, ואינה עמוקה להכנס בה כל הראש עד המצח, והציץ מלמטה, והפתילים היו בנקבים, ותלויין בו בשני ראשים ובאמצעו, ששה בגי' (ג) מקומות הללו, פתיל מלמעלה אחד מבחוץ ואחד מבפנים כנגדו, וקושר ראשי הפתילים מאחורי העורף שלשתן, ונמצאו בין אורך הטס ופתילי ראשיו מקיפין את הקדקד, ופתיל האמצעי שבראשו קשור עם ראשי השנים, והולך על פני רוחב הראש מלמעלה, נמצא עשוי כמין כובע, ועל פתיל האמצעי הוא אומר והיה על המצנפת, והיה נותן הציץ על ראשו כמין כובע על המצנפת, והפתיל האמצעי מחזיקו שאינו נופל, והטס תלוי כנגד מצחו, ונתקיימו כל המקראות, פתיל על הציץ, וציץ על הפתיל, ופתיל על המצנפת מלמעלה : **לח** **ונשא אהרן**. לשון סליחה, ואף על פי כן אינו זז ממשמעו, אהרן נושא את המשא של עון, נמצא מסולק העון מן הקדשים : **את עון הקדשים**. לרצות על הדם ועל החלב שקרבו בטומאה, כמו ששנינו (מנחות כה.), אי זה עון הוא נושא, אם עון פגול הרי כבר נאמר לא ירצה, ואם עון נותר הרי נאמר לא יחשב, ואין לומר שיכפר על עון הכהן שהקריב טמא, שהרי עון הקדשים נאמר, ולא עון המקריבים, הא אינו מרצה אלא להכשיר הקרבן : **והיה על מצחו תמיד**. אי אפשר לומר שיהא על מצחו תמיד, שהרי אינו עליו אלא בשעת העבודה, אלא תמיד לרצות להם, אפילו אינו על מצחו, שלא היה כהן גדול עובד באותה שעה, ולדברי האומר עודהו על מצחו מכפר ומרצה, ואם לאו אינו מרצה, נדרש על מצחו תמיד, מלמד שממשמש בו בעודו על מצחו, שלא יסיח דעתו ממנו : **לט** **ושבצת**. עשה אותם משבצות משבצות, וכולם של שש : **מ** **ולבני אהרן תעשה כתנת**. ארבעה בגדים הללו ולא יותר, (ד) כתונת, ואבנט, ומגבעות היא מצנפת, ומכנסים הכתובים למטה בפרשה : **מא** **והלבשת אותם את אהרן**. אותם האמורין (ה) באהרן, חשן, ואפוד, ומעיל, וכתונת תשבץ, מצנפת, ואבנט, וציץ, ומכנסים, הכתובים (ו) למטה בכולם : **ואת בניו אתו**. אותם (ז) הכתובים בהם : **ומשחת אותם**. את אהרן ואת בניו (ח) בשמן המשחה : **ומלאת את ידם**. כל מלוי ידים לשון חנוך, כשהוא נכנס לדבר להיות מוחזק בו מאותו יום והלאה, ובלשון לע"ז, כשממנין אדם על פקודת דבר, נותן השליט בידו בית יד של עור שקורין גוואני"טו, ועל ידו הוא מחזיקו בדבר, וקורין לאותו מסירה וויר"סטיר, (ט) והוא מלוי ידים : **מב** **ועשה להם**. לאהרן ולבניו : **מכנסי בד**. הרי ח' בגדים לכהן גדול וארבעה לכהן הדיוט : **מג** **והיו על אהרן**. כל הבגדים האלה, על אהרן הראויין לו : **ועל בניו**. האמורין בהם : **בבואם אל אהל מועד**. להיכל וכן (י) למשכן : **ומתו**. הא למדת, שהמשמש מחוסר בגדים, (כ) במיתה : **חקת עולם לו**. כל מקום שנאמר חקת עולם, הוא גזירה מיד ולדורות לעכב בו :

שמות פרק-כט

[א] לקח. כמו קח, ושתי גזרות הן, **(א)** אחת של קיחה ואחת של לקיחה, ולהן פתרון אחד: **פר אחד.** לכפר על מעשה העגל **(מ)** שהוא פר: **[ב] ולחם מצות וחלת מצת ורקיקי מצות.** הרי אלו ג' מינין, רבוכה, וחלות, ורקיקין. לחם מצות היא הקרויה למטה בענין חלת **(נ)** לחם שמן, על שם שנותן שמן ברבוכה כנגד החלות והרקיקין, וכל המינין באים עשר עשר **(ס)** חלות **(מנחות עו.)**: **בלולות בשמן.** כשהן קמח, יוצק בהן **(ע)** שמן ובוללן **(שם עה.)**: **משחים בשמן.** אחר אפייתן מושחן כמין כ"ף יוגית שהיא עשויה כנו"ן שלנו **(שם)**: **[ג] והקרבת אותם.** אל חצר המשכן ביום **(פ)** הקמתו: **[ד] ורחצת.** זו טבילת כל **(צ)** הגוף: **[ה] ואפדת.** קשט ותקן החגורה והסינר סביבותיו: **[ו] נזר הקדש.** זה הציץ: **על המצנפת.** כמו שפירשתי למעלה, על ידי הפתיל האמצעי ושני פתילין שבראשו הקשורין שלשתן מאחורי העורף, הוא נותנו על המצנפת כמין כובע: **[ז] ומשחת אותנו.** אף משיחה זו כמין כ"ף יוגית, נותן **(ק)** שמן על ראשו, ובין ריסי עיניו, ומחברן באצבעו: **[ט] והיתה להם.** מלוי ידים זה לכהונת **(ר)** עולם: **ומלאת.** על ידי הדברים **(ש)** האלה: **יד אהרן ויד בניו.** במילוי **(ת)** ופקודת הכהונה: **[יא] פתח אהל מועד.** בחצר המשכן שלפני **(א)** הפתח: **[יב] על קרנות.** למעלה, בקרנות **(ב)** ממש **(זבחים ג.)**: **ואת כל הדם.** שירי **(ג)** הדם: **אל יסוד המזבח.** כמין בליטת בית קבול עשוי לו סביב סביב לאחר שעלה אמה מן הארץ **(מדות פי"ג מ"יא)**: **[יג] החלב המכסה את הקרב.** הוא הקרום שעל הכרס שקורין טיל"א: **ואת היתרת.** הוא טרפשא דכבדא שקורין איבר"ש: **על הכבד.** אף מן הכבד **(ד)** יטול עמה **(ת"כ ג, ד.)**: **[יד] תשרף באש.** לא מצינו **(ה)** חטאת חיצונה נשרפת אלא זו: **[טז] וזרקת.** בכלי, **(ו)** אוחוז במזרק וזורק כנגד הקרן, כדי שיראה לכאן ולכאן, ואין קרבן טעון מתנה באצבע אלא חטאת בלבד, אבל שאר זבחים **(ז)** אינן טעונין קרן ולא אצבע, שמתן דמם מחצי המזבח ולמטה, ואינו עולה בכבש, אלא עומד בארץ וזורק: **סביב.** כך מפורש בשחיטת קדשים **(זבחים ג.)**, שאין סביב אלא ב' מתנות שהן ארבע, האחת בקרן זוית זו, והאחת בקרן שכנגדה באלכסון, וכל מתנה נראית בשני צדי הקרן אילך ואילך, נמצא הדם נתון בדי רוחות סביב, לכך קרוי סביב: **[יז] על נתחיו.** עם נתחיו, **(ח)** מוסף על שאר הנתחים: **[יח] ריח ניחות.** נחת רוח **(ט)** לפני, שאמרתי ונעשה רצוני: **אשה.** לשון **(י)** אש, והיא הקטרת איברים שעל האש: **[כ] תנוך.** הוא הסחוס **(ת"כ מילואים כ"א),** גדר האמצעי שבתוך האוזן, שקורין טנדרו"ס: **בהן ידם.** הגודל, ובפרק **(פ)** האמצעי: **[כב] החלב.** זה חלב הדקים או **(צ)** הקיבה **(חולין מט.)**: **והאליה.** מן הכליות ולמטה, כמו שמפורש בויקרא **(ג, ט.)**, שנאמר לעמת העצה יסירנה, מקום שהכליות יועצות, ובאמורי הפר לא נאמר אליה, שאין אליה קריבה אלא בכבש וכבשה ואיל, אבל שור ועז אין טעונים אליה: **ואת שוק הימין.** לא מצינו הקטרה בשוק הימין עם **(מ)** האמורים, אלא זו בלבד: **כי איל מלואים הוא.** שלמים לשון שלמות, שהושלם בכל. **(נ)** מגיד הכתוב שהמלואים שלמים, שמשימים שלום למזבח, ולעובד העבודה, ולבעלים לכך אני מצריכו החזה, להיות לו לעובד העבודה למנה, וזה משה ששימש במלואים, והשאר אכלו אהרן ובניו, שהם בעלים, כמפורש בענין: **[כג] וככר לחם.** מן החלות: **וחלת לחם שמן.** ממין **(ס)** הרבוכה: **ורקיק.** מן הרקיקין אחד, מעשר שבכל מין ומין. ולא מצינו תרומת לחם הבא עם זבח

נקטרת, אלא זו בלבד, שתרומת לחמי תודה ואיל נזיר נתונה לכהנים עם חזה ושוק, ומזה לא היה למשה למנה, אלא חזה בלבד: **[כז]** על כפי אהרן וגוי והנפת. שניהם עסוקין **(ע)** בתנופה, הבעלים והכהן, הא כיצד, כהן מניח ידו תחת יד הבעלים ומניף, ובזה היו אהרן ובניו בעלים ומשה כהן: **תנופה**. מוליך **(פ)** ומביא למי שארבע רוחות העולם שלו, ותנופה מעכבת ומבטלת פורעניות ורוחות רעות. תרומה, מעלה ומוריד למי שהשמים והארץ שלו, ומעכבת טללים רעים **(מנחות סב.)**: **[כה]** על העולה. על האיל הראשון **(צ)** שהעלית עולה: **לריח ניחוח**. לנחת רוח למי שאמר ונעשה רצונו: **אשה**. לאש נתן: **לה'**. לשמו של מקום: **[כז]** **תנופה**. לשון הולכה והבאה, וינטלי"ר בלע"ז: **[כז]** **וקדשת את חזה התנופה ואת שוק התרומה וגוי'**. קדשם לדורות, להיות נוהגת תרומתם **(ק)** והנפתם בחזה ושוק של שלמים, אבל לא להקטרה, אלא והיה לאהרן ולבניו לאכול: **הורם**. לשון מעלה ומוריד: **[כח]** **לחק עולם מאת בני ישראל**. שהשלמים לבעלים, ואת החזה ואת השוק יתנו לכהן: **כי תרומה הוא**. החזה ושוק הזה: **[כט]** **לבניו אחריו**. למי שבא **(ר)** בגדולה אחריו: **למשחה**. להתגדל בהם, שיש **(ש)** משיחה שהיא לשון שררה, כמו לך נתתים למשחה **(במדבר יח, ח.)**, אל תגעו במשיחי **(תהלים קה, טו.)**: **ולמלא בם את ידם**. על ידי הבגדים הוא **(ת)** מתלבש בכהונה גדולה: **[ל]** **שבעת ימים**. **(א)** רצופין: **ילבשם הכהן**. אשר יקום מבניו **(ב)** תחתיו לכהונה גדולה, כשימנעוהו להיות כהן גדול: **אשר יבא אל אהל מועד**. אותו כהן המוכן להכנס לפני ולפנים ביום **(ג)** הכפורים, וזהו כהן גדול, שאין עבודת יום הכפורים כשרה אלא בו **(יומא עג.)**: **תחתיו מבניו**. מלמד, שאם יש לו לכהן גדול בן ממלא את **(ד)** מקומו, ימנעוהו כהן גדול תחתיו **(ת"כ ו, טו.)**: **הכהן תחתיו מבניו**. מכאן ראינו, כל לשון כהן, לשון פועל עובד **(ה)** ממש, לפיכך ניגון תביר נמשך לפניו: **[לא]** **במקום קדש**. בחצר **(ו)** אהל מועד, שהשלמים הללו **(ז)** קדשי קדשים היו: **[לב]** **פתח אהל מועד**. כל **(ח)** החצר קרוי כן: **[לג]** **ואכלו אתם**. אהרן ובניו, לפי שהם בעליהם: **אשר כפר בהם**. להם כל זרות **(ט)** ותיעוב: **למלא את ידם**. באיל **(י)** ולחם הללו: **לקדש אתם**. שעל ידי **(יא)** המלואים הללו נתמלאו ידיהם ונתקדשו לכהונה: **כי קדש הם**. קדשי קדשים, ומכאן למדנו אזהרה לזר האוכל **(יב)** קדשי קדשים, שנתן המקרא טעם לדבר משום דקדש הם: **[לה]** **ועשית לאהרן ולבניו ככה**. שנה הכתוב וכפל **(יג)** לעכב, שאם חסר דבר אחד מכל האמור בענין, לא נתמלאו ידיהם להיות כהנים, ועבודתם פסולה: **אתכה**. כמו אותך: **שבעת ימים תמלא וגוי'**. בענין הזה **(יד)** ובקרבנות הללו בכל יום: **[לו]** **על הכפורים**. בשביל הכפורים, לכפר על המזבח מכל זרות ותיעוב, ולפי שנאמר שבעת ימים תמלא ידם, אין לי אלא דבר הבא בשבילם, כגון האילים והלחם, אבל הבא בשביל המזבח, כגון פר שהוא לחטוי המזבח, לא שמענו, לכך הוצרך **(טז)** מקרא זה. ומדרש תורת כהנים **(מילואים ט"ו)** אומר, כפרת המזבח **(טז)** הוצרך, שמא התנדב איש דבר גזול במלאכת המשכן והמזבח: **וחטאת**. ותדכי, לשון מתנת דמים הנתונים באצבע קרוי חטוי: **ומשחת אותו**. בשמן המשחה, וכל המשיחות **(יז)** כמין כ"ף יונית: **[לז]** **והיה המזבח קדש**. ומה היא קדושתו, כל הנוגע במזבח יקדש, אפילו קרבן פסול שעלה עליו, קדשו המזבח להכשירו שלא ירד, מתוך שנאמר כל הנוגע וגוי יקדש, שומע אני בין ראוי בין שאינו ראוי, כגון דבר שלא היה פסולו בקדש, כגון הרובע והנרבע, ומוקצה, ונעבד, **(יח)** והטריפה, וכיוצא בהן, תלמוד לומר וזה אשר תעשה, הסמוך אחריו, מה עולה ראויה אף כל ראויה **(ת"כ ו, ב. זבחים פג.)**, שנראה לו כבר ונפסל משבא לעזרה, כגון הלן, והיוצא, והטמא, ושנשחט במחשבת חוץ לזמנו וחוץ למקומו, **(יט)** וכיוצא בהן: **[מ]** **ועשרון סולת**. עשירית האיפה, מ"ג ביצים וחומש **(כ)** ביצה: **בשמן כתית**. לא לחובה נאמר כתית, אלא להכשיר, לפי שנאמר כתית למאור, ומשמע למאור ולא למנחות, יכול לפסלו למנחות, תלמוד

לומר כאן כתית, ולא נאמר כתית למאור אלא למעט מנחות שאין צריך כתית, שאף הטחון ברחיים כשר בהן (מנחות פו.): **רבע ההין**. שלשה לוגין: **ונסך**. (ש) לספלים, כמו ששנינו במסכת סוכה (מח.:.), שני ספלים של כסף היו בראש המזבח, ומנוקבים כמין שני חוטמין דקים, נותן היין לתוכו, והוא מקלח ויוצא דרך החוטם, ונופל על גג המזבח, ומשם יורד (ת) לשיתין במזבח בית עולמים, ובמזבח הנחשת יורד מן המזבח לארץ: **[מא] לריח ניחוח**. על המנחה (א) נאמר, שמנחת נסכים כולה כליל, וסדר הקרבתם, האיברים בתחלה ואחר כך המנחה, שנאמר עולה ומנחה (ויקרא כג, לו.): **[מב] תמיד**. מיום אל יום, ולא יפסיק יום בנתיים: **אשר אועד לכם**. כשאקבע מועד לדבר אליך, שם אקבענו (ב) לבא. ויש מרבתינו למדים מכאן, שמעל מזבח הנחשת היה הקב"ה מדבר עם משה משהוקם המשכן, ויש אומרים מעל הכפורת (שמות כה, כב.), כמו שנאמר ודברתי אתך מעל הכפורת. ואשר אועד לכם האמור כאן אינו אמור על המזבח, אלא על אהל מועד הנזכר במקרא: **[מג] ונועדתי שמה**. אתועד עמם בדבור, (ג) כמלך הקובע מקום מועד לדבר עם עבדיו שם: **ונקדש**. המשכן: **בכבודי**. (ד) שתשרה שכינתי בו. ומדרש אגדה, אל תקרי בכבודי אלא במכובדי, במכובדים שלי, כאן רמז לו מיתת בני אהרן ביום הקמתו, וזהו שאמר משה, הוא אשר דבר ה' לאמר בקרובי אקדש (ויקרא י, ג.), והיכן דבר, ונקדש בכבודי: **[מו] לשכני בתוכם**. על מנת לשכון אני בתוכם:

שמות פרק-ל

[א] מקטר קטורת. להעלות עליו (ה) קיטור עשן סמים: **[ג] את גגו**. זה היה לו גג, אבל מזבח העולה לא היה לו גג, אלא ממלאים חללו אדמה בכל חנייתם: **זר זהב**. סימן הוא לכתר כהונה: **[ד] צלעותיו**. כאן הוא (ו) לשון זויות כתרגומו, לפי שנאמר על שני צדיו, (ז) על שתי זויותיו שבשני צדיו: **והיה**. מעשה הטבעות (ח) האלה: **לבתיים לבדים**. לכל בית תהיה (ט) הטבעת לבד: **[ו] לפני הפרכת**. שמא תאמר משוך מכנגד הארון לצפון או לדרום, (י) תלמוד לומר לפני הכפרת, מכוון כנגד הארון מבחוץ: **[ז] בהיטיבו**. לשון נקוי הבזיכין של המנורה מדשן הפתילות שנשרפו בלילה, והיה מטיבן בכל בקר ובקר: **הנרות**. לוצי"ש בלע"ז, וכן כל נרות האמורות במנורה, חוץ ממקום שנאמר שם העלאה, שהוא לשון הדלקה: **[ח] ובהעלות**. כשידליקם להעלות להבתן: **יקטירנה**. בכל יום, (כ) פרס מקטיר שחרית, ופרס מקטיר בין הערבים: **[ט] לא תעלו עליו**. על מזבח (ל) זה: **קטרת זרה**. שום קטורת של נדבה, כולן זרות לו חוץ מזו: **ועולה ומנחה**. ולא עולה ומנחה. (מ) עולה של בהמה ועוף, ומנחה היא של לחם: **[י] וכפר אהרן**. מתן דמים: **אחת בשנה**. ביום הכפורים, הוא שנאמר באחרי מות ויצא אל המזבח אשר לפני ה' וכפר עליו (ויקרא טז, יח.): **חטאת הכפרים**. הם פר ושעיר של יום הכפורים, המכפרים על טומאת מקדש (נ) וקדשיו: **קדש קדשים**. המזבח מקודש לדברים הללו (ס) בלבד, ולא לעבודה אחרת: חסלת פרשת תצוה:

[יב] כי תשא. לשון קבלה (א) כתרגומו, כשתחפוץ לקבל סכום מנינם לדעת כמה הם, אל תמנם לגלגולת, (ב) אלא יתנו כל אחד מחצית השקל, ותמנה את השקלים ותדע מנינם: **ולא יהיה בהם נגף.** שהמנין שולט בו עין הרע, והדבר בא עליהם, כמו שמצינו (ג) בימי דוד: **[יג] זה יתנו.** הראה לו כמין מטבע (ד) של אש ומשקלה מחצית השקל, ואמר לו כזה יתנו: **העובר על הפקודים.** דרך המונין מעבירין את הנמנין זה אחר זה, וכן כל אשר יעבור תחת השבט (ויקרא כז, לב), וכן תעבורנה הצאן על ידי מונה (ירמיה לג, ג): **מחצית השקל בשקל הקדש.** במשקל השקל שקצבתי לך לשקול בו (ה) שקלי הקדש, כגון שקלים האמורין בפרשת ערכין ושדה אחוזה: **עשרים גרה השקל.** עכשיו פירש לך כמה (ו) הוא: **גרה.** לשון מעה, וכן בשמואל (א ב, לו). יבא להשתחות לו (ז) לאגורת כסף וככר לחם: **עשרים גרה השקל.** שהשקל השלם (ח) ד' זוזים, והזוז מתחלתו חמש מעות, אלא באו והוסיפו עליו (ט) שתות, והעלוהו לשש מעה כסף, ומחצית השקל הזה שאמרתי לך, יתנו תרומה לה': **[יד] מבן עשרים שנה ומעלה.** למדך כאן, שאין פחות מבן עשרים יוצא (י) לצבא, ונמנה בכלל אנשים: **[טו] לכפר על נפשותיכם.** שלא (יא) תנגפו על ידי מנין. דבר אחר לכפר על נפשותיכם, לפי שרמז להם כאן ג' תרומות, שנכתב כאן תרומת ה' ג' פעמים, אחת תרומת אדנים, שמנאן כשהתחילו בנדבת המשכן, ונתנו כל אחד ואחד מחצית השקל, ועלה למאת הככר, שנאמר וכסף פקודי העדה מאת ככר (שמות לח, כה), ומהם נעשו האדנים שנאמר ויהי מאת ככר הכסף וגו'. והשנית אף היא על ידי מנין, שמנאן משהוקם המשכן, הוא המנין האמור בתחלת חומש הפקודים, באחד לחדש השני בשנה השנית (במדבר א, א), ונתנו כל אחד מחצית השקל, והן לקנות מהן קרבנות צבור של כל שנה ושנה, והשוו בהם עניים ועשירים, ועל אותה תרומה נאמר לכפר על נפשותיכם, שהקרבנות לכפרה הם באים. והשלישית היא תרומת המשכן, כמו שנאמר כל מרים תרומת כסף ונחשת (שמות לה, כד), ולא היתה יד כלם שוה בה, אלא איש איש מה שנדבו לבו: **[טז] ונתת אותנו על עבודת אהל מועד.** למדת, שנצטוו למנותם בתחלת (יב) נדבת המשכן אחר מעשה העגל, מפני שנכנס בהם מגפה, כמו שנאמר ויגוף ה' את העם (שמות לב, לה), משל לצאן החביבה על בעליה שנפל בה דבר, ומשפסק, אמר לו לרועה בבקשה ממך, מנה את צאני ודע כמה נותרו בהם, להודיע שהיא חביבה עליו. ואי אפשר לומר שהמנין הזה הוא האמור בחומש הפקודים, שהרי נאמר בו באחד לחדש השני (במדבר א, א), והמשכן הוקם באחד לחדש הראשון, שנאמר ביום החדש הראשון באחד לחדש תקים וגו' (שמות מ, ב), ומהמנין הזה נעשו האדנים משקלים שלו, שנאמר ויהי מאת ככר הכסף לצקת וגו' (שם לח, כז), הא למדת, ששתים היו, אחת בתחלת נדבתן אחר יום הכפורים בשנה ראשונה, ואחת בשנה שנייה באייר משהוקם המשכן. ואם תאמר, וכי אפשר שבשניהם היו ישראל שוים, ו' מאות אלף וגו' אלפים וה' מאות ונ', שהרי בכסף פקודי העדה נאמר כן, ובחומש הפקודים אף בו נאמר כן, ויהיו כל הפקודים שש מאות אלף ושלושת אלפים וחמש מאות וחמשים (במדבר א, מו), והלא בשתי שנים היו, ואי אפשר שלא היו בשעת מנין הראשון בני י"ט שנה שלא נמנו, ובשנייה נעשו בני כ'. תשובה לדבר, אצל שנות האנשים בשנה אחת נמנו, אבל למנין יציאת מצרים היו שתי שנים, לפי שליציאת מצרים מונין מניסן, כמו ששינו במסכת ראש השנה (ב), ונבנה המשכן בראשונה והוקם בשנייה, שנתחדשה שנה באחד בניסן, אבל שנות האנשים מנויין למנין שנות עולם המתחילין (ג) מתשרי, נמצאו שני המנינים בשנה אחת, המנין הראשון היה בתשרי לאחר יום הכפורים, שנתרצה המקום לישראל לסלוח להם ונצטוו על

המשכן, והשני באחד באייר: **על עבודת אהל מועד**. הן אדנים שנעשו בו: **[ית]** **כיור**. כמין דוד גדולה, ולה דדים המריקים בפייהם מים: **וכנו**. כתרגומו בסיסיה, מושב מתוקן לכיור: **לרחצה**. מוסב על **(ג)** הכיור: **ובין המזבח**. מזבח העולה, שכתוב בו שהוא לפני פתח משכן אהל מועד, והיה הכיור משוך קמעא, ועומד כנגד אויר שבין המזבח והמשכן ואינו מפסיק כלל בנתיים, משום שנאמר ואת מזבח העולה שם פתח משכן אהל מועד (שמות מ, כט), כלומר מזבח לפני אהל מועד, ואין כיור לפני אהל מועד, הא כיצד, משוך קמעא כלפי הדרום, כך שנויה בזבחים (נט): **[יט]** **את ידיהם ואת רגליהם**. בבת אחת היה מקדש ידיו **(ס)** ורגליו, וכך שנינו בזבחים (יט), כיצד קדוש ידים ורגלים, מניח ידו הימנית על גבי רגלו הימנית, וידו השמאלית על גבי רגלו השמאלית, ומקדשן: **[כ]** **בבואם אל אהל מועד**. להקטיר שחרית ובין הערבים **(ע)** קטרת, או להזות מדם פר כהן המשיח ושעירי עבודת אלילים: **ולא ימותו**. הא אם לא ירחצו ימותו, שבתורה נאמרו **(פ)** כללות, ומכלל לאו אתה שומע הן: **אל המזבח**. החיצון, **(צ)** שאין כאן ביאת אהל מועד אלא בחצר: **[כא]** **ולא ימותו**. לחייב מיתה על המשמש במזבח ואינו רחוף ידים ורגלים, שממיתה הראשונה לא שמענו אלא על הנכנס להיכל: **[כג]** **בשמים ראש**. חשובים: **וקנמן בשם**. לפי שהקנמן קליפת עץ הוא, יש שהוא טוב ויש בו ריח טוב וטעם, ויש שאינו אלא כעץ, לכך הוצרך לומר קנמן בשם, מן הטוב: **מחציתו חמשים ומאתים**. מחצית הבאתו תהא חמשים **(ק)** ומאתים, נמצא כלו חמש מאות, כמו שיעור מר דרור, אם כן למה נאמר בו חצאין, גזרת הכתוב היא להביאו לחצאין, להרבות בו ב' הכרעות, שאין שוקלין עין **(ר)** בעין, וכך שנויה בכריתות **(ה)**: **וקנה בושם**. קנה של בשם, לפי שיש קנים שאינם של בשם, **(ש)** הוצרך לומר בשם: **חמשים ומאתים**. סך **(ת)** משקל כולו: **[כד]** **וקדה**. שם שורש עשב, ובלשון חכמים קציעה: **היין**. י"ב לוגין, ונחלקו בו חכמי ישראל, ר' מאיר אומר, בו שלקו את העקרין, אמר לו ר' יהודה, והלא לסוך את העקרין אינו **(א)** סיפק, אלא שראום **(ב)** במים שלא יבלעו את השמן, ואחר כך הציף עליהם השמן, עד שקלט הריח וקפחו **(ג)** לשמן שעל העקרין: **[כה]** **רוקח מרקחת**. רוקח שם דבר הוא, והטעם מוכיח שהוא **(ד)** למעלה, והרי הוא כמו רקע, **(ה)** רגע, ואינו כמו רוגע הים (ישעיה נא, טו), וכמו רוקע הארץ (שם מב, ה), שהטעם למטה, וכל דבר המעורב בחבירו, עד שזה קופח מזה **(ו)** או ריח או טעם, קרוי מרקחת: **רקח מרקחת**. רקח העשוי על ידי אומנות ותערובות: **מעשה רוקח**. שם האומן בדבר: **[כז]** **ומשחת בו**. כל המשיחות כמין **(ז)** כ"ף יונית, חוץ משל מלכים שהן כמין נזר: **[כט]** **וקדשת אותם**. משיחה זו **(ח)** מקדשתם להיות קדש קדשים, ומה היא קדושתם, כל הנוגע וגוי, כל הראוי לכלי שרת, משנכנס לתוכו קדוש קדושת הגוף, להפסל ביוצא, ולינה, וטבול יום, ואינו נפדה לצאת לחולין, אבל דבר שאינו ראוי להם אין מקדשין. ושנויה היא משנה שלימה אצל מזבח, מתוך שנאמר כל הנוגע במזבח יקדש (שמות כט, לז), שומע אני בין ראוי בין שאינו ראוי, תלמוד לומר כבשים, מה כבשים ראויים אף כל ראויים. כל משיחת משכן וכהנים ומלכים מתורגם לשון רבוי, לפי שאין צורך משיחתן אלא לגדולה, כי כן יסד המלך שזה חנוך גדולתן, ושאר משיחות, כמו ריקיין משוחין וראשית שמנים ימשחו (עמוס ו, ג), לשון ארמית בהן כלשון עברית: **[לא]** **לדרתיהם**. מכאן למדו רבותינו לומר שכולו קיים לעתיד לבא (הוריות יא): **זה**. בגימטריא **(ט)** תריסר לוגין הוו: **[לב]** **לא ייסך**. בשני יודי"ן, לשון לא יפעל, כמו למען ייטב לך (דברים ו, יח): **על בשר אדם לא ייסך**. מן השמן הזה עצמו: **ובמתכנתו לא תעשו כמוהו**. בסכום סממניו, לא תעשו אחר כמוהו במשקל סממניו הללו, לפי מדת הין **(י)** שמן, אבל אם פחת או רבה סממניו לפי מדת הין שמן, מותר, ואף העשוי במתכונתו של זה, אין הסך ממנו חייב, אלא הרוקחו (כריתות ה): **ובמתכנתו**. לשון חשבון, כמו מתכנת הלבנים, וכן במתכונתה, של

קטורת: **[לג]** ואשר יתן ממנו. מאותו **(כ)** של משה: על זר. שאינו צורך כהונה **(כ)** ומלכות: **[לד]** נטף. הוא צרי, ועל שאינו אלא שרף הנוטף מעצי הקטף קרוי נטף, ובלע"ז גומ"א, והצרי קורין לו טרי"אקה: **ושחלת**. שורש בשם, חלק ומצהיר כצפורן, ובלשון המשנה קרוי צפורן, וזהו שתרגם אונקלוס וטופרא: **וחלבנה**. בשם שריחו רע, וקורין לו גלב"נא, ומנאה הכתוב בין סממני הקטורת, ללמדנו שלא יקל בעינינו לצרף **(מ)** עמנו באגודת תעניותינו ותפלתנו את פושעי ישראל **(נ)** שיהיו נמנין עמנו: **סמים**. אחרים: **ולבונה זכה**. מכאן למדו רבותינו **(כריתות ו:)** י"א סממנין נאמרו לו למשה בסיני, מעוט סמים שנים, נטף ושחלת וחלבנה ג', הרי ה', סמים, לרבות עוד כמו **(ס)** אלו, הרי עשר, ולבונה, הרי י"א. ואלו הן, הצרי, והצפורן, החלבנה, והלבונה, מור, וקציעה, שבולת נרד, וכרכום, הרי ח', שהשבולת ונרד אחד שהנרד דומה לשבולת, הקושט, והקילופה, והקנמון, הרי י"א. בורית כרשינה אינו נקטר, אלא בו שפין את הצפורן ללבנה שתהא נאה: **בד בבד יהיה**. אלו הארבעה הנזכרים כאן יהיו שוין משקל במשקל, כמשקלו של זה כד משקלו של זה, וכן שנינו, הצרי והצפורן והחלבנה והלבונה משקל שבעים שבעים מנה. ולשון בד, נראה בעיני שהוא לשון יחיד, אחד באחד יהיה, זה כמו זה: **[לה] ממלח**. כתרגומו מעורב, שיערב שחיקתן יפה יפה זה עם זה, ואומר אני שדומה לו וייראו המלחים **(יונה א, ה.)**, מלחיד וחובליך **(יחזקאל כו, כז.)**, על שם שמהפכין את המים במשוטות כשמנהיגים את הספינה, כאדם המהפך בכף ביצים טרופות לערבן עם המים, וכל דבר שאדם רוצה לערב יפה יפה, מהפכו באצבע או בבזך: **ממולח טהור קדש**. ממולח **(ע)** יהיה, וטהור יהיה, וקדש יהיה: **[לו] ונתתה ממנה וגו'**. היא קטרת שבכל יום ויום שעל מזבח **(פ)** הפנימי שהוא באהל מועד: **אשר אועד לך שמה**. כל מועדי דבור שאקבע **(צ)** לך, אני קובעם לאותו מקום: **[לז] במתכנתה**. במנין סממניה: **קדש תהיה לך לה'**. שלא **(ק)** תעשנה אלא **(ר)** לשמי: **[לח] להריח בה**. אבל עושה אתה במתכנתה משלך כדי למכרה לצבור:

שמות פרק-לא

[ב] קראתי בשם. לעשות **(ש)** מלאכתי, את בצלאל: **[ג] בחכמה**. מה שאדם שומע דברים מאחרים ולמד: **ובתבונה**. מבין דבר מלבו מתוך דברים שלמד: **ובדעת**. רוח הקדש: **[ד] לחשוב מחשבות**. אריגת מעשה חשב: **[ה] ובחרשת**. לשון אומנות, כמו חרש חכם **(ישעיה מ, כ.)** ואונקלוס פירש, ושנה בפירושו, שאומן אבנים קרוי אומן, וחרש עץ קרוי נגר: **למלאכת**. להושיבה במשבצות שלה במלואה, לעשות המשבצת למדת מושב האבן ועוביה: **[ו] ובלב כל חכם לב וגו'**. ועוד שאר חכמי לב שבכם, וכל אשר נתתי בו חכמה, **(ת)** ועשו את כל אשר צויתוך: **[ז] ואת הארון לעדות**. לצורך לוחות העדות: **[ח] הטהורה**. על שם **(א)** זהב טהור: **[י] ואת בגדי השרד**. אומר אני לפי פשוטו של מקרא, שאי אפשר לומר שבבגדי כהונה מדבר, לפי שנאמר **(ב)** אצלם ואת בגדי הקדש לאהרן הכהן ואת בגדי בניו לכהן, אלא אלו בגדי השרד הם, בגדי התכלת והארגמן ותולעת שני האמורים בפרשת מסעות, ונתנו עליו בגד תכלת **(במדבר ד, יב.)**, ונתנו עליו בגד ארגמן **(שם יג.)**, ונתנו עליהם בגד תולעת שני **(שם ח.)**, ונראין דברי, שנאמר ומן התכלת והארגמן ותולעת השני עשו בגדי שרד לשרת בקדש **(שמות לט, א.)**, ולא

הוזכר שש עמהם, ואם בבגדי כהונה מדבר, לא מצינו באחד מהם ארגמן או תולעת שני בלא שש: **בגדי השרד**. יש מפרשים לשון עבודה ושירות, כתרגומו לבושי שמושא, ואין לו דמיון במקרא, ואני אומר שהוא לשון ארמי, כתרגום של קלעים ותרגום (ג) של מכבר, שהיו ארוגים במחט, עשויים נקבים נקבים, לציידין בלע"ז: **[יא] ואת קטורת הסמים לקדש**. לצורך הקטרת (ד) ההיכל שהוא קדש: **[יג] ואתה דבר אל בני ישראל**. ואתה, אף על פי שהפקדתיך לצוותם על מלאכת (ה) המשכן, אל יקל בעיניך לדחות את השבת מפני אותה מלאכה: **אך את שבתותי תשמורו**. אף על פי שתהיו רדופין וזריזין בזריזות המלאכה, שבת אל תדחה מפניה. כל אכין ורקין (ו) מעוטיין, למעט שבת ממלאכת המשכן: **כי אות היא ביני וביניכם**. אות גדולה היא בינינו שבחתי בכס, בהנחילי לכם את יום מנוחתי למנוחה: **לדעת**. האומות בה, כי אני ה' מקדשכם: **[יד] מות יומת**. אם יש (ז) עדים והתראה: **ונכרתה**. בלא התראה: **מחלליה**. הנוהג בה חול בקדושתה: **[טו] שבת שבתון**. מנוחת מרגוע (ח) ולא מנוחת עראי: (שבת שבתון. לכך כפלו הכתוב, לומר שאסור בכל מלאכה, אפילו אוכל נפש, וכן יום הכפורים שנאמר בו שבת שבתון היא לכם (ויקרא כג, לב), אסור בכל מלאכה, אבל יום טוב לא נאמר בו כי אם ביום הראשון שבתון וביום השמיני שבתון (שם, לט), אסורים בכל מלאכת עבודה, ומותרים במלאכת אוכל נפש: **קדש לה'**. שמירת קדושתה לשמי ובמצותי: **[יז] וינפש**. כתרגומו ונח, וכל לשון נופש הוא לשון נפש, שמשיב נפשו ונשימתו בהרגיעו מטורח המלאכה, ומי שכתוב בו לא ייעף ולא ייגע (ישעיה מ, כח), וכל פעלו במאמר (ט) הכתיב מנוחה (י) לעצמו, לשבר (כ) האוזן מה שהיא יכולה לשמוע: **[יח] ויתן אל משה וגו'**. אין מוקדם ומאוחר בתורה, מעשה העגל קודם לצווי מלאכת המשכן (ל) ימים רבים היה, שהרי בייז בתמוז נשתברו הלוחות, וביום הכפורים נתרצה הקב"ה לישראל, ולמחרת התחילו בנדבת המשכן והוקם באחד בניסן. (צ"ע טובא, דילמא הכל כסדר, וצווי הקב"ה למשה היה בארבעים ימים הראשונים, טרם עשותם העגל, וקודם רדתו מההר עשו העגל, ומשה לא הגיד לישראל צווי המשכן עד למחרת יום הכפורים, שהיו ישראל מרוצים להקב"ה, וכן הוא בהדיא בזוהר ויקהל, אשר על כן בצווי הקב"ה כתיב מאת כל איש, דהיינו גם ערב רב, כמו שדרשו רבותינו ז"ל, איש איש, מלמד וכו', ומשה בציווי אמר לישראל, קחו מאתכם דייקא, ולא מערב רב, לפי שהם גרמו בנוקין וק"ל): **ככלתו**. ככלתו, כתיב חסר, שנמסרה לו תורה במתנה ככלה לחתן, שלא היה יכול ללמוד (מ) כולה בזמן מועט כזה. דבר אחר, מה כלה מתקשטת בכ"ד קשוטין, הן האמורים בספר ישעיה (ג, יח-כד), אף תלמיד חכם צריך להיות בקי בכ"ד ספרים: **לדבר אתו**. החקים (נ) והמשפטים שבואלה המשפטים: **לדבר אתו**. מלמד שהיה משה שומע מפי הגבורה, וחוזרין (ס) ושונין את ההלכה שניהם יחד: **לחת**. לחת כתיב, שהיו (ע) שתיהן שוות:

שמות פרק-לב

[א] כי בשש משה. כתרגומו לשון איחור, וכן בשש רכבו (שופטים ה, כח), ויחילו עד בוש (שם ג, כה), כי כשעלה משה להר אמר להם, לסוף ארבעים יום אני בא בתוך ו' שעות, כסבורים הם שאותו יום שעלה מן המנין הוא, והוא אמר להם שלימים, ארבעים יום ולילו עמו, ויום עלייתו אין לילו עמו, שהרי בז' בסיון עלה, נמצא יום ארבעים בשבעה עשר בתמוז, בייז בא השטן וערבב את העולם, והראה דמות חשך ואפלה וערבוביא, לומר ודאי מת משה לכך בא ערבוביא לעולם, אמר להם מת משה שכבר באו (פ) שש שעות ולא בא וכו', כדאיתא במסכת שבת (טט), ואי אפשר לומר שלא טעו אלא ביום המעונן, בין קודם חצות בין לאחר חצות, שהרי

לא ירד משה עד יום המחרת, שנאמר וישכימו ממחרת ויעלו עולות: **אשר ילכו לפנינו**. אלהות הרבה איוו להם: **כי זה משה האיש**. כמין דמות משה הראה להם השטן, שנושאים אותו באויר רקיע השמים: **אשר העלנו מארץ מצרים**. והיה מורה לנו **(ע)** דרך אשר נעלה בה, עתה צריכין אנו לאלהות אשר ילכו לפנינו: **[ב] באזני נשיכם**. אמר אהרן בלבו, הנשים והילדים חסים בתכשיטיהן, שמא יתעכב הדבר, ובתוך כך יבא משה, והם לא המתינו ופרקו מעל עצמן: **פרקו**. לשון צווי, מגזרת פרק ליחיד, כמו ברכו מגזרת ברך: **[ג] ויתפרקו**. לשון פריקת משא, כשנטלום מאזניהם נמצאו הם **(ק)** מפורקים מנזמיהם, דיסקריי"ר בלע"ז: **את נזמי**. כמו מנזמי, כמו כצאתי את העיר (שמות ט, כט.), מן העיר: **[ד] ויצר אותו בחרט**. יש לתרגמו בשני פנים, האחד ויצר לשון קשירה, בחרט לשון סודר, כמו והמטפחות והחריטים (ישעיה ג, כב.), ויצר ככרים כסף בשני חריטים (מלכים ב ה, כג.). והב' ויצר לשון צורה, בחרט כלי אומנות הצורפין שחורצין וחורטין בו צורות בזהב, כעט סופר החורט אותיות בלוחות ופנקסין, כמו וכתוב עליו בחרט אנוש (ישעיה ח, א.), וזהו שתרגם אונקלוס וצר יתיה בזיפא, לשון זיוף הוא, כלי אומנות שחורצין בו בזהב אותיות ושקדים שקורין בלע"ז ניי"ל, ומזייפין על ידו חותמות: **עגל מסכה**. כיון שהשליכו לאור בכור, באו מכשפי ערב רב שעלו עמהם ממצרים ועשאוהו בכשפים, ויש אומרים מיכה היה שם, שיצא מתוך דמוסי **(ר)** בנין שנתמעך בו במצרים (סנהדרין קא.), והיה בידו שם וטס, שכתב בו משה עלה שור עלה שור להעלות ארונו של יוסף מתוך נילוס, והשליכו לתוך הכור, **(ש)** ויצא העגל: **מסכה**. לשון מתכת. דבר אחר, קכ"ה קנטרין זהב היו בו, כגימטריא של מסכה: **אלה אלהיך**. ולא נאמר אלה אלהינו, מכאן שערב רב שעלו ממצרים הם שנקהלו על אהרן והם **(ת)** שעשאוהו, ואחר כך הטעו את ישראל אחריו: **[ה] וירא אהרן**. שהיה בו רוח חיים, שנאמר בתבנית שור אוכל **(א)** עשב (תהלים קו, כ.), וראה שהצליח מעשה **(ב)** שטן, ולא היה לו פה לדחותם לגמרי: **ויבן מזבחת**. לדחותם: **ויאמר חג לה' מחר**. ולא היום, שמא יבא משה קודם שיעבדוהו, זהו פשוטו. ומדרשו בויקרא רבה **(י, ג)**, דברים הרבה ראה אהרן, ראה חור בן אחותו שהיה מוכיחם **(ג)** והרגוהו, וזהו ויבן (לשון בינה) מזבח לפניו, ויבן מזבוח לפניו, ועוד ראה ואמר מוטב שיתלה בי הסרחון ולא בהם, ועוד ראה ואמר, אם הם בונים את המזבח, זה מביא צרור וזה מביא אבן ונמצאת מלאכתן עשויה בבת אחת, מתוך שאני בונה אותן ומתעצל במלאכתי, בין כך ובין כך משה בא: **חג לה'**. בלבו היה לשמים, בטוח היה שיבא משה ויעבדו את המקום: **[ו] וישכימו**. השטן זרזם כדי שיחטאו: **לצחק**. יש במשמע הזה גלוי עריות, כמו שנאמר לצחק בי (בראשית לט, יז.), ושפיכות דמים, כמו שנאמר יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו (שמואל ב ב, יד.), אף כאן נהרג חור: **[ז] וידבר**. לשון **(ז)** קושי הוא, כמו וידבר אתם קשות (בראשית מב, ז.): **לך רד**. רד מגדולתך, לא נתתי לך גדולה אלא בשבילם (ברכות לב.), באותה שעה נתנדה משה מפי בית דין של מעלה: **שחת עמך**. שחת העם לא נאמר, אלא עמך, ערב רב שקבלת מעצמך וגיירתם, ולא נמלכת בי, ואמרת טוב שידבקו גרים בשכינה, הם שחתו והשחיתו: **[ט] קשה עורף**. מחזירין קשי ערפם לנגד מוכיחיהם וממאנים לשמוע: **[י] הניחה לי**. עדיין לא שמענו שהתפלל משה עליהם והוא אומר הניחה לי, אלא כאן פתח לו פתח והודיעו שהדבר תלוי בו, שאם יתפלל עליהם לא יכלם (שמו"ר מב, י): **[יא] למה ה' יחרה אפך**. כלום **(ה)** מתקנא אלא חכם בחכם, גבור בגבור: **[יב] והנחם**. התעשת מחשבה אחרת **(ו)** להיטיב להם: **על הרעה**. אשר חשבת להם: **[יג] זכור לאברהם**. אם עברו על עשרת הדברות, אברהם אביהם נתנסה בעשר נסיונות ועדיין לא **(ו)** קבל שכרו, תנהו לו ויצאו עשר בעשר: **לאברהם ליצחק ולישראל**. אם לשרפה הם, זכור **(ה)** לאברהם שמסר עצמו להשרף עליך באור כשדים, אם להריגה, זכור ליצחק שפשט צוארו לעקידה, אם

לגלות, זכור ליעקב שגלה לחרן (שמו"ר מד, ה.), ואם אינן נצולין בזכותן, מה אתה אומר לי ואעשה אותך לגוי גדול, ואם כסא של שלש רגלים אינו עומד לפניך בשעת כעסך, קל וחמר לכסא (ט) של רגל אחד (ברכות לב.): **אשר נשבעת להם בך**. לא נשבעת להם בדבר שהוא כלה, לא בשמים ולא בארץ, לא בהרים ולא בגבעות, אלא בך, שאתה קיים ושבועתך קיימת לעולם, שנאמר בי נשבעתי נאם ה' (בראשית כב, טז.), וליצחק נאמר, והקימותי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך (שם כו, ג.), וליעקב נאמר אני אל שדי פרה ורבה (שם לה, יא.), נשבע לו באל שדי: **[טו] משני עבריהם**. היו האותיות נקראות, (י) ומעשה נסים היה (שבת קד.): **[טז] מעשה אלהים המה**. כמשמעו, הוא בכבודו עשאן. דבר אחר, כאדם האומר לחברו כל עסקיו של פלוני במלאכה פלונית, כך כל שעשועיו של הקב"ה בתורה: **חרות**. לשון חרת וחרט אחד הוא, שניהם לשון חיקוק, אנטליי"ר בלע"ז: **[יז] ברעה**. בהריעו, שהיו מריעים ושמחים וצוחקים: **[יח] אין קול ענות גבורה**. אין קול הזה נראה קול עניית גבורים הצועקים נצחון, ולא קול חלשים שצועקים וי, או ניסה: **קול ענות**. קול חרופין וגדופין, המענין את נפש שומען כשנאמרין לו: **[יט] וישלך מידו וגו'**. אמר, מה פסח שהוא אחד מן המצות, אמרה תורה כל בן נכר לא יאכל בו, התורה כולה כאן, וכל ישראל מומרים ואתננה להם: **תחת ההר**. (פ) לרגלי ההר: **[כ] ויזר**. לשון נפוץ, וכן יזורה על נוהו גפרית (איוב יח, טו.), וכן כי חנם מזורה הרשת (משלי א, יז.), שזורין בה דגן וקטניות: **וישק את בני ישראל**. נתכוין לבדקם כסוטות, (ז) שלש מיתות נדונו שם, אם יש עדים והתראה, בסייף, כמשפט אנשי עיר הנדחת שהן (מ) מרובין, עדים בלא התראה, במגפה, שנאמר ויגוף ה' את העם, לא עדים ולא התראה, בהדרוקן (יומא סו.), שבדקום המים וצבו בטניהם: **[כא] מה עשה לך העם**. כמה יסורים סבלת שיסרוך (נ) עד שלא תביא עליהם חטא זה: **[כב] כי ברע הוא**. בדרך רע הם הולכין תמיד, (ס) ובנסיונות לפני המקום: **[כד] ואמר להם**. דבר אחד, למי זהב (ע) לבד, והם מהרו והתפרקו ויתנו לי: **ואשלכהו באש**. ולא ידעתי (פ) שיצא העגל הזה, ויצא: **[כה] פרוע**. מגולה, נתגלה שמצו וקלונו, כמו ופרע את ראש האשה (במדבר ה, יח.): **לשמצה בקמיהם**. להיות להם הדבר הזה לגנות בפי כל הקמים עליהם: **[כו] מי לה' אלי**. יבא (צ) אלי: **כל בני לוי**. מכאן שכל השבט כשר (יומא שם): **[כז] כה אמר וגו'**. והיכן אמר, זובח לאלהים יחרם (שמות כב, יט.), כך שנויה במכילתא (פסחא פי"ב): **אחיו**. (ק) מאמו, והוא ישראל: **[כט] מלאו ידכם** אתם ההורגים אותם, בדבר זה תתחנכו (י) להיות כהנים למקום: **כי איש**. מכס ימלא ידו (ש) בבנו ובאחיו: **[ל] אכפרה בעד חטאתכם**. אשים כופר וקנוח וסתימה לנגד (ת) חטאתכם, להבדיל ביניכם ובין החטא: **[לא] אלהי זהב**. אתה הוא שגרמת להם, (א) שהשפעת להם זהב וכל חפצם, מה יעשו שלא יחטאו (יומא פו: ברכות לב.). משל למלך, שהיה מאכיל ומשקה את בנו ומקשטו, ותולה לו כיס בצוארו ומעמידו בפתח בית זונות, מה יעשה הבן שלא יחטא (ברכות שם): **[לב] ועתה אם תשא חטאתם**. הרי טוב, איני אומר לך מחני: **ואם אין מחני**. וזה מקרא קצר, וכן הרבה: **מספרך**. מכל התורה (ב) כולה, שלא יאמרו עלי שלא הייתי כדאי לבקש עליהם רחמים: **[לד] אל אשר דברתי לך**. יש כאן לך אצל דבור במקום (ג) אליך, וכן לדבר לו על אדוניהו (מלכים א ב, יט.): **הנה מלאכי** ולא (ד) אני: **וביום פקדי וגו'**. עתה שמעתי אליך מלכותם יחד, ותמיד תמיד כשאפקוד עליהם עונותיהם, ופקדתי עליהם מעט מן העון הזה עם שאר העונות, ואין פורענות באה על ישראל שאין בה קצת מפרעון עון העגל: **[לה] ויגוף ה' את העם**. מיתה בידי שמים, לעדים בלא התראה:

שמות פרק-לג

[א] לך עלה מזה. ארץ ישראל גבוה מכל הארצות, לכך נאמר עלה. דבר אחר, כלפי שאמר לו בשעת הכעס לך רד, אמר לו בשעת רצון לך עלה: **אתה והעם**. כאן לא אמר ועמך: **[ב]** וגרשתי את הכנעני וגו'. ששה אומות הן, והגרגשי עמד ופנה מפניהם מאליו: **[ג]** אל ארץ זבת חלב ודבש. אני **(ה)** אומר לך להעלותם: **כי לא אעלה בקרבך**. לכן אני אומר לך **(ו)** ושלחתי לפניך מלאך: **כי עם קשה עורף אתה**. וכששכינתי בקרבכם ואתם ממרים **(ז)** בי, מרבה אני עליכם זעם: **אכלך**. לשון כליון: **[ד]** הדבר הרע. שאין השכינה שורה ומהלכת עמם: **איש עדין**. כתרים שניתנו להם בחורב כשאמרו נעשה ונשמע **(שבת פח.)**: **[ה]** רגע אחד אעלה בקרבך וכלייתיך. אם אעלה בקרבך ואתם ממרים בי בקשיות ערפכם, אזעום עליכם רגע אחד, שהוא שיעור זעמי, שנאמר חבי כמעט רגע עד יעבר זעם **(ישעיה כו, כ.)**, ואכלה אתכם, לפיכך טוב לכם שאשלח מלאך: **ועתה**. פורענות זו תלקו **(ח)** מיד, שתורידו עדיכם מעליכם: **ואדעה מה אעשה לך**. בפקודת שאר העון, אני יודע **(ט)** מה שבלבי לעשות לך: **[ו]** את עדים מהר חורב. את העדי שהיה **(י)** בידם מהר חורב: **[ז]** ומשה. מאותו עון והלאה: **יקח את האהל**. לשון הווה הוא, לוקח אהלו ונוטוהו מחוץ למחנה, אמר, מנודה **(כ)** לרב מנודה לתלמיד: **הרחק**. אלפים **(ל)** אמה, כענין שנאמר אך רחוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים אמה במדה **(יהושע ג, ד.)**: **וקרא לו**. והיה קורא לו אהל מועד, הוא בית ועד למבקשי תורה: **כל מבקש ה'**. מכאן למבקש פני זקן, כמקבל פני שכינה: **יצא אל אהל מועד**. כמו יוצא. דבר אחר והיה כל מבקש ה', אפילו **(מ)** מלאכי השרת כשהיו שואלים מקום שכינה, חבריהם אומרים להם הרי הוא באהלו של משה: **[ח]** והיה. לשון הווה: **כצאת משה מן המחנה**. ללכת אל **(נ)** האהל: **יקומו כל העם**. עומדים מפניו, ואין יושבין עד שנתכסה מהם: **והביטו אחרי משה**. לשבת, אשרי ילוד אשה שכך מובטח שהשכינה תכנס אחריו לפתח אהלו: **[ט]** ודבר עם משה. כמו ומדבר עם **(ס)** משה. תרגומו ומתמלל עם משה, שהוא כבוד השכינה, כמו וישמע את הקול **(ע)** מדבר אליו **(במדבר ז, ט.)**, ואינו קורא מדבר אליו, כשהוא קורא מדבר פתרונו הקול מדבר בינו לבין עצמו, וההדיוט שומע מאליו, וכשהוא קורא מדבר, משמע שהמלך מדבר עם ההדיוט: **[י]** והשתחוו. **(פ)** לשכינה: **[יא]** ודבר ה' אל משה פנים אל פנים. ומתמלל עם משה: **ושב אל המחנה**. לאחר שנדבר **(צ)** עמו, היה שב משה אל המחנה, ומלמד לזקנים מה שלמד, והדבר **(ק)** הזה נהג משה מיום הכפורים עד שהוקם המשכן ולא יותר, שהרי בשבעה עשר בתמוז נשתברו הלוחות **(תענית כח.)**, ובי"ח שרף את העגל ודן את החוטאים, ובי"ט **(ר)** עלה, שנאמר ויהי ממחרת ויאמר משה אל העם וגו' **(שמות לב, ל.)**, ועשה שם ארבעים יום ובקש רחמים, שנאמר ואתנפל לפני ה' וגו' **(דברים ט, יח.)**, ובראש חדש אלול נאמר לו ועלית בבקר אל הר סיני, לקבל לוחות האחרונות, ועשה שם מ' יום, שנאמר בהם ואנכי עמדתי בהר כימים הראשונים וגו' **(שם י, ו.)**, מה הראשונים ברצון אף האחרונים ברצון, אמור מעתה, אמצעיים היו בכעס. בי בתשרי נתרצה הקב"ה לישראל בשמחה ובלב שלם, ואמר לו למשה סלחתי כדברך, ומסר לו לוחות אחרונות, וירד והתחיל לצוותן על מלאכת המשכן, ועשאוהו עד אחד בניסן, ומשהוקם לא נדבר עמו עוד, אלא מאהל מועד: **ושב אל המחנה**. תרגומו ותב למשריתא, לפי שהוא לשון הווה, וכן כל הענין, וראה כל העם וחזו, ונצבו וקיימין. והביטו, ומסתכלין. והשתחוו, וסגדין. ומדרשו, ודבר ה' אל משה שישוב אל המחנה, אמר לו אני בכעס ואתה בכעס,

אם כן מי יקרבים: **[יב]** ראה אתה אומר אלי. ראה, תן עיניך ולבך על דבריך, אתה אומר אלי וגוי' ואתה לא הודעתני וגוי', ואשר אמרת לי הנה אנכי שולח מלאך (שמות כג, כ.), **[ש]** אין זו הודעה, שאין אני חפץ בה: ואתה אמרת ידעתוך בשם. הכרתוך משאר בני אדם בשם חשיבות, **[ת]** שהרי אמרת לי הנה אנכי בא אליך בעב הענן וגוי' וגם בך יאמינו לעולם (שם יט, ט.), **[יג]** ועתה. אם אמת שמצאתי חן **[א]** בעיניך, הודיעני נא את דרכיך, מה שכר אתה נותן **[ב]** למוצאי חן בעיניך: ואדעך למען אמצא חן בעיניך. ואדע בזו מדת תגמולך, מה היא מציאת חן **[ג]** שמצאתי בעיניך, ופתרון למען אמצא חן, למען אכיר **[ד]** כמה שכר מציאת החן: וראה כי עמך הגוי הזה. שלא תאמר ואעשה אותך לגוי גדול, ואת אלה תעזוב, ראה כי עמך הם מקדם, ואם בהם תמאס, איני סומך על היוצאים מחלצי שיתקיימו, ואת תשלום השכר שלי בעם הזה **[ה]** תודיעני. ורבותינו דרשוהו במסכת ברכות (י.ו.), ואני ליישב המקראות על אופניהם ועל סדרם באתי: **[יד]** ויאמר פני ילכו. כתרגומו, לא אשלח עוד מלאך, אני בעצמי אלך, כמו ופניך הולכים בקרב (שמואל-ב יז, יא.), **[טו]** ויאמר אליו. בזו אני חפץ, **[ו]** כי על ידי מלאך אל תעלנו מזה: **[טז]** ובמה יודע אפוא. יודע מציאת החן, הלא בלכתך עמנו, ועוד דבר אחר אני שואל ממך, **[ז]** שלא תשרה שכינתך עוד על אומות עובדי אלילים: ונפלינו אני ועמך. ונהיה מובדלים בדבר הזה מכל העם, כמו והפלה ה' בין מקנה ישראל וגוי' (שמות ט, ד.), **[יז]** גם את הדבר הזה. שלא תשרה שכינתך עוד על עובדי אלילים אעשה, ואין דבריו של בלעם הרשע על ידי שריית שכינה, אלא נופל וגלוי עינים, כגון ואלי דבר יגונב (איוב ד, ב.), שומעין על ידי שליח: **[יח]** ויאמר הראני נא את כבודך. ראה משה שהיה עת רצון ודבריו מקובלים, **[ח]** והוסיף לשאול להראותו מראית כבודו: **[יט]** ויאמר אני אעביר וגוי'. הגיעה שעה שתראה בכבודי מה שארשה אותך לראות, לפי שאני רוצה וצריך ללמדך סדר תפלה, שכשנצרכת לבקש רחמים על ישראל, **[ט]** הזכרת לי זכות אבות, כסבור אתה שאם תמה זכות אבות אין עוד תקוה, אני אעביר כל מדת טובי לפניך על הצור, ואתה צפון במערה, וקראתי בשם ה' לפניך, ללמדך סדר בקשת רחמים, אף אם תכלה זכות אבות. וכסדר זה שאתה רואה אותי מעוטף וקורא י"ג מדות (ראש השנה יז.), הוי מלמד את ישראל לעשות כן, ועל ידי שיזכירו לפני רחום וחנון, יהיו נענין, כי רחמי **[י]** לא כלים: וחנותי את אשר אחון. אותן פעמים שארצה **[כ]** לחון: ורחמתי. עת שאחפוץ לרחם. עד כאן לא הבטיחו אלא עתים אענה ועתים לא אענה, אבל בשעת מעשה אמר לו הנה אנכי כורת ברית, הבטיחו שאינן חוזרות ריקם (שם): **[כ]** ויאמר לא תוכל וגוי'. אף כשאעביר כל טובי על פניך, איני נותן לך רשות לראות את פני: **[כא]** הנה מקום אתי. בהר אשר אני מדבר עמך תמיד, **[כ]** יש מקום מוכן לי לצרכך שאטמינך שם שלא תזוק, ומשם תראה מה שתראה, זו פשוטו. ומדרשו, על מקום שהשכינה שם מדבר, ואומר המקום אתי ואינו אומר אני במקום, שהקב"ה מקומו של עולם ואין עולמו מקומו: **[כב]** בעבור כבודי. כשאעבור **[כ]** לפניך: בנקרת הצור. כמו העיני האנשים ההם תנקר (במדבר טז, יד.), יקרוה עורבי נחל (משלי ל, יז.), אני קרתי ושתיתי מים (ישעיה לז, כה.), גזרה אחת להם: נקרת הצור. **[כ]** כריית הצור: ושכותי כפי. מכאן שנתנה רשות למחבלים לחבל (ת"כ פי ויקרא), ותרגומו ואגין במימרי, **[כ]** כנוי הוא לדרך כבוד של מעלה, שאינו צריך לסוכך עליו בכף **[כ]** ממש: **[כג]** והסרותי את כפי. ואעדי ית דברת יקרי, **[כ]** כשתסתלק הנהגת כבודי מכנגד פניך, ללכת משם ולהלך: וראית את אחורי. הראהו קשר של תפילין:

שמות פרק-לד

[א] פסל לך. הראהו מחצב סנפירינון מתוך אהלו, ואמר לו הפסולת יהיה שלך, ומשם נתעשר משה הרבה: **פסל לך.** אתה שברת הראשונות, אתה פסל לך אחרות, משל למלך שהלך למדינת הים והניח ארוסתו עם השפחות, מתוך קלקול השפחות יצא עליה שם רע, עמד שושבינה וקרע כתובתה, אמר, אם יאמר המלך להורגה, אומר לו עדיין אינה אשתך, בדק המלך ומצא שלא היה הקלקול אלא מן השפחות, נתרצה לה, אמר לו שושבינה, כתוב לה כתובה אחרת שנקרעה הראשונה, אמר לו המלך, אתה קרעת אותה, אתה קנה לה נייר אחר ואני אכתוב לה בכתב ידי, כן המלך זה הקב"ה, השפחות אלו ערב רב, והשושבין זה משה, ארוסתו של הקב"ה אלו ישראל, לכך נאמר פסל לך: **[ב] נכון.** (ע) מזומן: **[ג] ואיש לא יעלה עמך.** הראשונות על ידי שהיו (ק) בתשואות וקולות וקהלות, שלטה בהן עין רעה, אין לך יפה מן הצניעות: **[ה] ויקרא בשם ה'.** מתרגמינן וקרא בשמא (ד) דה': **[ו] ה' ה' ה'.** מדת רחמים היא, אחת קודם (ש) שיחטא, ואחת לאחר שיחטא וישוב (ראש השנה יז): **אל.** אף זו מדת (ת) רחמים, וכן הוא אומר, אלי אלי למה עזבתני (תהלים כב, ב.), ואין לומר למדת הדין למה עזבתני, כך מצאתי במכילתא (שירה פ"ג): **ארץ אפים.** מאריך אפו, ואינו ממהר ליפרע, שמא (א) יעשה תשובה: **ורב חסד.** לצריכים חסד, שאין (ב) להם זכיות כל כך: **ואמת.** לשלם שכר טוב לעושי רצונו: **[ז] נוצר חסד.** שהאדם עושה (ג) לפניו: **לאלפים.** לשני אלפים דורות. עונות, אלו הזדונות. פשעים, אלו המרדים שאדם עושה להכעיס: **ונקה לא ינקה.** לפי פשוטו משמע, שאינו מוותר על העון לגמרי, אלא נפרע ממנו מעט מעט. ורבותינו דרשו (יומא פו.), מנקה הוא לשבים (ד) ולא ינקה לשאינן שבים: **פוקד עון אבות על בנים.** כשאוחזים מעשה אבותיהם בידיהם, שכבר פירש במקרא אחר לשונאי: **ועל רבעים.** דור רביעי, נמצאת מדה טובה מרובה על מדת פורענות אחת לחמש (ה) מאות, שבמדה טובה הוא אומר נוצר חסד לאלפים: **[ח] וימהר משה.** כשראה משה שכונה עוברת ושמע קול הקריאה, מיד וישתחו: **[ט] ילך נא ה' בקרבנו.** כמו שהבטחתנו, מאחר שאתה נושא עון, ואם עם קשה עורף הוא וימרו בך, ואמרת על זאת פן אכלך בדרך, אתה תסלח לעווננו וגוי'. יש (ו) כי במקום אם: **ונחלתנו.** ותתננו לך לנחלה (ס"א שיתן לנו נחלה) מיוחדת, זו היא בקשת ונפלינו (ז) אני ועמך, שלא תשרה שכינתך על האומות עובדי אלילים: **[י] כורת ברית.** (ח) על זאת: **אעשה נפלאות.** לשון ונפלינו, שתהיו מובדלים בזו מכל האומות עובדי אלילים, שלא תשרה שכינתי עליהם: **[יא] את האמורי וגו'.** ו' אומות יש כאן, כי הגרגשי עמד ופנה מפניהם: **[יג] אשריו.** הוא אילן שעובדים אותו: **[יד] קנא שמו.** מקנא להפרע ואינו מוותר. וזהו כל לשון קנאה, אוחז בנצחונו ופורע מעוזביו: **[טו] ואכלת מזבחנו.** כסבור אתה שאין עונש באכילתו, ואני מעלה (ט) עליך כמודה בעבודתו, שמתוך כך אתה בא ולוקח מבנותיו לבניך (עבודה זרה ח.). **[יח] חדש האביב.** חדש הבכור, שהתבואה מתבכרת בבישולה: **[יט] כל פטר רחם לי.** באדם: **וכל מקנך תזכר וגו'.** וכל מקנך אשר תזכר בפטר שור ושה, (י) אשר יפטור זכר את רחמה. **פטר.** לשון פתיחה, וכן פוטר מים ראשית מדון (משלי יז, יד.). תי"ו של תזכר לשון נקבה היא, מוסב על היולדת: **[כ] ופטר חמור.** ולא שאר (כ) בהמה טמאה: **תפדה בשה.** נותן שה לכהן, והוא חולין ביד (ל) כהן, ופטר חמור מותר בעבודה לבעלים: **וערפתו.** עורפו בקופיץ, הוא הפסיד ממון כהן, לפיכך יופסד ממונו: **כל בכור בניך תפדה.** חמשה סלעים פדיונו קצוב, שנאמר ופדיוו מבן חדש תפדה

(במדבר יח, טז): **ולא יראו פני ריקם**. לפי פשוטו של מקרא, דבר בפני עצמו הוא, ואינו מוסב על הבכור, שאין במצות בכור ראיית פנים, אלא אזהרה אחרת היא, וכשתעלו לרגל לראות, לא יראו פני ריקם, מצוה עליכם להביא עולת ראיית פנים. ולפי מדרש ברייתא, מקרא יתר הוא, ומופנה לגזרה שוה, ללמד על הענקתו של עבד עברי שהוא חמשה סלעים מכל מין ומין, (מ) כפדיון בכור, במסכת קדושין (יז): **[כא] בחריש ובקציר תשבות**. למה נזכר חריש וקציר, יש מרבתינו אומרים (ראש השנה ט), על חריש של ערב שביעית הנכנס לשביעית וקציר של שביעית היוצא למוצאי (ש) שביעית, ללמדך שמוסיפין מחול על הקדש, וכך משמעו, ששת ימים תעבוד וביום השביעי תשבות, ועבודת ו' הימים שהתרת לך, יש שנה שהחריש והקציר אסור, ואין צריך לומר חריש וקציר של שביעית, שהרי כבר נאמר שדך לא תזרע וגו' (ויקרא כה, ד). ויש אומרים שאינו מדבר אלא בשבת, וחריש וקציר שהוזכר בו לומר לך, מה (ש) חריש רשות אף קציר רשות, יצא קציר העומר שהוא מצוה, ודוחה את השבת: **[כב] בכורי קציר חטים**. שאתה מביא בו שתי הלחם (ש) מן החטים. **בכורי**. שהיא מנחה ראשונה הבאה מן החדש של חטים למקדש, כי מנחת העומר הבאה בפסח, מן השעורים היא: **וחג האסיף**. בזמן שאתה אוסף תבואתך מן השדה לבית. אסיפה זו לשון הכנסה לבית, כמו ואספתו אל תוך ביתך (דברים כב, ב): **תקופת השנה**. שהיא בחזרת השנה, בתחלת השנה הבאה: **תקופת**. לשון מסיבה והקפה: **[כג] כל זכורך**. כל הזכרים (ש) שבך. הרבה מצות בתורה נאמרו ונכפלו, ויש מהם שלש פעמים וארבע, לחייב ולענוש על מנין לאוין שבהם, ועל מנין עשה שבהם: **[כד] אוריש**. כתרגומו אתרך, וכן החל רש (דברים ב, לא), וכן ויורש את האמורי (במדבר כא, לב), לשון גירושין: **והרחבתי את גבלך**. ואתה רחוק מבית הבחירה, ואינך יכול לראות לפני תמיד, לכך אני קובע לך (ש) שלשה רגלים הללו: **[כה] לא תשחט וגו'**. לא תשחט את הפסח ועדיין חמץ קיים, (ק) אזהרה לשוחט, או לזורק, או לאחד (ר) מבני חבורה (פסחים סג): **ולא ילין**. כתרגומו, אין לינה מועלת (ש) בראש המזבח, ואין לינה אלא (ת) בעמוד השחר: **זבח חג הפסח**. אמוריו, (א) ומכאן אתה למד לכל (ב) הקטר חלבים ואברים: **[כו] ראשית בכורי אדמתך**. משבעת המינין האמורים (ג) בשבח ארצך, ארץ חטה ושעורה וגפן וגו' (דברים ח, ט), ודבש, הוא דבש (ד) תמרים: **לא תבשל גדי**. אזהרה לבשר וחלב, (ה) ושלושה פעמים כתוב בתורה, אחד לאכילה, ואחד להנאה, (ו) ואחד לאיסור בישול (חולין קטו): **גדי**. כל ולד רך במשמע, ואף עגל וכבש, ממה שהוצרך לפרש בכמה מקומות (ז) גדי עזים, למדת שגדי סתם כל יונקים במשמע: **בחלב אמו**. פרט לעוף, שאין לו חלב אם, שאין איסורו מן התורה אלא מדברי סופרים: **[כז] את הדברים האלה**. ולא אתה רשאי לכתוב תורה (ח) שבעל פה: **[כט] ויהי ברדת משה**. כשהביא לוחות אחרונות (ט) ביום הכפורים: **כי קרן**. לשון קרנים, שהאור מבהיק וכולט כמין קרן. ומהיכן זכה משה לקרני ההוד, (י) רבותינו אמרו מן המערה, שנתן הקב"ה ידו על פניו, שנאמר ושכותי כפי (שמות לג, כב): **[ל] וייראו מגשת אליו**. בא וראה כמה גדולה כחה של עבירה, שעד שלא פשטו ידיהם בעבירה מהו אומר, ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר לעיני בני ישראל (שמות כד, יז), ולא יראים ולא מזדעזעים, ומשעשו את העגל, אף מקרני הודו של משה היו מרתיעים ומזדעזעים: **[לא] הנשאים בעדה**. כמו נשיאי העדה: **וידבר משה אליהם**. שליחותו של מקום, ולשון הווה הוא (כ) כל הענין הזה: **[לב] ואחרי כן נגשו**. אחר שלמד לזקנים, חוזר ומלמד הפרשה או ההלכה לישראל. תנו רבנן, כיצד סדר המשנה, משה היה לומד מפי הגבורה, נכנס אהרן, שנה לו משה פרקו, נסתלק אהרן וישב לו לשמאל משה, נכנסו בניו, שנה להם משה פרקם, נסתלקו הם, ישב אלעזר לימין משה ואיתמר לשמאל אהרן, נכנסו זקנים, שנה להם משה פרקם, נסתלקו זקנים ישבו לצדדין, נכנסו כל העם, שנה להם משה פרקם, נמצא

ביד כל העם א', ביד הזקנים ב', ביד בני אהרן שלשה, ביד אהרן ארבעה וכו', כדאיתא בעירובין (נד:): **[לג]** ויתן על פניו מסוה. כתרגומו בית אפי, לשון ארמי הוא בגמרא סוי לבא (כתובות סב:), ועוד בכתובות (ס:), הוה קא מסוה לאפה, לשון הבטה, היה מסתכל בה, אף כאן מסוה, בגד הניתן כנגד הפרצוף ובית העיניים, ולכבוד קרני ההוד שלא יזונו הכל מהם, היה נותן המסוה כנגדן, ונוטלו בשעה שהיה מדבר עם ישראל, ובשעה שהמקום נדבר עמו עד צאתו, ובצאתו יצא בלא מסוה: **[לד]** ודבר אל בני ישראל. וראו קרני ההוד בפניו, וכשהוא מסתלק מהם: **[לה]** והשיב משה את המסוה על פניו עד בואו לדבר אתו. וכשבא לדבר אתו נוטלו מעל פניו: חסלת פרשת כי תשא:

ויקהל

פרשת

שמות פרק-לה

[א] ויקהל משה. למחרת יום הכפורים **[א]** כשירד מן ההר, והוא לשון הפעיל, שאינו אוסף אנשים בידיים, **[ב]** אלא הן נאספים על פי דבורו, ותרגומו **[ג]** ואכנס: **[ב]** ששת ימים. הקדים להם אזהרת שבת לצווי מלאכת המשכן, **[ד]** לומר, שאינו דוחה את השבת: **[ג]** לא תבערו אש. יש מרבותינו אומרים, הבערה **[ה]** ללאו **[ו]** יצאת, ויש אומרים לחלק **[ז]** יצאת (סנהדרין לה: יבמות ו:): **[ד]** זה הדבר אשר צוה ה'. לי **[ח]** לאמר לכם: **[ה]** נדיב לבו. על שם שלבו נדבו קרוי **[ט]** נדיב לב. כבר פירשתי נדבת המשכן ומלאכתו במקום צוואתם: **[יא]** את המשכן. יריעות התחתונות **[י]** הנראות בתוכו קרוים משכן: **את אהלו.** היא אהל יריעות עזים **[כ]** העשוי לגג: **ואת מכסהו.** מכסה עורות אילים **[כ]** והתחשים: **[יב]** **ואת פרוכת המסך.** פרוכת המחיצה. כל דבר המגין **[מ]** בין למעלה בין מכנגד קרוי מסך וסכך, וכן שכת בעדו (איוב א, ו.), הנני שך את דרכך (הושע ב, ח.): **[יג]** **לחם הפנים.** כבר פירשתי, על שם שהיו לו פנים **[נ]** לכאן ולכאן, שהיה עשוי כמין תיבה פרוצה: **[יד]** **ואת כליה.** מלקחים ומחתות: **נרותיה.** לוציני"ש בלע"ז, בזיכים שהשמן והפתילות נתונין בהן: **ואת שמן המאור.** אף הוא צריך חכמי לב, שהוא משונה משאר שמנים, כמו שמפורש במנחות **[פ.**], מגרגרו בראש הזית, והוא כתית וזך: **[טו]** **מסך הפתח.** וילון שלפני המזרח, שלא היו שם קרשים ולא יריעות: **[יז]** **את עמודיו ואת אדניה.** הרי חצר קרוי כאן לשון זכר ולשון נקבה, וכן דברים הרבה: **ואת מסך שער החצר.** וילון פרוש לצד המזרח עשרים אמה אמצעיות, של רוחב החצר שהיה חמשים רחב, וסתומין הימנו לצד צפון ט"ו אמה, וכן לדרום, שנאמר וחמש עשרה אמה קלעים לכתף **[שמות כז, יד.]:** **[יח]** **יתדות.** לתקוע ולקשור בהם סופי היריעות בארץ, שלא ינועו ברוח: **מיתריהם.** חבלים לקשור: **[יט]** **בגדי השרד.** לכסות הארון והשלחן והמנורה

והמזבחות בשעת סילוק מסעות: **[כב]** על הנשים. עם הנשים, **[ס]** וסמוכין אליהם. (מה שהתרגום הניח על כפשוטו, משום דלא מתרגם ויבאו האנשים ואתו גבריא, כמו שמתרגם לעיל מיניה, רק מתרגם ומייתן, ורצה לומר שהביאו חח ונזם בעודן על הנשים, כמו שכתב רש"י על טוּו את העזים): **חח**. הוא תכשיט של זהב עגול, נתון על הזרוע, **[ע]** והוא הצמיד: **וכומז**. כלי זהב הוא, נתון כנגד אותו מקום לאשה, ורבותינו פירשו **[פ]** שם כומז, כאן מקום זמה: **[פג]** וכל איש אשר נמצא אתו. תכלת או ארגמן או תולעת שני או עורות אילים או תחשים, **[צ]** כולם הביאו: **[כז]** טוּו את העזים. היא היתה אומנות יתירה, שמעל גבי העזים היו טווין אותם (שבת צ"ט). **[כז]** והנשאים הביאו. אמר ר' נתן, מה ראו נשיאים להתנדב בחנוכת המזבח בתחלה, ובמלאכת המשכן לא התנדבו בתחלה, אלא כך אמרו נשיאים, יתנדבו צבור מה שמתנדבים, ומה שמחסרין אנו משלימין אותו, כיון שהשלימו צבור את הכל, שנאמר והמלאכה היתה דים (שמות ל"ז), אמרו נשיאים מה עלינו לעשות, הביאו את אבני השהם וגו', לכך התנדבו בחנוכת המזבח תחלה, ולפי שנתעצלו מתחלה, נחסרה אות משמם, והנשאים כתיב: **[ל]** חור. בנה של מרים **[ק]** היה: **[לד]** ואהליאב. משבט דן, מן הירודין שבשבטים, מבני השפחות, והשוהו המקום לבצלאל למלאכת המשכן, והוא מגדולי השבטים, לקיים מה שנאמר, ולא נכר שוע לפני דל (איוב לד, י"ט):

שמות פרק-לו

[ה] מדי העבודה. יותר מכדי **[ו]** צורך העבודה: **[ז]** ויכלא. לשון מניעה: **[ז]** והמלאכה היתה דים לכל המלאכה ומלאכת ההבאה היתה **[ש]** דים של עושי המשכן, לכל המלאכה של משכן לעשות אותה, ולהותר: **והותר**. כמו והכבד את **[ת]** לבו (שמות ח, י"א), והכות את מואב (מלכים-ב ג, כ"ד):

שמות פרק-לז

[א] ויעש בצלאל. לפי שנתן נפשו על המלאכה יותר משאר חכמים, **[א]** נקראת על שמו:

שמות פרק-לח

[ז] נבוב לוחות. נבוב הוא חלול, וכן ועביו ארבע אצבעות נבוב (ירמיה נב, כא): **נבוב** לוחות. הלוחות של עצי שטים לכל רוח, והחלל באמצע: **[ח]** במראות הצובאות.

בנות ישראל היו בידן מראות, שרואות בהן כשהן מתקשטות, ואף אותן לא עכבו מלהביא לנדבת המשכן, והיה מואס משה בהן, מפני שעשויים ליצר (ב) הרע, אמר לו הקב"ה קבל, כי אלו חביבין עלי מן הכל, שעל ידיהם העמידו הנשים צבאות רבות (ג) במצרים, כשהיו בעליהם יגעים בעבודת פרך, היו הולכות ומוליכות להם מאכל ומשתה ומאכילות אותם, ונוטלות המראות, וכל אחת רואה עצמה עם בעלה במראה, (ד) ומשדלתו בדברים, לומר אני נאה ממך, ומתוך כך מביאות לבעליהם לידי תאוה, ונזקקות להם, ומתעברות ויולדות שם, שנאמר תחת התפוח עוררתיך (שיר השירים ח, ה), וזה שנאמר במראות הצובאות, ונעשה הכיור מהם, שהוא לשום שלום בין איש לאשתו, להשקות ממים שבתוכו למי שקנא לה בעלה (ה) ונסתרה, ותדע לך שהן מראות ממש, שהרי נאמר ונחשת התנופה שבעים ככר וגוי' ויעש בה וגוי', וכיור וכו' לא הוזכרו שם, למדת, שלא היה נחשת של כיור מנחשת התנופה, כך דרש רבי תנחומא (פקודי ט), וכן תרגם אונקלוס במחזין נשיא, (ו) והוא תרגום של מראות, מירוא"ש בלע"ז (שפיעגעל), וכן מצינו בישיעה (ג, כג), והגליונים, מתרגמין ומחזיתא: **אשר צבאו**. להביא (ז) נדבתן: **[יח] לעמת קלעי החצר**. כמדת קלעי (ח) החצר: חסלת פרשת ויקהל:

פקודי

פרשת

[כא] אלה פקודי. בפרשה זו נמנו כל משקלי נדבת (א) המשכן לכסף ולזהב ולנחשת, ונמנו כל כליו לכל עבודתו: **המשכן משכן**. שני פעמים, רמז למקדש שנתמשכן בשני (ב) חורבנין על עונותיהן של ישראל: **משכן העדות**. עדות (ג) לישראל שויתר להם הקב"ה על מעשה העגל, שהרי השרה שכניתו ביניהם: **עבודת הלויים**. פקודי המשכן וכליו, הוא עבודה המסורה ללויים במדבר, לשאת ולהוריד (ד) ולהקים, איש איש למשאו המופקד עליו, כמו שאמור בפרשת נשא (במדבר ד): **ביד איתמר**. הוא היה פקיד עליהם למסור לכל בית אב עבודה שעליו: **[כב] ובצלאל בן אורי וגוי' עשה אל כל אשר צוה ה' את משה**. אשר צוה אותו משה אין כתיב כאן, אלא כל אשר צוה ה' את משה, אפילו דברים שלא אמר לו רבו, הסכימה דעתו למה שנאמר למשה בסיני, כי משה צוה לבצלאל לעשות תחלה כלים ואחר כך משכן. (לא לענין צווי להתנדב קאמר, דהא אדרבה להיפך צוה הקב"ה בפרשת תרומה, מתחלה הכלים שלחן מנורה יריעות, ואחר כך ציווי הקרשים, וציווי משה רבינו ע"ה ריש ויקהל, תחלה המשכן ואחלו ואחר כך הכלים, הא מיירי לענין ציווי לפועל איך יפעול כסדר, ותמצא בפרשת כי תשא ראה קראתי בשם בצלאל וגוי', הוזכר מתחלה את אהל מועד, ואחר כך הכלים, אבל לענין להתנדב להכין מה שיהיו צריכין, מה לי מה שמתנדב תחלה, ועיין בתוספות פרק ה' (ברכות נה). ואם תאמר מנלן שמשה רבינו ע"ה צוה לבצלאל הפך הענין, ויש לומר, כיון דכתיב בפרשת ויקהל ויקרא משה אל בצלאל ואל אהליאב וגוי', וקצר מה שדיבר עמהם, והאי קרא מדכתיב כל אשר צוה ה' את משה, חזינן דהיה מצוה להם בהיפך. ודוק היטב) **אמר לו בצלאל מנהג העולם לעשות תחלה בית ואחר כך משים כלים בתוכו**, אמר לו כך שמעתי מפי הקב"ה, אמר משה, בצל אל היית, כי וודאי כך צוה לי הקב"ה, וכן עשה, המשכן תחלה ואחר כך עשה כלים: **[כד] ככר**. ששים מנה, ומנה של קדש כפול היה, (ה) הרי הככר ק"כ מנה, והמנה כ"ה סלעים, הרי ככר של קדש שלשת אלפים שקלים, לפיכך מנה בפרוטרוט כל (ו) השקלים שפחותין במנינם מג' אלפים, שאין מגיעין לככר: **[כו] בקע**. הוא שם משקל של (ז) מחצית השקל: **לשש מאות אלף וגוי'**. כך היו ישראל, וכך עלה מנינם אחר שהוקם (ח) המשכן בספר במדבר, ואף עתה בנדבת המשכן כך היו, ומנין חצאי השקלים של שש מאות אלף, עולה מאת ככר כל אחד של שלשת אלפים שקלים, כיצד, שש מאות אלף חצאין הרי הן ג' מאות, אלף

שלימים, הרי מאת ככר, והשלשת אלפים וחמש מאות וחמשים חצאין, עולין אלף ושבע מאות וחמשה ושבעים שקלים: **[כז] לצקת**. כתרגומו לאתכא: את אדני הקדש. של קרשי המשכן, שהם מ"ח קרשים, ולהן צ"ו אדנים, ואדני פרכת ארבעה, הרי מאה, וכל שאר האדנים נחשת כתיב בהם: **[כת] וצפה ראשיהם**. של עמודים (ט) מהן, שבכולן כתיב וצפה ראשיהם וחשוקיהם כסף:

שמות פרק-לט

[א] ומן התכלת והארגמן וגו'. שש לא נאמר כאן, ומכאן אני אומר שאין בגדי שרד הללו בגדי כהונה, שבבגדי כהונה היה שש, אלא הם בגדים שמכסים בהם כלי הקדש בשעת סלוק מסעות, שלא היה בהם שש: **[ג] וירקעו**. כמו לרוקע הארץ (תהלים קלו, ו), כתרגומו ורדידו טסין, היו מרדדין מן הזהב, אשטנ"דרא בלע"ז, טסין דקות. כאן הוא מלמדך היאך היו טווין את הזהב עם החוטין, מרדדים טסין דקין, וקוצצין מהן פתילים לאורך הטס, לעשות אותן פתילים מעורבים עם כל מין ומין בחשן ואפוד, שנאמר בהן זהב, חוט אחד של זהב עם ששה חוטין של תכלת, וכן עם כל מין ומין, שכל המינין חוטין כפול ששה, והזהב חוט שביעי עם כל אחד ואחד: **[כת] ואת פארי המגבעות**. תפארת (י) המגבעות, המגבעות המפוארות: **[לא] לתת על המצנפת מלמעלה**. ועל ידי הפתילים היה מושיבן על המצנפת כמין כתר, ואי אפשר לומר הציץ על המצנפת, שהרי בשחיטת קדשים שנינו (זבחים יט:), שערו היה נראה בין ציץ למצנפת ששם מניח תפילין, והציץ היה נתון על המצח, הרי המצנפת למעלה והציץ למטה, ומהו על המצנפת מלמעלה. ועוד הקשיתי בה, כאן הוא אומר ויתנו עליו פתיל תכלת, ובענין הצוואה הוא אומר ושמת אותו על פתיל תכלת (שמות כח, לו). ואומר אני, פתיל תכלת זה חוטין הן, לקשרו בהן במצנפת, לפי שהציץ אינו אלא מאוזן לאוזן ובמה יקשרנו במצחו, והיו קבועין בו חוטי תכלת לשני ראשיו ובאמצעיתו, שבהן קושרו ותולהו במצנפת כשהוא בראשו, ושני חוטין היו בכל קצה וקצה, אחת ממעל ואחת מתחת לצד מצחו, וכן באמצעו, שכך הוא נוח לקשור, ואין דרך קשירה בפחות משני חוטין, לכך נאמר על פתיל תכלת, ועליו פתיל תכלת, וקושר ראשיהם השנים כולם יחד מאחוריו למול ערפו, ומושיבו על המצנפת. ואל תתמה שלא נאמר פתילי תכלת, הואיל ומרובין הן, שהרי מצינו בחשן ואפוד וירכסו את החשן וגו', ועל כרחך פחות משנים לא היו, שהרי בשתי קצות החשן היו ב' טבעות החשן, ובב' כתפות האפוד היו ב' טבעות האפוד שכנגדן, ולפי דרך קשירה ד' חוטין היו, ומכל מקום פחות משנים אי אפשר: **[לב] ויעשו בני ישראל**. את המלאכה (ג) ככל אשר צוה ה' וגו': **[לג] ויביאו את המשכן וגו'**. שלא היו יכולין (ג) להקימו, ולפי שלא עשה משה שום מלאכה במשכן, הניח לו הקב"ה הקמתו, שלא היה יכול להקימו שום אדם, מחמת כובד הקרשים שאין כח באדם לזקפן, ומשה העמידו, אמר משה לפני הקב"ה, איך אפשר הקמתו על ידי אדם, אמר לו עסוק אתה בידך, נראה כמקימו והוא נזקף וקם מאליו, וזהו שנאמר הוקם המשכן, הוקם מאליו. מדרש רבי תנחומא (פקודי י"א): **[מג] ויברך אותם משה**. אמר להם יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם, ויהי (מ) נועם ה' אלהינו עלינו וגו' (תהלים צ, יז), והוא אחד מ"א (ג) מזמורים שבתפלה למשה:

שמות פרק-מ

ג וסכות על הארון. לשון הגנה, שהרי מחיצה היתה: **ד** וערכת את ערכו. שתי מערכות של לחם הפנים: **יט** ויפרש את האהל. הן יריעות העזים: **כ** את העדות. הלוחות: **כב** על ירך המשכן צפונה. בחצי הצפוני של רוחב הבית (יומא לג:). ירך. כתר גומו צדא, כירך הזה שהוא בצדו של אדם: **כז** ויקטר עליו קטורת. שחרית וערבית, כמו שנאמר בבקר בבקר בהיטיבו את הנרות וגו' (שמות ל, ג). **כט** ויעל עליו וגו'. אף ביום השמיני למלואים שהוא יום הקמת המשכן, שמש משה (ש) והקריב קרבנות צבור, חוץ מאותן שנצטוה אהרן בו ביום, שנאמר קרב אל המזבח וגו' (ויקרא ט, ז). **את העולה**. (ע) עולת התמיד: **ואת המנחה**. מנחת נסכים של (פ) תמיד, כמו שנאמר ועשרון סלת בלול בשמן וגו' (שמות כט, מ). **לא** ורחצו ממנו משה ואהרן ובניו. יום שמיני למלואים הושוו כולם לכהונה, ותרגומו ויקדשון מניה, בו ביום קדש משה עמהם: **לב** ובקרבתם. כמו ובקרבם, כשיקרבו: **לה** ולא יכול משה לבוא אל אהל מועד. וכתוב אחד אומר, ובבא משה אל אהל מועד (במדבר ז, פט), בא הכתוב השלישי והכריע ביניהם, כי שכן עליו הענן, אמר מעתה, כל זמן שהיה עליו הענן, לא היה יכול לבוא, נסתלק הענן, נכנס ומדבר עמו (פתיחה לתייב ח). **לח** לעיני כל בית ישראל בכל מסעיהם. בכל מסע שהיו נוסעים, היה הענן שוכן במקום אשר יחנו שם. מקום חנייתם אף הוא (צ) קרוי מסע, וכן וילך למסעיו (בראשית יג, ג), וכן אלה מסעיו (במדבר לג, א), לפי שממקום החנייה חזרו ונסעו, לכך נקראו כולן מסעות: חסלת פרשת פקודי: